

T A K Á T S S Á N D O R

MAGYAR
KÜZDELMEK

ELSŐ KÖTET

G E N I U S K I A D Á S

Kunossy grafikai műintézet rt.

I.
DALIÁS IDŐK

Daliás idők

Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér), amikor a saját kora vitézeinek képét rámára vonta, tükörpéldául a magyart állította előtérbe. »Kit kívánok — írja — s micsoda nemzetet akarok oltalmamra? Azt mondom: a magyart kívánom; azért, mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, a legvitézebb nemzetség... Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók, és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartott minket!« Ha valaki tán azt hiszi, hogy Zrínyit a nemzetéért hön verő szíve ragadtatta ilyen szép mondásra, az olvassa el az *Ungarische Heertnimmel* (seregdob) vagy az *Ungarische Mannhaftigkeit* című költeményeket.¹ Ezek szerzői már közel száz év előtt ugyanazokat a húrokat pengették, mint Zrínyi Miklós! Vagy lapozgassa Gabelmann uramnak rengeteg naplóját, amely Zrínyi előtt félszázaddal íródott. (Sajnos! máig sem jelent meg.) A német Gabelmann bámulattal ír a magyar katonáról, aki szerinte nem ismer veszedelmet, félelmet és akadályt, békével túri az éhséget, nyugodtan szenved a szenvedéseket; nappal harcol, éjjel sáncot hány, vagy strázsát áll és talpon virrad! Ugyanez az író a mértékletes magyart és a törököt szembe-

¹ XVI. századi német versek ezek, melyek a magyar vitézséget dicsőítik.

állítja a falánk némettel s azt mondja, hogy tízezer német többet felfal, mint harmincezer török. Igaz ugyan, írja, hogy *Magyarország a németség temetője*, de ennek maguk a németek az okai.² Lehet-e szabad hajdúról szebb dolgot mondani annál, mint amit ez az idegen szemlélő ír róla? A szabadon zsákmányoló magyar hajdúk, írja, a megölt török főtisztek pompás ruháiban feszelegnek; dicséretükre legyen mondva, igen *szótárta emberek*, még a hódoltságiakkal szemben is. A gyalog hajdúk Esztergomnál még a vízbe is bementek, s ott vagdalták le a hajókon menekülni igyekvő törököket.³

Ilyeneket és ezekhez hasonlókat irogat a német ember akkor, midőn a német katonák és tisztek már gyűlölettel és megvetéssel beszéltek a *rongyos* magyar hadinépről! (Comtemptus Germanorum erga Hungaros!) Midőn alig múlt el nap, hogy az esztergomi táborban magyart büntetlenül nem öltek.⁴ De bezzeg halált kívántak a hős Vajda Kristóf fejére, mikor ő kigyelme Thonhauser ezredest fölpofozta és saját sátrából kihajította! (1594. július 30-ikán.) Bizonybizony a német urainknak nyelvök tovább nyújtózott, mint a kardjuk.

A történet csak a nagy eseményekkel, a nagy emberekkel foglalkozik. A mi kisebb végváraink vitézei, bár kötelességüket épügy teljesítették, s époly vitézül haltak meg hazájukért, mint Szondy, Losonczy, Zrínyi, vagy akárki más, örök

² Bécsi állami levéltár, Gabelmann naplója. (»Ungerlandt sei der teutschen Kirchhof, aber sie geben auch selbst gross Ursache darzue«, 1594.)

³ U. o.

⁴ Gabelmann a háború sikertelensége okának a németeknek magyarok iránt érzett gyűlöletét és megvetését mondja. Gabelmann ezt a »Contemptus Germanorum erga Hungaros«-ban hosszasan fejtegeti.

homályban rejtőznek. Pedig ugyancsak megérdemlik az emberséges emberek, hogy nevükön nevezzük őket. Mennyi tragédia, mennyi hősi tett játszódtott le, amíg ez apró végházaink török-kézre estek, csak az tudja, aki e kor levelezéseit lapozgatja. Ott van a kis Peleske, melynek egész őrségét levágta a török. Mikor a menekülés utolsó órája ütött, a megmaradt néhány ember akkor is azon fáradozott, hogy minden lövészszámot megsemmisítsen. Ott van a kis Fonód vára, a hős *Barnai Zita Ambrus* vajda fészke. Ő maga már nem élt, mikor a vár török kézre esett; de fiai: Tamás, Ferenc és Lázár, anyjukkal együtt török rabságba estek. A vitéz Barnai Zita Ferencet a török aztán testvérei és édesanyja szemeláttára elevenen megnyúzatta! (1562-ben).⁵

A magyar hadinép meg nem szűnő lelkesedését a hazaszeretet élesztgette, a vitézi hírnév után való vágy növelte s az a kiolthatatlan remény ápolgatta, hogy a törökön még sikerül erőt venniök. Ne gondoljuk, hogy amit modern történetíróink a hódoltság korának tanulmányozásában megláttak, a mi vitézeink előtt ismeretlen volt. Igenis, jól tudták ők a hódító török gyöngéit, s ép azért, amíg tartott lélekzetben, tartott a reménységben is. Magyar főkapitányaink I. Ferdinánd idejében akárhányszor hangoztatták, hogy Magyarország csillaga Buda fölött még földerül, még eljáratják a pogánnyal az ebek táncát. Mikor Balassa János 1555-ben a főkapitányi hivatalát elfoglalta, az összegyűlt vitézekhez intézett beszédében szintén ezt a reményét fejezte ki: *»Jól tudjátok, — mondta a többi között — hogy a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de csak inkább háta mögött hagyta, mint meghódította. Hiszen saját hivatalait, saját törvé-*

⁵ Volt közös pénzügyi levéltár: Familienakten.

nyeit behozni nem bírta, s kénytelen eltűrni, hogy azon részek a maguk szervezetében maradjanak és hogy a maguk statumaival éljenek!«⁶ S mivel mélyrelátó főembereink az ilyeneket nagyon is jól látták, a háború folytatását örökösen sürgették. Kértek, könyörögtek I. Ferdinándnak, de hiába. Mikor látták, hogy I. Ferdinánddal sem mire sem mennek, Losonczy, Balassa, Podmaniczky és Thurzó Ferenc (nyitrai püspök), bár csak négyezer emberük volt, elhatározták, hogy a háborút maguk folytatják.⁷ A magyar urak — jelenti Salm Miklós a királynak — mostanában nagyon morognak, erőn erővel hadakozni akarnak, hogy reám, mint fővezérre, szégyent hozzanak!⁸

De nemcsak az urak, hanem a végházak hadinépe is harcot kívánt, és a király meg Salm főgenerális ellenére harcoltak is. így éppen 1546-ban történt ez az eset is. A vitéz *Deli* bég hadával nagy portyára indult. Fej érvártól Győrig mindent összerabolt, s egy este a győri malmot is körülvette. A győri vitézek csak másnap reggel tudták meg a dolgot, amikor a törökök a zsákmánnyal már messzeföldön jártak. A huszárok Salm tilalma ellenére *kardot rántottak* és *Zolthay István, Bácsmegyey János, Korlátovics Jeromos* és *Székely Ferenc* nevű kapitányaik vezetése alatt a török után indultak. Őrültk vágtatással *Fejérvár* alatt utóérték és meglepték a török hadat. Salm hivatalos jelentése szerint a huszárok tiszta munkát végeztek, mert csak tíz török me-

⁶ Ugyanott: Hungarica 1555. Balassa János — amint tudjuk — Balassa Bálintnak, a költőnek nagyműveltségű apja volt.

⁷ Bécs állami levélt. Hung.

⁸ Volt Közös pénzügyi levélt. Familienakten: »Die ungarischen Herrn haben jetzt viel Murblens gehalt« etc.

nekült meg, a többit levágták, s háromszáz törökkel tértek vissza Győrre. Úgy látszik, az ilyes dolog akkor napirenden lehetett, mert Salm generálisnak még csak egy elismerő szava sem volt a hős kapitányok számára.

Nem utolsó dolog, hogy ugyanez évben (1546-ban) Alsó-Ausztria rendéi kétezer magyar huszárt kivannak a saját védelmükre! Stájerország és Krajna rendéi is egy sereg magyar s horvát nuszárt tartottak s fizettek — a maguk védelmére! Mikor e vitézeket a nevezett országok határaitra akarták vezetni, az engedelmességet fölmondták azzal a kijelentéssel, hogy ők a maguk hazájáért a török ellen akarnak küzdeni.

A magyar hadinép vitézi élete úgy haditörténeti, mint politikai szempontból kiszámíthatatlanul sokat ért és jelentett. De mi legnagyobb jelentőségét mégis abban leljük, hogy vitézeink élete és tettei a nemzeti öntudatnak és a magyar nemzeti szellemnek ki nem alvó istápjai voltak. Nemzeti életünknek a legbővebb forrása és a legerősebb támasztéka a mi nemzeti hadseregünk volt. S míg a haderőnk anyaga és szelleme magyar maradt, nemzetiségünket veszély nem fenyegethette. *Mindegyik végházunk tűzhelye és védőbástyája volt a magyarságnak.* Szájról-szájra, fülről-fülre jártak itt a hősök nevei és tettei, s a nagyemberek és a nagy tettek élesztették a harci tüzet meg a vitézi szellemet s ébren tartották a hazaszeretetet. S erre nagy szükség volt, hogy a nemzet az aránytalan küzdelemben el ne fáradjon, el ne pusztuljon. A nagylelkű költő: Zrínyi Miklós a hősi küzdelmek erkölcsi és nemzeti jelentőségét teljesen átérezte, s ezek hatásának kell tulajdonítanunk, hogy ifjúkora óta leg-hőbb vágya a hősi halál volt. Ő tudta, érezte, hogy vitézeink nagy idea szolgálatában haltak el; tudta, hogy egy-egy hősnek halála százakat

és *százakat* lelkesít, s ugyanannyit édesít nemzetünkhez.

A hódoltság korában évenként hihetetlen számban fogyott az amúgy is maroknyi magyarság; s vajjon megmarad-e a nemzet a nemzetnek, ha a hiányt mások nem pótolják? Íme, itt van a magyar hadseregnek legnagyobb jelentősége és legbecsesebb érdeme. A XVI. és XVII. század első felében a vitézi és a magyar szellem hihetetlen arányban magyarosított. A németek, horvátok, rácok s olaszok végházainkban tömegesen magyarosodtak. Ezrével és ezrével veszik föl a magyar nevet, s a névvel együtt a magyar szellemet. Ami megmarad bennük a régiből, az csak a vallásuk volt. A Szondyak (Suho), a Fejérváriak (Rác), a Maróthi Nagyok, Földváriak (Rác), a Cseszniek (Hrvat), az Olaszok (Cilius), a Vargák (Jellachich), a Dánielfiek (Drosta), a Szabók (Bassevits), a Csetneki Horvátok, a Prágayak, a Felaranyosi Budaiak, a Nagykomáromi Gálok, Radványiak (Radovan), a Mészárosok (Kenezich), a Kiss-ek (Starsits), a Zalay-ak (Konc), Istenadták (Bogdanovics) stb. stb., kik mindmegannyian vitézi hírnevet hagytak maguk után, ezer és ezer társukkal együtt végházainkban magyarosodtak meg. Hogy milyen gyorsan ment ez a magyarosodás, arra nézve néhány példát említünk. I. Ferdinánd a Hans Tatzger nevű bécsi németet komáromi várgróffá nevezte ki. Tatzger akkor látott életében először magyart, mikor Komáromba ért. S íme, három év után Tatzger már így írja nevét: *»Én Németh János, ki vagyok az császár udvarbírája!«* Vele együtt öccse is felvette a Németh nevet, s mindketten mint jóra való magyar nemesek haltak meg. I. Ferdinánd király egy szabad zászlóalja németet helyezett a komáromi

várba állandó őrségül s meghagyta, hogy a várba magyart ne bocsássanak, s a jelszó német legyen. Néhány év múlva újabb rendeletet ad ki, s meghagyja, hogy a kapuknál ezentúl magyar jelszót is használjanak, »mert a várban lévő német katonák már mind tudnak magyarul!«:^{*} Miksa idején Kielman András (von Kielmansegg), a volt alsó-ausztriai helytartó őse viselte a főkapitányi tiszteletet. Ő is hamarosan megtanult magyarul, s pompás magyar leveleit ma is élvezettel olvashatjuk. Mikor a gyanakvó Miksa újabb háromszáz németet akart Komáromba küldeni, Kielman minden himezés nélkül megírta a királynak, hogy száz magyar huszár többet ér háromszáz németnél, s így inkább csak huszárokat küldjön őfelsége! Ilyenforma ember volt Teuffenbach Kristóf szatmári főkapitány is, aki Homonnai Fruzsínát vette nőül. Kollonits Ernő, aki Bethlen korában komáromi főkapitány volt, Reiffenberg generálissal pörbe keveredett, s ez ügyben Bécsbe idézték. Ő kigyelme azonban határozottan kijelentette, hogy Bécsbe nem megy. »Mint magyar polgár, írja, csak magyar törvény előtt jelenhetek meg!« Ennek a Kollonitsnak az arcképe őfelsége könyvtárában ma is látható. Pompás magyar ruhája és kifent bajsza után bátran kuruc generálisnak nézhetnek! Hát a hős Kollonits Szigfridről mit mondjunk? Vajjon reá minő hatással volt a vitézi élet? Megfelel ő maga, mikor levelében kijelenti, hogy szive Magyarországért dobog! Ezt a vitézi kerületi főkapitányt a haditanács már 1605-ben állásától meg akarta fosztani, mert nagyon is magyarán gondolkozott. Később, mint rebellis, csakugyan a börtönbe került, ahol megörült. A feledhetlen hős holtteste a lévai vár termében hónapokig temetetlenül hevert. Végre is

⁹ U. o. Instructiones.

egy ott megforduló magyar kamarai tanácsos éjjel titokban eltemettette, hogy útban ne legyen.

Említsünk még hasonló eseteket? Százával szolgálhatunk. Ott van Fernando Samaria de Specie Casa XVI. századbeli főkapitány példája. Nem hisszük, hogy a magyar vitézek az ő nevét ki tudták mondani, mert ha Weispriacher főkapitányt *Bajszpókér*-nek hitták, vajjon milyen nevet adhattak Samariának? Ez a vitéz férfiú magyarul pompásan írt és beszélt, s magának a királynak is kijelentette, hogy az ő hazája Magyarország, s itt akarja életét befejezni. Ott van Dinosius Perzl esete, aki alighogy közénk jött, már Perczel Dénesnek írta magát. Eredeti ember lehetett Egger Salamon uram. Neki annyi ideje sem volt, hogy nevét magyarra változtassa. Bethlen hadai Komárom felé közeledtek, s Egger Salamon »*bevonta az császár zászlóját*«, és Bethlen hajdúi közé állt.

íme, a magyar vitézi élet és a magyar szellem hatása! A magyar király hadinépe a XVI. és a XVII-ik században nyelvében és szellemében magyar volt, mit teremthetett tehát mást, mint »magyari dolgokat.«

II.

ZADORLA JÁNOS

Zadorla János

A török világban özönlött hazánkba a sok rác, uszkók, oláh és vlach. Mindannyi félvad pásztor- és kereskedő-nép volt. A bécsi udvar és a kormányzések örömmel látták a beköltözőket; mert támaszt nyertek bennök a küzdő magyarság ellen. Nem is titkon, hanem nyíltan tüzelték őket ellenünk. Szították köztük a gyűlöletet; elhalmozták kiváltsággal és földdel s a legtöbb adó fizetése alól fölmentették őket.

A bécsi kormány fent a Kárpátok közt a tót és a ruthén nép közt hasonló politikával semmire sem ment. A tót és a ruthén a hódolt-ság korában is velünk tartott. Harcainkban együtt küzdött velünk, elnyomatásunkban velünk együtt szenvedett. Mindkét nép megkapó példáját mutatta a hűségnek és az együttérzésnek. Ki nem tudná, mint ragaszkodott a tótság a Thurzókhhoz, Forgáchné Zrínyi Katához, a Révayakhoz stb.? Még az is megesett, hogy a föld népe fegyverrel védte földesurát a császári katonaság ellen. Mikor például Kollonits Szigfridet, ezt a derék magyar generálist, mint rebellist elzárták, a föld népe fegyverrel védte birtokait a császári katonaság ellen. Ki nem ismeri a *tót talpas ezredeket*, melyek a kuruc-labanc világban oly hősiezen küzdöttek Thököly és Rákóczi zászlói alatt? Ezt tették a ruthének is. Hiszen Rákóczi Ferenc nem hiába írta őket »fidelissima gens«-nek.

A napóleoni időkben, s később is, a felvidéki

követek a hazafias párt leglelkesebb követői voltak. A múlt század elején 1812-ig *Lukácsy* — aki maga is tótnak mondta magát — az országgyűléseknek egyik legkiválóbb s leghazafiasabb tagja volt. Ugyanezt mondhatjuk 1825-ben és a későbbi országgyűléseken Borsitzky Istvánról és Némákról, kik mindketten trencsénmegyeiek voltak. A hazafias ellenzéknek a tagja volt kevés kivétellel a felvidék többi követe is. A nem-magyar nyelvű megyék közül Trencsén és Liptó megyék határozták el legelőször, hogy jegyzőkönyveiket magyarul vezetik s a tárgyalások nyelvévé is itt tették először a magyart.

A felvidéki megyék ilyen magatartása ellen a bécsi kormány állandóan hadakozott s mindent elkövetett a magyar irányzat megtörésére. Általános siker e törekvését azonban sosem követte.

A kettős királyválasztás idejében s később is sok jeles tóteredetű fővitézünk volt, akik Szondy György és Jakab példájára magyarral cserélték fel nevüket s mint magyar vitézek alapították meg hírnevüket. Ilyen volt Zadorla János is, aki Zékelire változtatván nevét, Szapolyai János király egyik legjelesebb tisztjévé lett s aki szervezte a felvidéki tót gyalogságot.

Zadorla János nevét és tetteit hiába keressük évkönyveinkben. Pedig egykoron ugyancsak sokat emlegették s I. Ferdinánd hívei úgy félték tőle, mint a futó tüztől. Zadorla János Szapolyai János királynak és később Izabella királynénak volt lelkes híve. Hatalmas, acélkaru, félelmet nem ismerő vitéz volt, aki még a lehetetlenre is gondolkozás nélkül vállalkozott. Hü és igaz ember volt, aki hitét és meggyőződését sohasem változtatta. *Haláláig a nemzeti part hive maradt; haláláig ennek az érdekében küzdött!* Önerejéből küzdötte fel magát a főtisztségig s mint ilyen

sok csatában kimutatta hősiességét és hadi tudását. Czecey Lénárd kassai főkapitány gyalogságának volt a feje. Csapatait a felvidéki tótok és a ruthének közt toborzotta s azokat annyira kioktatta, hogy Zadorla gyalogsága a legjobb hajdú-csapatokkal kiállta a versenyt. Annyi dicsőség, annyi siker fűződik e gyalogsághoz, hogy az ellenfél mindig a legnagyobb gyűlölettel és átkozódással emlegette Zadorla nevét. Bakics Pál ez időben monda a magyar hajdúkról, hogy ezeknél bátrabb és ravaszabb gyalogságot soha nem látott. Bakicsnak e mondása teljesen ráihett Zadorla gyalogságára is. Az egykorú leve zésekből és hivatalos jelentésekből legalább ezt olvashatjuk ki.

Tudott dolog, hogy a XVI. század elején a szépesi városok Kassával egyetemben *zárt és teljesen német városok voltak*. Természetesnek tartjuk tehát, hogy inkább vonzódtak I. Ferdinándhoz, mint a nemzeti királyhoz. Kassa városának tanácsában csak egy ember akadt, aki János király hívének tartotta magát. Ez az egy sem volt magyar. Sauklics (Sajtlics?) Jánosnak hívták. A bíró, akit Szerémy gúnynevén Kakuk Mihálynak nevez, Kugelpracht nevű német volt. Szerémy ép Kassán volt, mikor a bíró indítványára János király címerét meggyalázták s kihirdették, hogy aki János király fejét I. Ferdinándhoz viszi, 10.000 forint jutalomban részesül. Mindezt a kassaiak nagy örömmel fogadták. Az utcákon más sem hangzott, mint János király gyalázása. (»Ecce canis rex« stb.) Mikor aztán Katzianer és Török Bálint bevonultak Kassára, a városiak a *Tar Margit* nevű ágyúból örömlövéseket adtak s Tedeumot tartottak. Az örömük azonban nem sokáig tartott. Az 1536. évben ugyanis Kassa városa János király kezére került. Maguk a kassaiak jelentik 1536. dec. 4-én

Eperjes, Bártfa és Lőcse városoknak, hogy János király kapitányai: Ödönffy László, Horváth Ferenc, Estery György (?), Horváth Vitus és Perseöthy hadaikkal megrohanták Kassát és elfoglalták. Lobóczky Mátyás dec. 9-én azt jelenti öfelségének, hogy Serédy főkapitány az oka Kassa elvesztésének és a császári sereg vereségének; mert Serédy a nyáron rablóvárat épített Kassa mellett s onnét fosztogatta az embereket.

János király, vagyis inkább Fráter György Kassa élére Czecey Lénárd kapitányt helyezte. Ez a minden ízében magyar vitéz földadatának magaslatán állott. Tizenöt évig állott Kassa élén, de egyetlen éjjelt sem töltött a városon kívül. A város kapuja mellett egy básíyaszerű épületben lakott s az ő híre nélkül senki nem jöhetett a városba. Jelentékeny sereget tartott. A gyalogság szervezésével kedves emberét, Zadorla Jánost bízta meg. Aztán hozzáfogott Kassa megmagyarosításához. Katonáinak házakat adott, a szomszédos nemeseket rávette, hogy Kassára jöjjenek lakni. A debreceni, a váradi és a kolozsvári kereskedőket is idecsalogatta. Szikszó városának egész népét Kassán telepítette meg. Ilymódon egy évtized alatt Kassát teljesen magyarrá tette. És a bécsi kormányzéseknek soha többé nem sikerült Kassát elnémetesíteniök.

Czecey kapitány azonban nem elégedett meg Kassa birtoklásával. Rövid idő alatt a vidéket is behódoltatta s a szomszéd városokat is egymásután elhódította a császáriaktól. Harc nélkül ez természetesen nem ment. A harcokban Zadorla János volt a jobbkeze. Ez az ember mindenre vállalkozott. Hivatalosan is jelentették, hogy rendkívül ravasz ember lévén, mindenütt kémeket tartott s ha mit megtudott, azonnal hasznára fordította. Míg Czecey Kassát őrizte, addig Zadorla a szepesi városok körül portyázgatott. S hol

itt, hol amott hajtá el a császári katonaság lovait és marháit. Lerontá Salgó várát és elfoglalta Lipóczot. A lerontott Richnót pedig felépítteté. Serédy jelentése szerint Zadorla az utakat, ösvényeket és kelőket mindenütt megszállva tartotta s ott is megjelent embereivel, ahol vélve se vélték.

A császáriak tehát titokban semmit sem mivelhettek, mivel Zadorla János uram kémjei utján mindent jó előre megtudott.

Az 1539. évben a császári fővezérnek, Fels Lénárdnak Bécsbe kellvén mennie, a helyettese, Lascano Tamás generális intézte az ügyeket. Mivel a kassaiak Eperjes körül portyáztván elhajtották a németek lovait és csordáit, Lascano elhatározta, hogy teljes erejével a kassaiak ellen indul. Nagy titokban tette meg készüléteit, azt hívné, hogy Czecey kapitány és Zadorla János mit sem tudnak készülődéséről. Lascano sötét éjjelen átkelt hadával a Kassa nevű hegyen s ime egyszerre maga előtt látta Czecey egész seregét! A gyalogságot ezúttal is Zadorla vezette. A kassai had azonnal támadásra indult. Hosszú és elkeseredett harc támadt most. Lascano hada sokkal erősebb volt, mint a kassaiaké; de azért mégis teljes vereséggel végződött a csata. Maga Lascano Tamás fővezér is elesett. Vele együtt halt meg a jeles Schobert Zsigmond. Österreicher Lénárd, a sárosi kapitány sokadmagával rabbá esett.

Julius hó 24-én Lobóczky Mátyás értesíti Ferdinánd királyt seregének pusztulásáról. Sáros várában — írja — az egész seregből csak húsz gyalogos maradt. A többi a fővezérrel együtt elesett. A szepesi városok július 25-én jelentik a királynak a »véres öldöklést és Lascano gyászos halálát«.

Mivel Czecey és Zadorla kassai győzedelme

a felvidéken megingatta Ferdinánd hatalmát, lóhalálában kellett oda katonaságot vetni. Hogy maga a király is veszedelmesnek látta a helyzetet, gyors intézkedéseiből is kiviláglik, ő maga írja aug. 5-én: »A mieink méltatlan leöletését, kiváltképpen Lascajio Tamás fővezérünknek és kapitányainknak halálát lelkünk nagy aggodalmával halljuk«.

Amíg a kassai ütközet dolgában Ferdinánd király politikai tárgyalást kezdett János király követivel, addig a kassaiak győzelmi ünnepet ülték. Tinódi Sebestyén munkáiból tudjuk, hogy Czecey Lénárd nagy vidám ember volt. Szerette a lantosokat s örömet megitta a bort. Főembereivel: Zadorla Jánossal és Baso Mátyással aztán nagy vigan voltak Kassán.

A kassai győzelem után Czecey s főleg Zadorla János egymásután terelgették János király birtoka alá a felvidéki városokat és községeket. Lócse, Bártfa, Eperjes, Szeben és Sáros kereskedőit harmincad alá fogták s a rovás és a tized fizetésére kényszerítették. Akit Ferdinánd király megfosztott birtokaitól, azt a kassaiak visszahelyezték javaiba.. Werner 1539. aug. 11-én azt jelenti Ferdinánd királynak, hogy a kassaiak Eperjes városára haragos levelet írtak s megtilták a tized szedését. A kassaiak ugyanis Eperjesig akarják a hatalmukat kiterjeszteni. A Kassán lévő szegény német rabok pedig segítségért kiáltanak! (»Die armen gefangen schreyen umb hilf in ihrem elendt«).

Az 1541. évben a királynak jelenték, hogy Serédy Gáspár sürgősen kér 300 gyalogost a városok védelmére, mert a kassai gyalogság kapitánya: Zadorla János kémeivel a hegyeket járhatja, a »claustrum Lapidis«-t és a többi helyeket foglalhatja. A veszedelem nagy, tehát állandó lovasságra és gyalogságra van szükség.

Valamivel később (1543-ban) írják a királynak, hogy Zadorla János (*»princeps malefactorum«*) már régebben elfoglalta Lipócz várát. Most Salgót pusztítá el s elvitetett onnét mindent. Mikor a polgárok a kassai kapitánytól kérték vissza elhajtott marháikat, Czezey azt felelte nekik, hogy ő semmiféle parancsot nem adott Zadorlának. De — monda Czezey — jó, hogy jöttetek nemes atyámfiai; mert ép most akarom embereimet tizedszedésre közétek küldeni. Isten engem úgy segéljen, megveszem rajtatok az idei és a tavali tizedet is. Útközben tanakodjatok erről s jelentést adjatok nekem. A felvidéki polgárság küldötjei erre remegve feleltek: Zadorla János ismét katonaságot toboroz, nem járhatunk békével. Czezey erre imigyen válaszolt nekik: Semmi közötök hozzá! Zadorla tudja, mi a kötelessége!

A polgárok erre azt felelték, hogy Zadorla a felépített Richnóba erős őrséget vetett s innét fogja majd őket nyúzni és fosztogatni. Basó meg most foglalta el 500 lovassal és 500 gyaloggal a lőcsei klostrot.

A szepesi városok mindezt Bécsbe is megírták. Jelentésük szerint Czezeynek legveszedelmesebb főemberei Zadorla János, Vinnyey László és Basó. Erdő, mező tele van az ő embereikkel. (1543. juni 30. *Judices et jurati ceterique cives civitatum Lőcse, Bártfa, Eperjes et Zeben.*)

Ugyanaz napon, mikor a jelentést írták, másik levelet is bocsátottak Bécsbe. Ebben már azt jelentik a városok, hogy a kassaiak elfoglalták Gölnicet s ott a monostort erősítik most. Ma éjjel pedig — írják — a *Lapis Refugii* is elfoglaltatott. Fölséged hanyagságából mindent elvesztünk!

Zadorla János és Basó Mátyás ébersége, bátorsága és folytonos tevékenysége a kassaiak hatalmát napról-napra növelte. A siker aztán to-

vábbi tevékenységre buzdította őket. Báthory András Miskolcra jelenti Bécsbe, hogy Kassán nagy tanácskozások folynak Czecey, Zadorla, Ipolthfy Imre és Basó Mátyás között. Elhatározták, hogy János király fiát megkoronáztatják. Máris nagyokat isznak János király fiának egészségére. Most azon vannak, hogy minél több katonát toborozzanak. E célból Basó Bebek Ferenchez ment, Czecey pedig Perényi Ferenchez.

A kassaiak folytonos sikere és állandó tevékenysége nagyon nyugtalanította Ferdinánd híveit s katonáit. Ezek a legnagyobb gyűlölettel írtak és szóltak Zadorlaról és Czecey kapitányról. E szidalmak azonban nem sokat ártottak nekik. Mentek tovább a maguk utain. Ellenségeiknek tehetetlen dühe azonban nem pihent. Ha alkalom kínálkozott, oly dologra ragadta őket, amit a kassai vitézek soha meg nem tettek. Volt Czecey Lénárdnak egy tanult főembere, akit politikai ügyekben követül használt. Ferenc diáknak hívták. Ezt a jeles tollú embert Serédy Gáspár és Zennyessy Mihály várnagy a Tiszába fojtották. Mikor a szegény Ferenc diák Tokajba ért, Zennyessy nyájasan fogadta őt, de éjjel kíséretével és lovaival együtt a Tiszába fojtattá. Ferenc diákkal volt egy asszony, egy fiúcska és két kocsis. Ezek is a Tiszában lelték halálukat. Hogy a dolog titokban maradjon, Zennyessy még a szekereiket is elégette. A kegyetlen gyilkosság azonban hamar nyilvánossá lett. S mivel a kassaiak bosszúállásra készültek, Serédy Fels Lénárdtól könyörgött segítséget. Wernher pedig megírta a királynak, hogy Serédynek semmi része a gyilkosságban. Mire aztán Ferdinánd király Fráter Györgyhez írt levelében erősen védelmébe vette Serédyt s teljesen ártatlannak írta őt. (1545. január 10.)

Mindez igen szépen hangzott, de az igazsággal homlokegyenest ellenkezett. *Fels Lénárd fővezér*

ugyanis maga írja, hogy Serédy az ő utasítására gyilkoltatta meg Ferenc diákokat és kíséretét, de a várnagy (Zennyessy) igen ügyetlenül hajtotta végre a dolgot! (1545. január 4.)

Wernher jól ismervén a kassaiakat, idejében megírta Bécsbe, hogy a kassaiak nem hagyják bosszulatlanul Ferenc diák meggyilkolását. (Bártfa, 1544. dec. 24.) Serédyvel együtt tehát ő segítségért esedezett.

Segítség csakugyan érkezett, de nem igen került a sor nagyobb harcra. Diplomáciai utón intézték el az ügyet — a kassai vitézek nem kis bosszúságára. Érdemes megemlitenünk, hogy a derék Zadorla Jánost ekkor már az összes gyalogság kapitányának nevezik. Azaz, hogy nemcsak a kassai, hanem egyéb mezei gyalogság is az ő kardja alatt volt.

I. Ferdinánd és Fráter György között létrejött egység után Kassa vidékén is megszűntek a nagyobb harcok és hódítások. De Czecey Lénárd és Zadorla János továbbra is megtartják mindazt, amit kardjukkal szereztek. Néhány éven át aztán békességben éltek Kassán, hol mindkettőjüknek a most már magyar lakosság részéről a legnagyobb tiszteletben és szeretetben volt részük.

A csöndes és vidám napok azonban aligha elégítették ki őket. Nagyobb dolgokon jártatták őket az eszüket! Még mindég hitték, hogy János király fiát sikerül majd az egész ország királyává tenniök. Ezt a célt szolgálták akkor is, mikor a Fuggerek rézbányáit akarták elfoglalni. Ha a tervek el nem árulják, bizonyára végre is hajtották volna.

Az a különálló magyar világ magyar lantosaival és énekeseivel, melyet Czecey teremtett Kassán, 1552-ben megszűnt. Izabella királyné lemondott s Kassa ismét Ferdinánd király kezére került. Tudott dolog, hogy Czeceyvel azontúl

nem lehetett beszélni. Búskomorság lepte meg s néhány nap alatt meghalt. Mi lett jobbkezével: Zadorlával, nem tudjuk. Czecey elhunytá után az ő nevét sem említik többé.

A nemzeti királyságnak két leglelkesebb hive veszett el Czeceyben és Zadorlában. A *tót királynak* csúfolt Szapolyai Jánosnak náluk hívebb tisztje aligha volt. Érdemes megemlítenünk, hogy Zadorla János nevét még a következő században is emlegetik a felvidéken. Azok a birtokosok ugyanis, akik a császáriakkal tartottak, birtokpöreikben gyűlölettel emlékeznek meg róla. Az 1602. évben például Keczer István igyekszik ősei birtokait visszaszerezni. Folyamodásában a többi közt azt írja, hogy ősei jószágát Czecey Lénárd kassai kapitány (domus Austriacae rebellis) parancsára János király gyalogságával Zadorla János nevű »*nebuló*« foglalta el, aki aztán Keczer Ambrust a saját várában megölette! Ekkor veszett el Kosztolány, Csizite, Mudróc és Lipolc.¹

¹ Az itt felhasznált összes irat a volt csász. és kir. állami levéltárában található. Keczer István folyamodásán kiviig mely a Közös Pénzügyi Levéltár Hung. 14.411. fasciculusában található.

III.
A TÓZSÉR HALÁLA

A tőzsér halála

A magyar tőzsérek (marhakereskedők) a tizenhatodik és a tizenhetedik században még a hivatalos följegyzések szerint is *országfőnn-tartók* hírében állottak. Hatalmas, népes s ami fő, minden ízében magyar volt egykor ez a felekezet. A tőzsérséget becsült és tisztelt mesterségnek tartották, amelytől még a főnemesek sem igen idegenkedtek. A jó Bethlen Gábor a marhakereskedést még fejedelemsége idején sem hagyta abba s éppenséggel nem búsította, hogy Magyarország legnagyobb tőzsér ének őt mondogatták.¹ Nemzeti küzdelmeink másik kimagasló alakja, Thököly Imre fejedelem, ha nem is tőzsérkedett, de igazi tőzsércsaládból származott. Az ő családjának vagyonszerzője: Thököly Sebestyén a XVI. században Thar Istvánnal együtt a leghatalmasabb tőzsérünk volt, aki nem csupán a kincstárt, hanem magát Rudolf császárt is adósai közé számlálhatta. A Zrínyiek sem lettek volna a nemzeti élet és a nemzeti harcok legtevékenyebb munkásaivá, ha a tőzsérkedésük nem öntötte volna a garatjukra a szükséges pénzanyagot. A tizenhatodik és a tizenhetedik században, vagyis az általános elszegényedés korában, mikor a kereszt és az ostor oly nagy volt

¹ Az udvari kamara ezt szemére is hányta, mikor harmincadmesterséget kért a kihajtandó folt-marhára.

a magyar nemzetet, hogy szinte tántorgott belé: úgy a magyar, mint az osztrák kincstárnak éltető forrása (*nervus aerarii*) a magyar tőzsérség volt. Az országba pénz csakis az ő révükön jött; pénzt szerezni csakis az ő útjaikon lehetett! Így aztán nincs mit csodálnunk azon, hogy *a nagy Alföldön a legtöbb iskola- és egyházalapító a tőzsérek sorából került*. De ennél még nagyobb érdemük is van. Amikor mindenki látta, hogy az ország nemsokára a magyar jobbágy teljes híjjával lesz, amikor a magyar parasztság pusztulását még a német is nemszeretem-szemmel nézte: a mi jó tőzséreink a különféle pásztorokat, sőrészeket, hajtókát, göbolyösöket, gyapjuszedőket, sajtnyomókat, börgyűjtőket, szénázókat, szalmázókat, gyepszereseket, rideglegényeket, futott embereket, stb. ezrével és ezrével magyarosítják s jóra való munkásokká pallérozzák. A tőzséreink magyarsága és a magyarságuknak ereje még a külföldön is nyomokat hagyott. A tizenhatodik és a tizenhetedik században a bécsi és az auspitzi hetivásárokon magyar világ uralkodott; a vásárok tisztviselőinek magyarul is kellett tudniok; pénzváltó a magyar nyelv ismerete nélkül ott meg nem élhetett. A német birodalmi kereskedők ezekre a vásárokra mindig magyar tolmácsokkal jöttek, mert különben tőzséreinktől semmit sem vehettek volna.² A magyar szó tehát még a bécsi, az auspitzi hetivásárokon is uralkodott, sőt megesett az is, hogy bécsi Landgrafnak tisztjét magyar nemes viselte!³

² Nürnberg és Augsburg városok jegyzőkönyvei gyakran említik, hogy mészárosaiknak magyar tolmácsokkal kell a vásárokra indulniok.

³ A morvaországi auspitzi nagy marhavásáron a handgrafi tisztet jobbjára magyar ember viselte. A hódoltság korában Auspitz magyar neve *Pusztapécs* volt.

A tizenhetedik század végén azonban a magyar tőzsérvilág kihalófélben volt. Akikbe az ország eddig reménységét és bizalmát vetette, keserves gondok között törték magukat. Leghatalmasabb tőzséreink egymásután koldusbotra jutnak. Nem a hazai viszonyok, nem is a török háborúk ragadták el tőlük a megélhetés módját, hanem egyes-egyedül az osztrák vámpolitika. A mi jó szomszédainknak nem volt elég, hogy a legfőbb vámokat és vásárokat mind a maguk földjére helyezték s hogy ilyenformán marhakereskedésünk jövedelmének kétharmadát ők separték be; öki gyelmék még a magyar szűnyognak a vérét is csöbörrel igyekeztek venni. Hallatlanul emelték a vámokat; emelték akkor is, mikor a vak is látta, hogy ezzel előbb-utóbb az egész kereskedést tönkre teszik. Már I. Ferdinand uralkodása elején, amikor nálunk az ökörnek ára öt-hat forint volt, a különféle vámok és a regáliák 17 forintra rúgtak. Ezek a kiadások idővel hihetetlenül emelkedtek. A száraz és a vízi vámok, helypénz, itatási díj, *gyeppénz*, harmincad, kövezetadó, *gempénz*, landgrafi és *interkapor* (Unterkeufel) díjak, hajtási sédák, *látópénz*, aufslag, abrakodó, hidas (hídpénz), király váltsága (regalia), révpénz, asztalpénz (amit a megunszolás után fizettek) s az Isten tudja mi minden adó nyomta a szegény tőzsér vállait. S mindez nem volt elég. A bécsi udvari kamara még azt a keveset is irigyelte a magyar tőzsérektől, amit ezernyi veszedelem közt, nagy kockázattal nyertek! Ezért III. Ferdinánd és az udvari kamara 1651-ben monopóliummá tette a magyar szarvasmarhakereskedést s annak vezetését Salzer nevű németre bizta. Igaz ugyan, hogy ez a monopólium néhány év alatt csúfosan megbukott, de azért a magyar tőzséreknak roppant kárt okozott. Maga udvari kamara sorolta fel akkor azokat a magyar

tőzséreket, akiket a monopólium koldusbotra Juttatott. I. Lipót uralkodása alatt mégegyszer kísérletet tesznek a monopóliummal, de ezúttal is csúfot vállnak véle. Azt azonban mégis elérték, hogy a magyar tőzsérség úgyszólván teljesen elpusztult. Ha a bécsi kormány székeknek és az uralkodóknak ez volt a céljuk, akkor igyekezteket teljes siker koronázta.

A magyar tőzsérség pusztulása úgy gazdasági, mint nemzeti szempontból pótolhatatlan csapás volt az országra. Helyébe ugyanis idegenek: görögök, rácok, örmények stb. léptek. A régi magyar tőzsérvilág aztán minden eredetiségével együtt örökre feledésbe ment.

Valamikor a tőzsérséget »rettenetes mesteriségnek« is mondták. Az is volt. Hiszen már maga a marhavásárlás ezernyi kockázattal járt. Pedig még csak ezután következett az igazi baj és a veszedelem. A hajtás, amíg a »bécsi köre«, vagy Auspitzba értek, ugyancsak próbára tette még a legmerészebb embert is! Hiszen léptenyomon ellenség leste a hajtást. Cimborák nélkül tehát útnak sem indulhatott a tőzsér. Ezért vitt aztán mindegyik magával jó erős hajtókat, akik hatalmas és csomós fűtykösökkel (»ingentibus et nodosis fustibus«) igazgatták a hajtást s ha ellenség közeledett, »hozzát« kiáltván megharcoltak. Erre bőven nyílt alkalmuk. Egyik helyen ugyanis kóbor zsványok és »marhalappangatók« leskelődtek. Itt rác pogányokkal, amott martalócokkal kellett küzdeniök. A császári katonaság százszor rosszabb lévén a töröknél, minden hajtásból igyekezett néhány marhát elragadni. A hajtók nem egyszer valóságos csatát vívtak ezekkel a német és vallon katonákkal. A földesurak is mindenütt megkövetelték a maguk részét, s akár volt vám, akár nem, ők bizony vámot vettek a hajtókon. Szóval, mintha csak a földből bújtak volna elő,

boldog-boldogtalan meg akarta venni a maga részét a tőzséren. S e veszedelmek közepette nemcsak élete forgott kockán, hanem vagyona és becsülete is; mert hisz rendesen hitelbe vett jószágot vitt magával s ha becsülettel el nem számolt, kenyerét tisztességére többé nem ehetett. Am tőzséreinket ennyi akadály, ennyi veszedelem sem tartá vissza; kereskedtek, tőzsérkedtek, még pedig a háborúk idején is. Mert minél nagyobb volt a veszedelem, annál nagyobb nyereségre volt kilátásuk. Bizony-bizony nincs mit csodálnunk jámbor eleinken, akik a tőzsérséget *rettenetes mesterségnek* tartották; mert hisz félig-meddig elveszett ember volt, aki merész fejét erre a »*rettenetes tőzsérségre*« adta.

Ha a tőzsérség rettenetes mesterség volt is, annyi bizonyos, hogy a hazának acélizmos, rettenthetetlen embereket adott. *A tőzsérvilág volt az »ördög apostolainak«, a vakmerő hajdúknak nevelő iskolája* s aki egyszer ez iskolát végigjárta, hadi tapasztalatokban a legöregebb végbelivel is versenyre kelhetett. Örök kár, hogy erről a hajdúnevelő iskoláról, vagyis a tőzsérvilágról édeskevés emlék maradt reánk. Ha valaki az ő küzdelmeiket, merész útjaikat és életmódjukat egykoron papírra vetette volna, írását néprajzi és művelődéstörténeti íróink manapság bibliaként forgatnák. Amikor jómagunk is ilyenén följegyzések után kutattunk, a győri káptalannak 1611-ben kelt vallató levelére bukkantunk. Ez a tanúvallomás a régi magyar tőzsérek életére nézve megbecsülhetetlen adatokkal szolgál; s mivel az efféle följegyzés ritkaságszámba megy, elmondjuk, hogy mi mindent találunk benne.

Mészáros Ambrus egykoron szegény futott ember volt, de becsületes munkájával pénzt és házközbeli iavakat szerzett s miután a tőzsérséget

kitanulta, a győri marhakereskedők céhébe magát beadta. Régi magyar szokás szerint a céhbeadás-kor az új mesternek a céh javára bizonyos összeget kellett fizetnie; ezt akkor *körösztölőpénz*-nek, magát a céhbefogadást pedig *megkeresztelésnek* hívták. Aki a megkeresztelésen szerencsésen túlesett, arról azt mondták, hogy *megváltozott*.⁴ Ilyen megváltozott tőzsér lett Mészáros Ambrus uram is s azontúl egy kereseten lévő cimboráival komplárságra marhát vett s a kereskedésre kijárt. Az 1611-ik évben több társával együtt a váci sokadalomra is fölment s miután itt jó vásárt csaptaR, a tőzsérek a korcsmának indultak. A vén tőzsérek itt nagyon megborosodtak s mivel már a mesterkeszkenőjükre sem kaptak bort, borittukban elhatározták, hogy az ifjú Mészáros Ambrust újra megkeresztelik; mert »ez új császár üdében minden embert meg köll körösztölnif« Mészáros Ambrus magyar létére ugyan odaveté, hogy »nem volna az király császár, hanem csak királyi«, de a megkereszteléstől ez a kijelentés sem mentette meg. Hiába állította, hogy ő már Győrött megváltozott, a tőzsérek a *rettegett* Mészáros János parancsára megfogták Mészáros Ambrust s hátrakötvéen kezeit, felkötözték, hogy kényszerítsék a körösztölő pénz megfizetésére. A nagy erejű legény felkötése nem ment könnyen, de ellenállása társait még jobban feldühösítette. A szegény vergődő és káromkodó Mészáros Ambrus védelmére csak egyetlen tőzsértársa, Nagy János mondott néhány szót. Arra kérte társait, hogy bocsássák el Mészáros Ambrust s hogy törvénnel lássák meg a körösztölés dolgát; de biz senki sem hallgatott rá. Mészáros Ambrus addig függött, míg a kívánt körösztölőpénzt újra le nem tette.

⁴ Azaz felszabadult, vagyis mester lett.

Az igaztalanul megkínzott ember nem gondolt bosszúra, csak az bántotta ői, hogy társai nem hitték el már Győrben megesett megkereszteltetését. Panaszkodott is emiatt. »Te jól tudod — monda György Miklósnak, — hogy én ennek-előtte is megváltoztam négy magyar forinton az szokás szerint való tőzsérkörösztléstől, de mind Mészáros János dolga, hogy engemet most ismét három forintra körösztltek; ha hazamehetünk Gyórré, panaszt teszek bíró uramnak!« »Ha ott lettem volna — felelé erre György Miklós —, megoltalmaztalak volna, mert jól emlékszem felele, hogy megváltoztál, nem is köllött volna bántaniok.«

Néhány nappal az eset után a győri tőzsérek Bécsbe készültek, hogy ott ökreiket megáruják. A derekas sokadalomra Mészáros Ambrusnak is fel kellett mennie. Azonban a felakasztás óta torka rettentően fájt, s így a hosszú úttól vonogatta magát. Társa, Bodó Mihály, váltig biztatta őt, hogy csak induljon, mert a marhának feléhez társ volna. »Ha ti az én nyavalyámat tudátok — felelé Mészáros Ambrus — nem küldenétek engemet. Ha szintén elmegyek is, nem reménylem hazajöveletem; csak én érzem, én tudom az én nyavalyámat; még az nyálamat is alig nyelhetem el!«

Társai rábeszélésére mégis utrakelt. A tőzsérek az akkori szokás szerint nem a marhákkal mentek a vásárra. A lábasjóságot lovas haj tokkal és a botos legényekkel jó előre küldték s ők maguk szekereken indultak Bécsbe. Az indulás előtt egymásközt birót választanak, hogy az esetleges kárvallást közönségessé tennék. Mészáros Ambrus felhérces kocsiján harmadmagával indult Bécsbe. A kocsira elegendő színszalonnát, kenyeret és egy karikafa vakbort tevének s miután a gazda a tengely rakoncáját, a rúd fürgetyűjét, aztán

a kesefát, meg az isafát rendbe hozta, jól föl-
 fegyverkezve útnak indultak. Útjuk Bécsig elég
 szerencsés volt; mindössze csak *néminemű* német
 katonákkal találkoztak, akiket a tőzsérek módja
 szerint hamarosan eligazítottak. A pénteki bécsi
 sokadalom is jól sikerült, de amikor a vásár
 másnapra haladt, a szegény Mészáros Ambrus
 már alig bírt magával; túrhetetlen fájdalom és
 égető szomjúság kínozza. Amíg társai a hajtók
 csárdáiban a csaprúgó legényekkel a köszönő
 poharakat forgatták, ő a vásártéren bocsolyázott.
 Majd egy garágya alá vonta magát és ott hör-
 gött. Fájdalma elviselhetetlenné lévén, tőzsér-
 orvosságot próbált; disznóvályút hozatott és
*»hasra fekvék s az torkát háromszor hozzá
 törölé a végre, hogy az torka fájása elmúljék.«*
 A vásár bevégeztével tőzséreink hazafelé tar-
 tottak. A szerencsétlen Mészáros Ambrus egy
 szekérre került kínzójával: Mészáros Jánossal, aki
 őt Vácon felkötötte. Az egész úton egyetlen pa-
 naszszó sem esett ajkán kínzója ellen, csak
 fájdalmai és szomjúsága miatt panaszkodott.
 Amikor Bruckba érkeztek, Mészáros Ambrus egy
 itce bort töltetett magának, azzal a szándékkal,
 hogy megigya. De már a bort sem bírta lenyelni.
 Ott aztán köntösét feje alá takarta, hanyatt rá-
 fekvék és erősen hörögött. A ház asszonya vélet-
 lenül odajövé, megkérde, hogy mi nyavalyája
 van e magyarnak? Mikor felvilágosították őt,
 hogy »a torkát fajdalja«, a jó asszony így szólott:
*»netalán az nyakcsapja szállott le, csak az hü-
 velykét meghajtván, háromszor harapja meg az
 Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében;
 az mellett az haját fölösleg megvongassa!«* A
 jó asszony mindjárt mégis mutatta, miként kell
 ezt a betegnek megtennie. Mészáros Ambrus
 követte a jó tanácsot, de biz az nem enyhítette
 fájdalmát. Pándorfnál ismét a szomjúság juta

Mészáros Ambrusra és torkát is erősen fájlalván, nagy nehezen néhány csöpp vizet nyelt. Hogy Condorfba érnének, Mészáros Ambrus felugrott és társaihoz így szólott: »semmi úttal tovább az kocsin nem mehetek; mert elfulladok az nagy hévség mia!« Levéé ott mentéjét és kardját, a falu felé tartott. Társai nem akarták őt az idegenben hagyni. Még Mészáros János is könyörgésre fogta a dolgot. »Jere — monda neki — csak óvárig is, ott borbélyok vannak, netalán inkább segíthetnek torkodnak; ne maradj itt ez idegen helyen!« A kérlelő szóra Ambrus mit sem felelt, hátára vetvén mentéjét, a falu első házába bement. A ház urai szívesen fogadták a beteg magyart s baja felől kérdezték. »Az én torkom igen fáj — monda Ambrus — és ha segítségre való orvosságot nem találunk, meg kell miatta halnom!« A háziak szolgáltak is neki mindennel, de baja csak nem javult. Nagy kínok között hörögni és fuldoklani kezdett. A ház népe erre mindenáron ki akarta belőle venni, hogy ki okozta baját, de a tetteseket Mészáros Ambrus egy hanggal sem árulta el. Szombaton estvére kelve ért a faluba s mikor gazdáai vasárnap reggel utána néztek, szegény Mészáros Ambrus már halott volt. Győrben mondott jóslata tehát beteljesült. Szülőföldjét nem látta többé. Elegendő pénz lévén nála, a falubeliek tisztességesen eltemették. Még szerencse, hogy a faluban érte őt a halál, mert ha útközben esik meg a baj, alighanem a vadmadarak gyomra lett volna koporsója. A tőzsérek között az ilyen temetés is gyakori volt.⁵

⁵ Az eredeti tanúvallomás a győri káptalan levéltárában található.

IV.

A ZRÍNYIEK MAGYARSÁGA

A Zrínyiek magyarsága

Történeti könyveinkben minden teret a politikai és hadimozgalmak ismertetése foglalván le, a társadalmi és a gazdasági élet legfontosabb kérdései kiszorultak azokból. A közélet olyan jelenségeire nincsen bennök tekintet, amik ma az embereket jobban érdeklik minden háborúnál, minden politikai sérelemnél. A kutató eszerint tömérdek újsággal szolgálhat e téren; hiszen meg nem bolygatott kepe mellett áll, ahol ugyancsak könnyű kalászt gyűjtenie. Különösen a XVI. és XVII. századról mondhatjuk ezt. E mozgalmas, drámai s örökké változó korszak minden éve új és új jelenséggel szolgál. Gazdasági és társadalmi téren úgyszólván minden esztendő másra fordítja az állapotokat. Az állapotok változása pedig — ez már kipróbált dolog — az erkölcsöket és a szokásokat is változtatja. Van tehát mit szemrevennünk a politikán és a háborún kívül is. S ha nem rösteljük a fáradságot, ezer és ezer oly titoknak a nyitját megtalálhatjuk, amiknek derekas értelmére íróink eddig nem jutottak.

A XVI. és XVII. századnak egyik fölötté érdekes, de figyelemre eddig nem méltatott jelensége a nemzetiségi viszonyok átalakulása. A mondott két században nálunk nagyarányú népvándorlás folyt. A Balkánfélszigetről a délszlávok nagy rajokban költöznek Magyarországra. A magyar föld régi lakosai pedig

észak felé költöznek. A költözők között első helyen a hódoltsági nemesek állanak. Ezek — ha módjukban volt — a jobbágyaikat is magukkal vitték. Az északnak vonuló magyarság valószínűleg elfoglalta Felsőmagyarországot. *Ez a hódítás verejtékes munka volt* s harc nélkül meg nem eshetett. A zárt német városok és a tót községek ugyanis még a magyar polgárt, vagy a paraszti szegénységet sem látták szívesen, még kevésbé szenvedhették a magyar nemeseket, akik a városi terhek viseléséről halálni sem akartak. A győztes azonban mégis a költöző magyarság lett.

A magyarság vándorlása érdekes és jelentékeny változást teremtett a városok életében. Szeged népének egy része 1552-ben részint Debrecenben, részint Patakon telepedett meg; a debreceni kereskedő-rend szinejava pedig Kassán vonta meg magát. Esztergom népe 1541-ben Komáromba költözik, s ott külön községet alkot. Komárom lakossága 1594-ben meg ijastól-fiastól Nagyszombatba költözik. A győriek ugyanez évben Óvárra és Pozsonyba húzódnak, Tolna népe pedig Esztergomban és Komáromban keres magának új otthonot.

S így van ez másutt is. Egy-egy megszállás előtt a városok egész népe elköltözik, s — mint Szigetvár lakossága tette 1566-ban — a régi lakóhelyére többé vissza nem száll.

De nemcsak a várszállás és a várostrom, hanem másféle ok is költözésre bírta a polgárságot. Szikszó városának egész lakossága 1550-ben például azért költözött Kassára, mert Perényi Ferenc két szikszói polgárt kivégeztetett. Valpót elfoglalván a török, a környék lakosaival együtt Perényi a valpóiakat is saját jószágaira telepíti. A XVI században egy-egy város-

nak adott harmincadmentesség négy-öt más város kereskedőrendjét is odacsalta.

A városok lakóinak ilyenén vándorlása nevezetes változásokat teremtett a Felvidéken. A teljesen német Kassáról például már 1554-ben azt írják, hogy négyszer annyi benne a magyar, mint a német. A nemzetiségi Nagyszombat a XVI. században teljesen magyarrá válik s a legkiválóbb magyar kereskedők és tőzsérek hazája lesz. A tót Szokolcán az odaköltözött magyar nemesség uralkodik, Pozsonyban a magyar tőzsérek a leghatalmasabbak, Trencsént és vidékét elárasztják a magyarok, s urak lesznek ezek Máramarosban is.

Amíg a szorosan vett magyar földről inkább csak a városi polgárok és a nemesek költöznek észak felé, addig a horvát-szlavón részekből már a jobbágyság is tömegesen tódul észak és nyugat felé. Egyszere nyolc-tíz falu népe is megindul, s költözőszekereken a magyar földre jön. A török földesurak (iszpahiák) egyszerre csak azt vették észre, hogy jobbágy nélkül maradtak. Amint Musztafa budai pasa írta 1574-ben: *»az iszpahiák penig sírnak, őhajtnak, éhel is meghalnak, mert nincsen mihez nyúlniok«*, elköltöztvén birtokaikról a jobbágyság. Az efféle költözés a XVI. és a XVII. században szakadatlanul folyt. Horvát-Szlavonország költöző népe teljesen ellepi Zala-, Vas-, Mosón-, Sopron-, sőt Pozsonymegye városait és községeit is. Az udvari kamara már a XVI. században e megyék lakóit igen gyakran *krabatan* néven nevezi s magát az Ausztriával határos területet *Krabatenland*-nak írja. A hozzánk költözött horvát-szlavón lakosságból még az északkeleti részeknek is jutott. A Melithek, az Osztricsok, a Horvátok stb. ugyanis igen sokat magukkal vittek jobbágyaikból.

Lassan-lassan tehát *Horvát-Szlavónországok régi népének nagyobbik és jobbik része hozzánk költözik*. Százados hagyományokat, testvéri jóindulatot hozott magával e nép, s így nem csoda, hogy hamarosan beolvadt a magyarságba.

A horvát-szlavón földről hozzánk költözött lakosság helyébe balkáni népek: a félvad uszkokok, a morlások, a vlachok, a rácok, a martalócok stb. jöttek. E rablási ösztöntől áthatott tömegeket a katonai hatóságok alá helyezték. Mivel műveltség dolgában több századdal hátrább voltak, mint Horvát-Szlavonország régi lakossága, a betelepülésük elemi csapásszámba ment. A régi és megfogyott lakosság ugyancsak nagy kínban volt e jövevények miatt!

A beköltözött balkáni népek mit sem tudván arról a százados hagyományról és barátságról, mely Horvát-Szlavonország népét mihozzánk fűzte, a bécsi kormányzések vak eszközeivé lettek. Arra használták őket, amire akarták. A XVII. század nemzeti küzdelmeiben már a magyar föld pusztítására bocsátják őket, s beléjük oltják a magyargyűlöletet. I. Lipót korában a bécsi kormányzések már egyenest ellenünk tüzelik őket, s az újabb telepítéseket azzal indokolják, hogy » *szükségesek azok a magyarok ellen!*«

Horvát-Szlavonország régi, de megfogyott lakossága jó ideig ellenszegült az új áramlatnak. A túlsúlyban lévő jövevényeknek Béctől tüzelt szelleme azonban idővel őket is elragadta, s általánossá vált a magyargyűlölet, bár Magyarország semmi okot arra nem adott.

Horvát-Szlavonországoknak hozzánk költözött lakói között a legelsőek azok a kiváló férfiak voltak, akik amúgy is magyaroknak tartván magukat, nem hazát cseréltek, hanem csak a

magyar szent koronához húzódtak közelebb. Ilyenek voltak a Dessewffyek, a Zrínyiek, Pekryek, Krusicsok, Tahyak, Alapyak, Kasztellánffyak stb. E nagy családok fiai kivétel nélkül magyaroknak tartották magukat, szívvel-lélekkel velünk éreztek, velünk küzdöttek. A nemzeti kegyelet — ez az igazságos bíró — nekünk ítélte őket mindenkor. A gyűlölettől vezetett s nagyzástól elkapott horvát történetírók azonban pörbeszálának nemzetünk ítéletével s maguknak követelik azokat, akik mindéig a mieink voltak.

Mivel a nevezett családok közül a hír leginkább a Zrínyieket vette a szárnyaira, a horvátok elsősorban a Zrínyi-család tagjait követelik maguknak. Bizonyítgatják is nyakra-főre az ő horvát voltukat. Enemü fáradozásukban sok csalafintaságot is megengednek maguknak, de mégsem mennek semmire. Hiába, aki bolgár után indul, keringőre készüljön.

Hogy minő horvátok voltak a Zrínyi-család nagyjai, arról a magyar történetírók már sok mindent elmondottak. A levéltárakban azonban erre vonatkozó anyag még mindig bőven akad. Nem lesz talán fölösleges ez ismeretlen adatokat föltárnunk.

A szigetvári hős: Zrínyi Miklós testvérel, Zrínyi Jánossal egyetemben fiatal korában huszárcapitány volt és Steierország zsoldján éledgelt. Mindkét testvér maga állította össze a csapatát, maga nevelte és maga tanította azt. Ha nézegetjük az illető évekről való mustralajstromokat, azt látjuk, hogy Zrínyi Miklós és Zrínyi János már a XVI. század negyvenes éveiben magyar huszárok élén állottak, s e magyar huszárokkal szereztek maguknak hírt s nevet.¹

¹ Steierországi tartományi levéltár Militaria című gyűjteményében vannak e mustralajstromok.

Zrínyi Miklósnak a nővére (Ilona), amint tudjuk, Tahy Ferenchez ment nőül. Hogy ez a nő magyar nevelésben részesült, kiviláglik az udvartartásából. Magyar ember az írődeákja, magyar ember (Mindszenty László) a titkára, s magyar leányok és asszonyok forgolódnak körülötte.²

Ismeretes dolog, hogy az Akadémiánk két nagy kötetben kiadta a Zrínyi Miklós életére vonatkozó adatokat és leveleket. Derék és kiváló munka ez, mely becsületére válik az Akadémiánknak. De van egy fogyatéksága: igen hiányos. A családi levéltárakban százával találhatjuk Zrínyi Miklósnak, a szigetvári hősnek kiadatlan leveleit!³ E bizalmas levelek minden politikai írásnál jobban elárulják, mit hordozott szívében Zrínyi Miklós. E kiadatlan levelekből látjuk, hogy Zrínyi Miklósunk magyarnak tartotta magát, magyar udvarral vette magát körül, magyarul irogatott s a magyaron kívül más hazát nem ismert. A fiait és a leányait már kis korukban a legmagyarabb főúri házakba küldötte, s magyar nevelést adott nekik. 1561-ben például három kiskorú leányát küldi Batthyányhoz, s a többivel együtt annak a kezére bizza. »Kérem — írja ez alkalommal —, hogy te kegyelmed asszonyommal egyetemben *oktassátok és tanítsátok őket*, hogy az anyjuk nyomát kövessék és annak jó hírét-nevét viseljék... Az két fiamat is oda az szomszédtságba küldtem Veres-

² Zrínyi Jánosnak, a szigetvári hős fivérének magyar levelei szintén ránk maradtak. Ezeket a Zrínyi János leveleit is igazi magyar szellem lengi át. Magyarországért küzd s Magyarországot nevezi hazájának.

³ A Batthyányak körmendi levéltárában például egész sereg ismeretlen levele van Zrínyi Miklósnak.

várta... kegyelmednek ajánlom azokat is, és szolgáljanak kegyelmednek.«

Zrínyi Miklósnak a leányai és a fiai magyar családnál nevelkedvén, nemcsak a magyar nyelvet és a magyar szokásokat, de a magyar hitet is fölvtették. Azaz protestánsokká lettek. Aztán valamennyi Zrínyi-leány magyar úrhoz menvén nőül, új otthonukban a protestáns vallás buzgó terjesztőivé lesznek. Gondolkozásra, nyelvre és hitre tehát egy egész világ választotta őket el a horvátoktól.

Hogy magáról Zrínyi Miklósról mit tartottak a magyar rendek, érdemes lesz megemlétenünk, hogy a legmagyarabb és a legnépszerűbb nádorispánnak, Nádasdy Tamásnak utódjául 1563-ban Zrínyi Miklóst emlegették. S ha a nádori tisztet betöltötték volna, bizonyára meg is választják őt.

Zrínyi Miklós fiai közül magasabb polcra csak Györgynek sikerült jutnia. Ez a György minden ízében magyar főúr volt. Rajongott a vitézi életért; szerette és fejlesztette a magyar huszárságot, s egyik legnevezetesebb változás a huszárok felszerelésében az ő nevéhez fűződik. Folyton köztünk s a mieinknek élt. Nagyszámmal reánk maradt magyar levelében *édes hazájának mondja Magyarországot*, melyért minden áldozatra kész. Mint dunántúli főkapitány írja 1582-ben: »Az ország hadnagyságát mind az kanizsai kapitánysággal egyetemben reámveté ő felsége. Melyben, hogy ő felsége és *ez nyomortult országnak hasznos és hű szolgálja lehessek, az Úristentől erőt hozzá kérek.*«⁴

⁴ Magyar versíró mint szemtanú írta meg, hogy Zrínyi György lóhalálába sietett Thury György segítségére. De mire Kanizsára ért, Thury már halott volt. *És Zrínyi György Thuryt mint édesapját gyászolta és sirattat.*

Tiszte szerint aztán évek hosszú során át védelmezte a Dunántúlt a török ellen. Mint a szép leány a tánchoz, úgy ő is mindenkor készen volt a harchoz. Szablya villanása, kopja recsegése volt a legfőbb öröme. S ha győzött a magyar, oly nagy szívben való öröm fogta el, hogy még a szava is elállott.

Mivel nem mindenki osztá az ő lelkesedését, tüzes magyar levelekben buzdítja és nógatja az urakat s mennydörgő leveleket bocsát a megyékre, hogy keljenek föl, »látván édes hazánknak romlását és pusztulását«.

Zrínyi György igaz magyar lévén, nehéz kedvvel hallotta azokat a sérelmeket, amiket a bécsi kormányzések a magyarság rovására elkövettek. Nem ingó nád lévén a szive, itthon is, meg Bécsben is kitálalta, ami a lelkét nyomta. Száz és száz magyar levelében a *magyar haza gondja* a legelső, s azon töri magát legjobban, mire fordítja a szerencse ez ország dolgát? Ha valaki szót emelt Magyarország érdekében, ő volt az első, aki a szeretetnek a pajzsára emelte az illetőt. Hálás szívvel köszönti például Batthyány Boldizsárt, aki Bécsben az ország szabadságának védelmére kelt. »Jól mivelte kegyelmed — írja neki 1570-ben —, hogy ez szegény megnyomorodott ország szabadságáért szólott kegyelmed.«⁵

Még elaggott vén korában is az ország védelmén törte magát. S mikor jómaga már nagyon elnehezedett volt, a magyar ifjúságot tüzelte a leveleivel. »Tetszik nekem — írja 1593-ban az ifjú Batthyány Ferencnek —, hogy az vitézlő dolgokból meg nem vonsz a magát kegyelmed! Mikoron én is ilyen ifjú és ebben az állapotban voltam, mint kegyelmed: ugyan örven-

⁵ Körmendi levélt. Missiles.

dettem benne, mikor aféle vitézlő dologban jelen lehettem. S mind módot is kerestem benne és utánna voltam, hogy hadi dologból megtessék az, hogy az vitézlő dologhoz kedvem vagyon énnekem is. Egy olykor szintén pihegősen is elmentem inned Csáktornyáról aféle hírekre.«⁶

Íme ilyen lélek lakott a szigetvári hős fiában! Magyarabb gondolkozású, magyarosabb lelkű főurunk alig volt önála. Egész életét közünk és értünk élte. Horvátországról aligha álmodozott; mert hiszen minden levelében Magyarországot mondja édes hazájának.

Bár Zrínyi György folyton harcolt a török ellen, a bécsi udvar mégis gyanúba fogta, hogy titokban a törökkel paktál és levelezget. Nádasdyval és Batthyány Boldizsárral egyetemben el is akarta őt fogatni. Az igaz, hogy Zrínyi levelezgetett a török basákkal, de soha eszébe se jutott a törökkel való paktálás. Mikor Haszán fővezér 1602-ben fényes ígéretekkel igyekezett őt megnyerni, Zrínyi Csáktornyáról imigyen felelt neki:

»Én azt írhatom, hogy én egy szegény legény vagyok. Azért lehetetlen dolog, ha szinte akarnék is, hogy ily hatalmas fejedelemmel tusakodhassam. Az én jószágom igen senki semmi. Egy fejem vagyon s annak eddig tisztessége volt, mert valamely urat eddig szolgáltam, jámborul s hiven szolgáltam, tudja az egész világ!«

Ha Zrínyi György marad kanizsai főkapitány, a vár sohasem kerül török kézre. De a császár nem bízott a magyarban, s a gyáva és tudatlan Paradeiser-re bizta, aki aztán gyalázatos módon feladta Kanizsát. Fejét később a hóhér ütötte le Bécsben. Hogy miként viselkedett Para-

⁶ Ugyanott.

deiser az ostrom alatt, arra álljon itt Zrínyi György e feljegyzése:

»A kanizsai vajdák azt mondják, hogy Paradeisert elsőben akkor látták, mely nap az török megszállotta. Másodszor akkor látták, midőn föl- adta az várat. Egy boltban hevert az megszállás idején.«

Kanizsa elvesztésével Muraközt is nagy veszedelem fenyegette. A törökök ugyanis vitéz és próbált katonasággal rakták meg Kanizsát. S a kiváló őrség hivatásának tartá a további hódoltatást. Magok a kanizsai törökök írták a; mieinknek:

»Mi sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bízunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad és az anyának fiai és leányai megszorodnak.«

Ám Zrínyi Györgynek szeme-füle folyton résen volt. S nem igen várta, míg a török Muraközbe jött, hanem ő látogatta meg őket. Aztán Muraköz védelmére teljesen újjáépíttette Légrád várát. Nagy munkával egy másik várat is épített ugyané célra. S ebbe — Bajcsa várába — jelentékeny őrséget vetett.⁷

Zrínyi Györgynek két fivéréről, Miklósról és Kristófról azt írják genealógiai munkáink, hogy serdületlen korukban elhaltak. A valóság ezzel szemben az, hogy mindkettő huszárkapitány volt és Stájerország zsoldjában állott. Pompás magyar leveleik a körmendi levéltárban vannak. Ők sem voltak rosszabb magyarok, mint bátyjuk: György úr.

A XVII. századbeli Zrínyiek csak olyanok

⁷ E vár építésére és felszerelésére vonatkozó iratok a steierországi tartományi levéltár Militaria című gyűjteményében vannak.

voltak, mint az itt említett Zrínyi György. Horvátországhoz csak annyi közük volt, hogy a báni tiszteket viselték, s mint ilyenek az odavaló föld és nép védelmében is fáradoztak. Ez hivatali kötelességük volt s ebből csak a horvát írók képzelődése következtetheti, hogy e Zrínyiek horvátok voltak. Magyarok voltak biz ők szívre és lélekre egyaránt; magyar volt az anyanyelvük s Magyarország az egyetlen hazájuk. A XVII. század egyik sokat emlegetett Zrínyije volt a híres György bán. Ez a Zrínyi György húszéves korában a Dunántúl országos főkapitányi tiszteket viselte. Huszonhatéves korában már a báni méltóságot is reáruházták. E nagytehetségű és nagy reményekre jogosító ifjú a harmincéves háborúban »horvát karabélyos ezredet« vezetett. Bár ez ezred túlnyomó része magyar huszár volt, a horvát írók Zrínyi Györgyöt *horvát ezredesnek* s kiváló *horvát patriotának* mondják. Hogy milyen horvát patrióta volt Zrínyi s hogy mit tartott a hazájának, arranézve idézzük a saját nyilatkozatát. Zrínyi György bán 1621 november 5-én, tehát a legválságosabb időben, e jelentős sorokat írta: -»*Az mi az Magyarországot és annak koronáját illeti, nekünk vilíden eleink az Magyarország koronájához hallgattanak és az magyarországi igazsággal élte nek eleitől fogva. Azon országért vérek hullásával sokat próbáltak: szegény ősiünk érette meg is hala, kit kegyelmed és az ország ts jól tudhat. Édes hazánknak, kinek eddig sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háládatlan fiaik.*«⁸

⁸ Körmendi ltr. Missiles, 1621. Levele Batthyány Ferenchez. A pozsonyi káptalan levéltárában van Zrínyi György végrendelete. Még ezt is magyar nyelven írta.

Íme a Zrínyi-nemzetség politikai hitvallása! Nem kényszer alatt tett nyilatkozat ez, hanem őszinte szózat, melyet Zrínyi György bán bizalmas levélben Batthyány Ferenchez intézett. Melegen ajánljuk a Zrínyiek e politikai hitvallását a horvát történetíróknak, talán észrehozza egyiküket, vagy másikat.

A XVII. századnak szereplő Zrínyijei közül még csak Zrínyi Péterről és a nagy költőről: Zrínyi Miklósról kell néhány szót tennünk. Zrínyi Péternek a Wesselényi-féle szövetkezés előtt való időben kelt magyar leveleit a történetírás eddig figyelembe nem vette. Pedig e levelek magyaros hangja és szelleme ugyancsak alkalmas arra, hogy a horvát írók tüzet lelohaszsa. A magyar történetírók eddig megelégedtek azzal, hogy Zrínyi Péternek a leánya volt Zrínyi Ilona, a magyar nőnek, a magyar szellemnek megtestesülése! Ez a tény ugyanis többet beszél valamennyi horvát argumentumnál. Ám Zrínyi levelei még inkább világossá teszik azt, hogy ő fiatal korában épugy gondolkozott, mint bátyja Miklós. S ha később némi változás esett rajta, ezt feleségének Frangepán Katalinnak kell tulajdonítanunk, aki csakugyan erős horvátérzésű nő volt. De azért rokonaival magyarul is levelezett.

Zrínyi Miklós, a költő — amint tudjuk — értékre, szellemre és érzésre minden idő legnagyobb magyarja volt. A magyar faj minden erényét, minden kiválóságát egyesítve találjuk benne, a magyar nemzeti hibák és fogyatékoságok nélkül. A legtökéletesebb magyar volt ő, aki korát és kortársait messze túlhaladta. De éppen azért, mivel a kortársainál különb volt, magyar szokás szerint neki több ellensége akadt, mint másnak.

Zrínyi Miklósnak (a költőnek) egyetlen fia Ádám volt. Íróink ezt az embert császári érzelműnek írják, aki szerintük magyarul sem tudott. Ez az állítás merőben ellenkezik a valósággal. Zrínyi Ádám nem lehetett volna Zalamegye főispánja és a légrádi magyar őrség főkapitánya, ha a magyar nyelvet nem érti. De szerencsére nagyon is jól tudott magyarul. Pompás magyar levelei persze még a levéltárakban kopnak. E levelében maga megírja, hogy édesapja példáját akarja követni s a török ellen való harcot tűzte ki élete céljául. S csakugyan a török ellen való harcban fejezte be ifjú életét. Az Eszék mellett vívott nagy csatában lelte hősi halálát.

v.

KANIZSA ELFOGLALÁSA

Kanizsa elfoglalása

Az 1593. évben kitört a hosszú török háború. A magyarság igazi lelkesedéssel vonult a hadba. Még a deákok is otthagyták az oskolát s kardot kötöttek. Általános volt a remény, hogy Magyarország most felszabadul a török iga alól. És ez nem üres remény volt! Soha annyi jeles és harcratermett fővitéze hazánknak nem volt, mint ekkor. Prépostvary Bálint, Pálffy Miklós, Zrínyi György, Nádasdy Ferenc, Geszty Ferenc, Huszár Péter stb. ragyogó nevek a magyar vitézség múltjában. Nevek, amelyek a magyarság lelkesedésének csobogó forrásai voltak. Ezek a fővitézek s általuk a magyarok nagyon jól tudták, hogy a szarvára fogyott hold folyton gyengülőben van. Széltében járt a mondás: »Úristennek legyen hála, a török most nem oly gyors, mint annakelőtte !« És a háború ránk nézve egy ideig jó szerencsével folyt. Esztergom, Hatvan, Fehérvár, Pest, Adony stb. sok kisebb-nagyobb várkastéllyal a mieink kezére kerültek.

Ha az uralkodó (Rudolf) és kormányzókei józan ésszel gondolkoztak volna, mindent el kellett volna követniök, hogy a magyarság harci kedvét továbbra is élesszék. Ám ehelyett mindent megtettek, hogy a magyar nemzetet elkedvetlenítsék. A tudós Gabelmann, aki mint szemtanú írta e háború történetét, szomorúan jegyezte föl, hogy a háború sikertelenségének fő oka a »*contemptus Germanorum erga Hungaros.*« Azaz, hogy

lenézték, megvetették a magyarságot s nem adtak működési teret a magyar főtiszteknek. S amíg a magyarság rengeteg anyagi és véráldozatot hozott, addig Bécsben Unverzagt ajánlatára kimondták, hogy a töröktől visszafoglalt városainkba magyart nem engednek letelepedni; mert a magyar nem való városi lakónak s a némettel meg nem fér!

A rendek kérve-kérték az uralkodót, helyezze a várakba és a seregek élére magyar főkapitányokat. *»A legnagyobb fájdalommal, könnyes szemmel könyörgünk felségednek — írták a magyar tanácsosok —, orvosolja a megszállhatatlan sérelmeket; kilenc éve minden hadi terhet ez elpusztított országnak kell viselnie.«* (1600.)

Minden ily panasz és kérés süket fülre talált. Embereinket tovább is mellőzték, lenézték. S miként váltak be az idegen tisztek? Győrt a gyáva Hardegg föladta. Pápát a francia és a vallon őrség a török kezére játszotta s az egész őrség a török szolgálatába állott. Eger várát szintén az idegen őrség árulta el. A legfontosabb végházak egyikét, Kanizsa várát Paradeiser adta át a töröknek.

Kanizsa várának az élén a XVI. század végén magyar főkapitányok álltak. Tahy Ferenc, Zrínyi György, Bornemissza János, Thury György stb. főkapitányok idején a török számtalanszor megkísérelte a vár megszerzését, de mindig visszaverték. Pedig ebben az időben a vár ugyancsak gyarló állapotban volt s aztán sok csapás is érte. Kétízben felrobbant a puszkaporos torony s hihetetlen pusztítást okozott emberben és anyagban; 1590-ben pedig a török rabok nyújtották fel. S mégis megvédelte és megtartotta az őrség!

Mikor a XVI. század utolsó évtizedében meg-

üresedett a főkapitányi állás, Ernő főherceg megírta Rudolf császárnak, hogy kiváló emberre kell bízni a kanizsai tiszteket; mert ez a vár védelmezi Stájerországot és Ausztriát. A főkapitányságra alkalmas ember volna Zrínyi György, de reá nem lehet számítani; ezért leghelyesebb volna a hős Nádasdy Ferenc kinevezése. Helytállna magáért Istvanffy István, továbbá Gereczy (a mostani helyettes főkapitány) és Malekóczy, aki régen Kanizsán szolgál. A németek közt — írja a főherceg — nem ismerek e tisztségre alkalmas embert. Talán Braun Rézmán megfelelne a feladatnak.

Ha akár Zrínyit, akár Nádasdyt (a fekete béget) nevezi ki a király kanizsai főkapitánynak, a vár nem került volna a török kezére. Ám Rudolfnak nem kellett a magyar! A kanizsai főkapitány tehát Paradeiser-György lett,¹ aki a hosszú háborúban egyáltalában nem szerepelt; semmiféle tapasztalattal nem rendelkezett a várvédelem és a törökök harcmódját illetőleg s amellet híg elméjű és gyáva ember volt. Német hadnagya sem volt külön nála. Kettőjükéről el lehetett mondani a régi magyar szólást: egy ebbel jobb a szücs a vargánál.

Paradeiser beigtatásakor Kanizsa — mint a többi magyar végház is — igen gyarló állapotban volt. Maga az őrség pedig régen nem látott már fizetést. Ugyanezt mondhatjuk a Kanizsához tartozó kisebb erősségekről is. Paradeiser tevékenysége ily körülmények közt abban merült ki, hogy folyton pénzt, katonát és muníciót kért és sürgetett. Természetesen neki nem kellett a török

¹ Volt közös pénzügyi levél. Hung. 14.404. fasc. 1598. szept. 18. Paradeiser beiktatására Kanizsa főkapitányságába kéthavi zsold kell s 100 karabélyosára 1600 frt.

hadakozásban jártas magyar katona, hanem német zsoldosokat követelt. S ez a követelése Bécsben meghallgatásra talált. Az 1599. évben Kugler György memegbízást kapott 550 német zsoldos verbuválására.² Ugyanis öfelségés 1599 február 14-én arról értesítették, hogy egy basa több béggel Szigetvárra érkezett s télen is ott marad hadseregével. Ha a víz befagy, Kanizsa városát és várát akarja ostromolni.

Közben Kanizsán tűz ütött ki s mindent elpusztított. A tűz márc. 23-an támadt s nemcsak a palánkok, de a város kapui is elégték. E jelentésre 300 Knechtet küldtek Kanizsára s 800 forintot utalványoztak helyreállítására.³

Az 1599. ápril 10-én jelentik Kanizsáról, hogy nagy ott a veszedelem. Minden épület szalmával és náddal van fedve, tehát fecskendő kell.

Valamivel későbbben Paradeiser a már sokszor megsürgetett háromhavi zsoldot kérte katonái számára. S hogy nagyobb hatást keltsen, a Kanizsát fenyegető veszedelemmel állt elő. De ez sem használt, május 23-án újra sürgette a fizetést. Junius hó 9-én pedig azt jelentik a haditanácsnak, hogy sok katona van itt (Bécsben) Kanizsáról, akik fizetésüket várják.⁴

Ez a fizetés azonban folyton késett. Julius 28-án írták volt, hogy Kanizsa népe hosszú idő óta könyörög a zsoldjáért, de hiába. Végtelenül nagy a nyomor s a veszély is napról-napra növekszik.⁵ Augusztus 7-én már azt jelentették Kanizsáról, hogy a végső szükség fenyegeti az

² U. o. Hoffinanz, 13.617. fasc. 1599. febr. 13.

³ U. o. 1599. márc. 24. jelentés.

⁴ U. o. 1599. június 9.

⁵ U. o. 13.618. fasc. Hoffinanz, »zu höchster Gefahr der Graniz, darauf der Feind sonderlicch jetziger Zeit sein Aug und Anschlag hat«.

őrséget. Valamivel később (aug. 17) Paradeiser írta volt, hogy Kanizsára, Babócsára és Kiskomárra pénz, élelem és muníció kell. A következő év január 26-án Mátyás főherceg s az udvari kamara hatvanezer forintnyi kölcsön felvételét sürgette az osztrák egyházi javakra, hogy Kanizsa és a bán hadinépét fizetni lehessen.⁶ Február hó 23-án az élelmezési főnök írta volt, hogy a törökök Simontornya körül nagy tömegben gyülekeznek s támadásra készülnek. A várakban nagy a hiány az élelemben.⁷

Ha valami sokat nem is, de azért folyton küldtek Kanicsára. Az 1600. év május 8-án Paradeiser még 200 forintot is kapott kémkedésre.⁸

Arról, hogy Paradeiser mint sáfárkodott Kanizsán, igen kevés adat maradt ránk. Annyi bizonyos, hogy semmiféle vitézi cselekedet nem fűződik kanizsai kapitányságához. Kanizsa 1600. évi megszállásáról és elfoglalásáról azonban bőséges anyagot őriztek meg úgy a hazai, mint a bécsi levéltárak. E megszálláskor, illetve ostromról tünt ki, hogy a császár minő nyulszivü embert küldött a legfontosabb végház élére. Hát bizony úgy esett a dolog, hogy Paradeiser messze rúgta magától a vitézi tisztességet s hogy bőrét megmentse, a leghitványabb eszközöktől sem riadt vissza. Állandóan a félsz kergette s mikor sikerült a várból elmenekülnie, a legszemérmertlenebb hazugságokat szórta volt magyar katonáira. A hóhér pallósát azonban mégsem sikerült elkerülnie. Úgy végezte életét, mint Győr feladója: Hardegg gróf.

⁶ U. o. 13.619. fasc. Hofffinanz.

⁷ Augsburger Pál proviantverwalter. 1600. febr. 13.

⁸ Hungr. Denkbuch és Registr. 1600. (Volt közös pénzügyi levélt.)

Ibrahim basa 1600 szept. 8-án pénteki napon szállta meg Kanizsát. Régi magyar mondás szerint a vár sorsa a mezőn dől el. Azaz, hogy a külső harcok döntik el a vár sorsát. Paradeisernek nem voltak ínyére a külső harcok. A körülfekvő várkastélyok és górék őrségét tehát berendelte Kanizsára s aztán Kanizsa városával együtt felgyújtatta. És erős tilalommal megtiltotta a várból való kitörést. Balogh János fővajda imígyen Újvárról 52 magyarral és 32 némettel, Kacorlacról 20, Kielmanszigetről 20 és Peleskőről 13 magyarral Kanizsa várába érkezett, miután előbb a török gyalogsággal megharcolt.⁹

Bent Kanizsában a vitézek száma jóval több volt nyolcszáznál. Használható parasztok is voltak bőven odabent. A magyar őrség mindjárt a megszálláskor megesküdött, hogy védelmezi a várat. *»És ki legelőször valamit említeni mer a feladásról, ha szinte az főkapitány ő maga lenne is, koncra adják.*¹⁰ Balogh János fővajda pedig így szólott Paradeiserhez: *»Nagyságod nekem ha azt parancsolod, hogy az vetésekkel bent égnék, bent égek. Ha azt parancsolod, hogy ott haljak meg, ott halok meg.«*

Amint az ostrom megkezdődött, a vitézek Paradeisert többé nem látták. Egy szilárdan épí-

⁹ Volt csász. és kir. hadilevéltárban vannak a katonák vallomásai.

¹⁰ Horváth Péter vallomása. U. o. És Hieronimus Frankus vallomása ugyanezt mondja. *»Eleinte — írja ugyanis — nem mert senki a töröknek felelni, mert az esküvés úgy volt, hogy az ki szól az törökkel kapitány híre nélkül, azt levágják. Belöttek nyíllal egy levelet a török sáncokból, Pálffy Tamásnak írta magát az ki írta. Szept. 25.-én mikor a port éjjel tizenegy órakor az saibort meggyújtotta volt, Dúca de Mercuriotól levél jött, biztatván« stb.*

tett boltban húzta meg magát; ott hevert s a vár megadásáig többé elő sem jött.¹¹ Itt, a biztos helyen tanakodott Hesch Péter helyettes főkapitánnyal és a tüzérség vezetőjével. Már az ostrom elején a szigetvári hős fia: Zrínyi György, aztán Dúca di Mercurio s a tótországi generális levelekben jelentették Paradeisernek, hogy segítségére jönnek. E levelek be is jutottak a várba, de Paradeiserbe nem öntöttek bátorságot. A tanúvallomások szerint Paradeiser megparancsolta, hogy »*ne lüjjenek az ágyakkal külömben, hanem mikor Jézust regvei és estvére kiáltanak.*« A vajdák nem tudták mire vélni, hogy a kapitány nem hagy löni!

Szeptember 25-én éjjel a, német tüzmaster (Zeugwart), *nem tudni, kinek a parancsára, meggyújtotta a puskaport.*¹² A robbanás a vár egyharmadát elpusztította és százötven embert megölt. Ugyanezen éjjel érkezett Dúca di Mercurio levele, melyben kitartásra biztatta Paradeisert és segítséget ígért.

Paradeiser az inasát: János deákot és Király Benedeket kiküldi a várból, hogy körültekintsék a török tábort. A török azonban mindkettőt elfogta. Paradeiser erre Szívós Mihály fő-

¹¹ Zrínyi György levelében Batthyányhoz 1600. okt. 27.-én Csáktornyáról írja: Paradeiser nála volt s összevissza hazudozott. »Az vajdák azt mondják elsőbe akkor látták őt, mely napon az török megszállotta, másodsor, midőn feladta a várat. Egy boltban hevert.« — A vitézek vallomása szerint Zrínyi György szept. 8-án írta, hogy 500 lovasal és 500 gyaloggal sietve jön Kanizsa felmentésére.

¹² A török történetírók ezt másképpen adják elő, mint a várban szolgált vitézek. A török írók szerint a puskaporostoronny ajtaja nyitva volt, s egy török rab üszköt vetett belé. Így történt a robbanás.

vajdát és Várady János kacorlaki vajdát bocsátá ki. Ezeknek sikerült szót váltaniok a két elfogott kanizsaival s visszajövet jelentették az izenetet, mely így szólott: »sem *porotok*, sem *éléstök nincsen*, *de magatok is amint vagytok*, kevesen vagytok.«

A török ezután többször adott be szózatot a várba. Az egyik ilyen alkalommal Szívós Mihály vajda imígyen válaszolt a töröknek: »*Nem mi rajtunk áll a vár megadása, odabe vannak az urak.*« Paradeiser fourirja, aki jól tudott magyarul, szintén beszélt a törökkel. A beszélgetést aztán tudtuladták Paradeisernak. Mit határozott ekkor főembereivel Paradeiser, azt a vitézek közül senki sem tudta. Szombaton azonban Paradeiser helyettese, Hesch obristleutenánt kiment a várból és tárgyalt a törökkel. Ezután a főemberek közösen elhatározták a vár feladását. Három tiszt: Hiebersperger hadnagy, Csécsi Máté és Gerzey György kiment a török táborba, Szinán csausz, Mehmet csausz és a hatvani bég pedig a várba jött, hogy az átadást bevégezzék. Volt a várban az átadáskor ötven egynéhány ágyú, három hónapra elegendő búza, harminc hordó piszkóta és hatszáznál több vitéz.

A vár átadása után kétszáz török vitéz kísérte el a kanizsai őrseget. Megeresztett zászlókkal, fegyveresen vonultak ki a kanizsaiak s száz társzekéren vitték magukkal holmijukat. A nagyvezér virágokkal hímzett pompás kaftánt küldött Paradeisernek.¹³

Kanizsa feladásának következménye volt, hogy több kisebb végház (Babocsa, Kis-Komár stb.) szintén a török kezére jutott.

Említők már, hogy Paradeiser nagyszerűen

¹³ Paradeiser azt állította, hogy ez ajándékot nem fogadta el.

értett a cigány lován való szántáshoz, azaz, hogy hazudott, mint a bomlott óra. Kanizsa feladása után meglátogatta Zrínyi Györgyöt, akinél jobban senki sem ismerte Kanizsa várát és magyar őr-ségét. Zrínyi nagyon hűvösen fogadta s hamar kiadta neki az utat. Október 27-én kelt levelében aztán megírta, hogy Paradeiser szemérmetlenül hazudik.

Hogy Zrínyi alaposan ismerte Paradeisert, az későbbi vallomásokból fényesen kiderült.

Paradeiser különben 1600 október 27-én Rackensburgból azt írta Mátyás főhercegnek, hogy a magyar és a német hadinép az ő tudta nélkül egyezkedett a törökkel!! Ő minden erejével igyekezett a vitézeket lebeszélni, de nem hallgattak rá és október 22-én kivonultak a várból.

Úgy látszik, hogy Paradeiser e jelentését nem vették készpénznek, mert hamarosan elfogták őt s a szentgotthárdi táborban vallatták október 30-án.¹⁴ Vallomása szerint Kanizsa őrsege csak 460 lázadó emberből állott. Nem ő, hanem a lázadó közkatonák egyezkedtek a törökkel. Arról mit sem tud, hogy a lázadó katonák ő helyette más kapitányt választottak. A lázadók az ő akarata ellenére adták át a várost. Az átadáskor az ingoványok már a sáncig be voltak töltve s az ellenség a bástyákban tartózkodott.

Paradeiser német tisztjei természetesen a magyar vajdákra és katonákra hárítottak mindent. Balogh János fővajdát el is fogták, sőt el is

¹⁴ Országos Levéltár: Történelmi Emlékek Belügy, B. 7. Consignatio articulorum iuxta quos d. Georgius Paradeiser olim capitaneus Canisiensis propter deditionem praesidii illius 30. Oct. 1600 in castris prope Szentgotthard examinatur fuit.

ítélték, de az országgyűlés kiszabadította őt. Paradeiser azonban a hóhér kezére került.¹⁵

Érdemes megemlítenünk, hogy Kanizsa feladása után osztrák részről egy *Anklag* című irat ment az uralkodóhoz, melyben jó szomszédjaink arra kérték a császárt, hogy példaadás céljából Kanizsa, Babolcsa, Kiskomár minden magyar vitézét végeztesse ki s vagyonukat foglaltassa le!...¹⁶

Kanizsa hírhedt várkapitányán kívül írott emlékeink között még egy Paradeiserrel találkozzunk. Ez már gróf és sichelbergi főkapitány volt. (Johann Ernest Graf Paradeiser) és mint ilyen a kivégzett Zrínyi Péternek Bukhariban lévő ingóságaiából százötvenezer forint értékűt rabolt el.

¹⁵ Grazi tartományi levéltár Kriegswesen 735. fasc. Itt vannak a tárgyalás iratai. (Staabhalter und Assessores dieses löblichen, kayserlichen Kriegsrachten etc.)

¹⁶ Babocsa kapitányát (Petheő) és vajdáit, meg néhány kanizsai vitézt Paradeiserrel együtt fogták el, Petheő azzal védte magát, hogy hiába kért segítséget, élelmet és muníciót, sehonnét sem kapott, ő nyolc hónapig ült már vasban, mikor kiszabadításáért könyörgött.

**ZRÍNYI MIKLÓS ÉS PÉTER
GYÁMJAI**

Zrínyi Miklós és Péter gyámjai

I.

Fraknói Pázmány Péterről szóló derék munkájában Zrínyi Miklós neveltetésjélPáznánynak tulajdonítja s Pázmányt teszi meg a Zrínyi-árvák gyámjának.

Mikor a »Zrínyi Miklós nevelő-anyja« című munkám megjelent, Fraknói szóval és írásban arra szólított fel, hogy együtt adjuk ki Zrínyi Miklós leveleit. Mivel ezek összegyűjtése teljesen az én dolgom lett volna, e nehéz és költséges feladatra nem vállalkoztam. Fraknói erre »Zrínyi ifjúsága« című értekezésében — bár nagy elismeréssel szólott volt az én munkámról — megpróbálta igazolni régebbi állítását, hogy tudniillik Pázmány volt a Zrínyi-árvák igazi nevelője és gyámja. Mivel ez az állítás nagyon is távol áll a történeti igazságtól, ki kell mutatnunk, hogy kik voltak a Zrínyi-árvák gyámjai.

Nem Fraknói az első, aki Zrínyi Miklós ifjúságával foglalkozott. De akik eddig e tárgyról írtak, megfelelő történeti adatok hiányában jobbra föltevések és találgatások alapján elmélkedtek. Ez az eljárás aztán nagyon megbosszulta magát. Az újabban felmerült adatok világánál ugyanis az efféle elmélkedés — mint a csalóka délibáb — hirtelen semmivé lett. Fényes példa erre Széchynek Zrínyi Miklósról irt ötkötetes munkája, melynek sok részéről elmondhatjuk,

hogy nem a történeti igazság, hanem a költői fantázia eredménye. Pedig a szerző mennyi lelkesedéssel, mily kimondhatatlan szorgalommal dolgozott nagy munkáján!

Messze vagyunk még attól, hogy Zrínyi Miklósnak ifjúságát hü és igaz világításban adhatnók. Ki tudja, mi minden kerül még felszínre? Hiszen még azoknak a levelezését sem ismerjük, akik legközelebb álltak hozzá gyermekkorában. Itt van például a derék kancellár, Sennyey István püspök, aki első és főgyámja volt, akít határozottan kedvelt nemcsak Zrínyi Miklós, hanem rokonsága is. Sennyey püspök ottforgolódott a Zrínyi-fiúk mellett Csáktornyan. Velük volt Bécsben. Ő volt ügyeiknek legfőbb támogatója a királynál. Az 1632. évtől kezdve a Zrínyi árvák javainak is ő volt a kormányzója. S íme! Erről a férfiúról alig ejtenek szót az újabb írók. A régebbiek pedig nevét sem említik. Mármost, ha Sennyey püspöknek levelezései és iratai napvilágot látnak, gondolhatjuk, minő más világításban látjuk majd Zrínyi ifjúságát. Bizony értéktelenné fog válni az a sok föltevés, következtetés és találgatás, amivel egyes írók az adatok hiányát pótolják.

Aztán nem lehetetlen, hogy a többi gyámnak és Zrínyi Miklós rokonainak a levelezése is napfényre kerül. Hiszen a legtöbb családi levéltár idevágó anyagát még nem ismerjük, tehát sok megtelepítésre tarthatunk még számot.

Így állván a dolog, nem tartjuk helyénvalónak a hiteles történeti adatoknak föltevésekkel, találgatásokkal s más effélékkel való keverését.

Frakjnói sem kerülte ki a hibát, melybe Salamon és Széchy estek. Ő is következtet adat nélkül. Hogy Pázmány alakját minél jobban kiemelhesse, mellőzi azon rendeleteknek az ismeretetését, melyeket a király a Zrínyi-fiúk ügyében

Sennyey püspökhöz intézett. Megállapít olyan dolgokat, amelyek éppen nem bizonyosak. Olykor figyelmen kívül hagy igen fontos adatokat, melyek már nyomtatásban is megjelentek. Egy helyütt például ezt írja: »Miklós és Péter 1633-ban abbahagyták az iskolalátogatást, az év nagy részét uradalmaikon töltötték és ősszel Bécsbe költöztek.«¹

Fraknoi ezen állításával szemben Zrínyi Miklósnak 1633 június hó 21-én Bécsből írt levelében ezt olvassuk: »Az tanúságban vagyunk foglalatosak, nem mulatván el őfelségéik előtt való udvarlást is, azmint érkezünk.«

Zrínyi Péter ugyanezen napon, ugyancsak Bécsből írja: Az skólák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagyon; »alig tudok vele kalapálni.«²

Zrínyi Miklósnak fölqvászinesterré való kinevezését Fraknoi minden bizonyíték nélkül Batthyány Ferencnek tulajdonítja. Fraknoi szerint Batthyány Pázmányhoz fordult. »Pázmány kész volt a terv megvalósítása érdekében befolyását mérlegbe vetni; de nem tartotta illőnek, hogy javaslattal forduljon a királyhoz. Ezért Zrínyi Miklós nevében adatott be az udvarnál a folyamodás.«

Még ha igaz volna is, hogy Batthyány Ferenc indította volna is meg a mozgalmat Zrínyi Miklós kinevezése ügyében, akkor sem Pázmányhoz, hanem Sennyey püspökhöz fordult volna; mert hiszen Sennyey püspök volt Batthyány

¹ Fraknoi szerint novemberben.

² Mindkét levelét szószerint közöltem a *Buda-pesti Szemlédben*, Zrínyi Miklós ismeretlen levelei című értekezésem-ben, melyet különben Fraknoi is olvasott.

fellebbvalója; Sennyey püspök állott a Zrínyi-árvák gyámjainak élén.

Fraknoi megemlíti, hogy Zrínyi Miklós olaszországi útjából visszajövet Nagyszombatba is el látogatott s itt Pázmány Péterrel is találkozott. Mit beszélhettek egymás közt, azt senki sem jegyezte föl, mégis Fraknoi szép szavakkal adja elő, mint nyugtatta meg Zrínyi Miklós az érseket afelől, »hogy vallásos érzésében megszilárdulva és műveltségben gyarapodva, de sem nemzete szeretetében, sem dynastikus hűségében meg nem fogyatkozva fog a közélet terére lépni.« »Megbeszéléseik eredményének tekinthetjük azon elhatározást — írja Fraknoi —, hogy tanulmányait az egyetemen nem folytatja, az udvarnál nem keres állást, hanem fegyverrel kezében, a törökök elleni harcban fog hazájának szolgálni.«

A török ellen való Jxarcát akkor Pázmány nem is ajánlhatta nejji, mert hiszen békesség volt s a király a legszigorúbb rendeletekkel tiltá a harcot.

Fraknoi be akarja bizonyítani Pázmány gyámságát. Azonban az, hogy Pázmány törődött a Zrínyi-fiúkkal és atyai jóindulattal viseltetett irántuk, még nem bizonyíték. Hiszen Pázmány gyámsága nélkül is bármit megtehetett az árvák érdekében. A rendelkezésünkre álló hivatalos iratok és a gyámok közös nyilatkozatai mit sem tudnak Pázmány gyámságáról. Fraknoi is használta a magyar kancellária expedícióit. Tehát olvasnia kellett ott a királyi rendeleteket, amelyek Sennyey püspök-kancellárhoz, mint a Zrínyi-árvák gyámjainak fejéhez szólnak. Ezek a rendeletek világosan egmondják, hogy Sennyey püspök (s nem Pázmány intézkedik teljhatalmúlag a Zrínyi-árvák minden ügyében. Még Sennyey püspök halálakor is ezt írja a király: »De mortuo proxime praeteritis diebus rev.

quondam Stephano Sennyey de Kis-Sennyey episcopo Jauriensi, consiliario nostro et per Hungáriám aulae notrae cancellario, uno nimirum contutorum dietorum pupillorum, qui iurium, bonorumque et causarum eorundem pupillorum directionem moderabatur« etc.³

Nem szándékunk itt cáfolgatásokba bocsátkozni. A hivatalos iratok alapján ismertetjük a Zrínyi-fiúk gyámjait és azok működését. Egyúttal bebizonyítjuk, hogy Pázmány Péter nem volt a Zrínyi-árvák gyámja. Mivel a felhasznált adatok tulnyomórészen kiadatlanok, azt hisszük, nem végzünk fölösleges munkát.

II.

Zrínyi Györgynek testamentuma eddig nem látott napvilágot. Az Országos Levéltárban van ugyan egy latinnyelvű másolata, de az nem teljes.⁴ A kancelláriai iratok szerint a testamentumot a pozsonyi káptalannál helyezték el. Fraknoi azt írja, hogy itt nem találta meg a jelzett végső intézkedést. Pedig a Protocollum 30., folio 605-606. b) alatt föltalálható. Meglepő a dologban, hogy Zrínyi György a testamentumát is magyar nyelven mondta tollba. Magyar érzésének és magyar gondolkozásának világos jele ez is.

A pozsonyi káptalan tanúsága szerint Zrínyi György kérésére Bielavius Tamás és Kápolnay Jakab kanonokok megjelentek december hó 14-én Pázmány érsek kúriájában, ahol Zrínyi György feküdt. A bánt ugyan a súlyos betegség nagyon

³ Országos Ltr. Canc. Exped. 464. Nr. 1635. dec. 23. Bécs.

⁴ Az előzmények hiányoznak belőle.

elgyöngíteite, de szellemi és beszélőképességének birtokában volt. Lelkét Istenének ajánlván, végső intézkedését megtette s azt saját pecsétjével megerősítette. Ez az intézkedés így hangzik:

»Én gróf Zrínyi György, tótországi bán, császár és király urunk öfelségének Magyarországon főlovászmestere, tanácsa, komornyikja és az kanizsai végházaknak főgenerálja etc. Noha az én kegyelmes Istenemnek kegyes atyai sújtásából testemben kór-beteg ágyamban fekszem, de elmém és okosságom helyén lévén, legelsőben az én lelkemet az hatalmas Istennek kezébe, az ki teremtette, testemet pedig az földnek, az ő anyjának gyomrába ajánlván, az én maradékimról és szerelmes gyermekimről sem akartam feledékeny lennem. Minthogy azért testamentum-tételem nélkül is minden jószágom és ingó marhám az én szerelmes két. fiamat illeti, azt én is éppen mindenestől önekik hagyván, ajánlom őket az én kegyelmes uramnak, az hatalmas második Ferdinánd római császárnak, Magyar-Cseh-ország koronás királyának kegyelmes tutelája és protectioja alá, kérvén az egy Istenért alázatosan öfelségét, hogy mind eleimnek s mind pedig magamnak, az ausztriai házhoz és *édes hazámhoz való hiveségünket és igaz jámbor szolgálatunkat megtekintvén*, méltóztatásuk az én szerelmes két fiamat kegyes atyai gondviselésébe venni és isteni félelemben és a catholica religioiban (a hol és a mint ő felsége akarja) úgy neveltetni, hogy ők is felnevelkedvén, Istennek, az anyaszentegyháznak, öfelségnek és édes hazájuknak kedvesen és hasznosan szolgáljanak. Öfelsége, az én Kegyelmes uram és koronás királyom után vallom fő tutoroknak, első az én szerelmes apám uramat, az esztergomi érseket, másikat az tótországi generált, harmadikat az zágrábi püspököt, negyediket

Patatic István uramat, ötödiket Mikulich Tamás uramat. Battyanyi Ferencz uramat penig, meghitt jámbor szolgálmat, minden jószágomon gondviselőül hagyom, úgy hogy annak gondviselésében az fő tutor uraktól dependentiája lévén, mások ellene ne akadályoskodjanak. Jámbor szolgálimnak penig fizetésekben az mi restálna és ha mi liquidum debitumok találatnának, azok egyszer is másszor is ingó marhámból vagy jószágom jövedelméből contentáltassanak, demptis illis, a kik az öfelsége zászlója alatt velem együtt vitézkedvén, öfelségétől várják fizetéseket. Ez testamentum dispositiomban voltának jelen az nemes pozsonyi káptalanban lévő személyek: Bielavius Tamás és Kápolnay Jakab uraimék itt való kanonokok, kérem is ő kegyelmeket, hogy ez testamentumomat a káptalanba conservalják, az páriája magamnál lévén. Actum Posonii 14. die mensis Decembris. Anno 1626.«⁵

Ha ezen kor főurainak testamentumait lapozgatjuk, hamar észrevesszük, hogy Zrínyi György teljesen alkalmazkodott a bevett magyar szokáshoz. Közönséges jelenség nálunk a királynak vagy az udvar valamelyik tagjának fölkérése az árvák gyámolítása ügyében. Az is bevett szokás

⁵ A káptalan ehhez még a következő megjegyzést fűzi: »Quod quidem testamentum et testamentarium dispositionem praefati condam domini comitis testatoris, nos ad fidedignam dictorum fratrum et teestimoniorum nostrorum relationem, sub sigillo nostro capitulari authentico, haeredibus ejusdem domini comitis testatoris, jurium ipsorum futuram ad cautelam extradandam duximus et concedendam, communi justitia postulante. Datum feria sexta proxima post festum beati Bartholomei apostoli, anno domini 1627.«

volt, hogy minél hatalmasabb s minél több urat és főpapot jelöltek ki gyámul.

Az uralkodók azonban vajmi keveset törődtek az efféle gyámsági ügyekkel. Pedig a testamentomozó urak nem ritkán nagy értéket is hagytak neki. Zrínyi György ellenben semmit sem hagyott II. Ferdinándnak. Tehát csodaszámba vehetjük azt, hogy II. Ferdinánd király a Zrínyi-árvák főgyámságát nemcsak elfogadta, hanem mindvégig atyai gondoskodást és jóindulatot tanúsított irántuk.

Bizonyos, hogy Ferdinánd király e feltűnő jóindulatát és meleg érdeklődését mások keltették fel és mások tartották állandóan ébren. Nem nehéz kitalálnunk, kik voltak ezek. Elsősorban Sennyey püspök-kancellárt kell említenünk, aki a király oldala mellett élt s aki egészen haláláig intézte a Zrínyi-árvák ügyeit. Batthyány Lobkovitz Poppel Éváról, a Zrínyi-fiúk nevelő-anyjáról és legközelebbi rokonáról tudjuk, hogy nagyon jogviszonyban volt II. Ferdinánd királlyal. Zrínyi György írja egyik levelében, hogy II. Ferdinánd király mindennap tudakozta tőle, feljön-e Poppel Éva a koronázatra? Lamormain jezsuita atya, a királynak gyóntatója írja, hogy Poppel Éva igen kedvelte II. Ferdinándot, ezért a meghalt király életrajzát is megküldte neki. Tudjuk, hogy Poppel Éva az országgyűlésekre azért járt föl, hogy a királlyal személyesen érintkezzék. Bécsben és Grácban számtalanszor megfordult és ilyenkor sohasem került el az udvart. Hogy az udvar körében élő leghatalmasabb urakhoz rokonság üzte őt, említenünk is fölösleges. Tehát ha valakinek, neki módjában állott a Zrínyi-árvák érdekében közbenjárnia.

Pázmány Péter térítette meg a Zrínyi-árvák atyját: Györgyöt. Ha Pázmányt ezen kívül semmi

egyéb nem kötötte volna a Zrínyi-esaládhoz, mérhetetlen vallási buzgósága akkor is érthetővé teszi az ő érdeklődését a Zrínyi-árvák iránt. Hiszen a kis fiúk legközelebbi rokona, Poppel Éva protestáns volt. És ez a protestáns asszony vette őket szárnyai alá; ez kereste fel őket Csáktornyan, Grácban, Bécsben. Ennek a kastélyában időztek a fiúk legszívesebben. Bár Poppel Éva senkit sem térítgetett, a Zrínyi-fiúkra való befolyása Pázmány szemében mégis veszedelmesnek látszhatott. Nem minden alap nélkül állítjuk ezt. Mikor Eszterházy Miklós nádori donatióban részesítette Poppel Évát, Pázmány Péter ez ellen erősen tiltakozott. Az isteni törvény — úgymond — nem javasolja, hogy azon birtokon (Poppel Éva) ismét plántálgassa az eretnekséget.

Pázmány Péter azt ajánlja a királynak, hogy a protestáns Poppel Éva helyett a zágrábi jezsuitáknak adományozza a nevezett birtokot.

De bármilyen szerepet játszott is Pázmány eljárásában a vallási érdek, bizonyos, hogy a Zrínyi-árvák iránt atyai jóindulattal viseltetett.

A történeti igazság azonban kétségtelenné teszi, hogy Pázmány Péter nem volt a Zrínyi-fiúk gyámja s Így neveltetésük sem az ő müve volt. Az ő szerepe csak akkor kezdődik, mikor Sennyey püspök, az igazi gyám, meghalt. Mivel Sennyey püspök gyámságáról eddig mi sem láttott napvilágot, nem végzünk fölösleges munkát, mikor a Zrínyi-féle gyámság hivatalos iratait ismertetjük.

Fralmómak a főbizonyítéka Pázmány gyámságát illetőleg Zrínyi György végrendelete, melyben a kijelölt gyámok között Pázmány első helyen szerepel. Ez a bizonyíték édeskeveset nyom a latban. Hiszen száz és száz eset bizonyítja, hogy a végrendeleti gyámok korántsem voltak való-

ságos gyámok. Egyik nem fogadta el a gyámságot, a másikat a körülményei akadályozták a gyámság elfogadásában. Csak például említjük, hogy Zrínyi Miklós (a költő) végrendeletében Zrínyi Pétert, Auersperg Richárdot, Pálffy Tamást, Zichy Istvánt és Sennyeyt teszi meg gyermekei gyámjaivá. A valóságban pedig Batthyány, Draskovich és Pötting gróf voltak a gyámok.

Tudott dolog, hogy Zrínyi György halála után a király^jglnöklése mellett tanácskozás folyt a Zrínyi-árvák ügyében. E tanácskozás alkalmával történt, hogy a király Pázmány helyébe Sennyei István püspököt nevezte ki a Zrínyi-fiúk főgyámjává. így állván a dolog, természetesnek fogjuk találni, hogy az 1626. év végétől fogva kiadott hivatalos iratokban a gyámok között Pázmány Péter többé már nem szerepel. Az 1627. év elejétől fogva maguk a gyámok is több hivatalos iratot állítanak ki, de Pázmány helyett ezekben is állandóan Sennyey püspök szerepel. Bizonyosra vehetjük, hogy Pázmány egyrészt politikai állásánál fogva, de meg nagy elfoglaltsága miatt is nem vállalhatott gyámságot. Teljes lehetetlenség volt, hogy ő Csáktornyan járjon a Zrínyi-gyermekek gyámsága ügyében. Valószínű, hogy ezt ő maga hozta a királynak tudomására. És Ferdinánd király ekkor Sennyey István váci püspököt és magyar kancellárt nevezte ki Pázmány helyébe első főgyámnak.

Sennyey püspök-kancellárnak a gyámok élére való helyezése a legszerencsésebb gondolat volt. Sennyey amellet, hogy okos diplomata volt, nyájas és megnyerő modorával, valamint szelidségével és türelmességével mindenkit meg tudott nyerni. Még jóval a gyámság előtt őszinte barátság fűzte őt a Zrínyiek legközelebbi ro-

konaihoz: Lobkovitz Poppel Éva férjéhez, Batthyányhoz, valamint a Széchyekhez is. Amíg Batthány éles szavakkal kelt ki Pázmány vallási politikája ellen, addig Sennyey püspökkel nyájas hangon levelezget. Lobkovitz Poppel Éva is ezt teszi. És Sennyey püspök még Batthyányhoz irt leveleiben is meleg hangon köszöntgeti Poppel Éva asszonyt.⁶ E levelezésből alig sejtené az ember, hogy Batthyány és felesége buzgó protestánsok voltak. Jellemző az ő barátságos viszonyukra, hogy Batthyány mint Bethlen hive és plenipotentiarius Sennyey püspöknek visszaadta elfoglalt jószágait.

Sennyey püspök, mint a Zrínyi-fiúk főgyámja, magának sem címet, sem vagyont nem szerzett. Tisztét mindvégig önzetlenül viselte. Ha a Zrínyi-vagyon kezelése körül mégis sok szabálytalanság történt, az nem az ő hibája. Ő nem időzhetett állandóan Csáktornyan. Hivatala a királyhoz kötötte. S többször megesett, hogy alig ért Csáktornyára, már a király sürgősen hívatta őt Bécsbe.

Mivel a Zrínyi-fiúk és a király között Sennyey püspök volt a közvetítő, a többi gyám is sokat köszönhet neki. Hiszen Batthyány Ferenc, aztán Mikulich a gyámság révén emelkedtek és gyarapodtak. Patachich is sok jóban részesült Sennyey részéről.

Sennyeyvel a gyámok élére olyan ember került, akinek a neve Zrínyi György végrendeletében elő nem fordult. A gyámság ügyében egyelőre ennél több változás nem történt. Érdeemes megemlítenünk, hogy a gyámok közös nyilatkozataiban Sennyey püspök is mint végrendeleti gyám szerepel.

⁶ A levelek a körmendi ltr. Missilis-ei közt vannak.

A gyámokon kívül akadt még valaki, aki a Zrínyi-árvák nevelésébe s taníttatásába beleszólhatott.

A XVI és XYII században a főúri és a nemesi családokban az a szokás járta, hogy az anyátlan és apátlan árvákat legközelebbi rokonuk nevelte föl. Az árvák e szép és nemes szokás alapján atyát és anyát nyertek rokonukban. Ezen bevett szokás alapján lett Batthyányné Lobkovitz Éva a Zrínyi-árvák nevelőanyjává. Fraknoi azt hiszi, hogy e címet én adtam Poppel Évának. Nem én, hanem a Zrínyi-árvák hívják Poppel Évát állandóan legkedvesebb anyjuknak; a Zrínyi-fiúk írják magukat Poppel Éva alázatos fiainak. Zrínyi Miklós és Zrínyi Péter írják Poppel Évának: »Szeretettel vettük az nagyságod levelét, kiből hogy mindenben hozzánk való szeretetbéli indulatját mutatja nagyságod, megértettük. Adja Isten, hogy megszolgálhasuk jövőben rólunk való gondviselését nagyságodnak... E mellett nagyságod nekünk árva gyermekinek parancsoljon és viselje gondunkat, kit mi tudjunk nagyságodnak teljes életünkben megszolgálunk.«

S ilyen szeretettel irnak a fiúk neki állandóan. Poppel Éva látogatja őket Grácban, Bécsben. Poppel Éva küldözget nekik ajándékot. Poppel Éva varrja nekik a fehéreneműt. Poppel Éva adja melléjük Csáktornyán vezetőnek Megyereczky uramat. Poppel Éva küldi velük prefektusnak Grácba hiv emberét. Poppel Éva és fia az egyedüliek, akikkel a Zrínyi-fiúk gyermekkoruktól fogva leveleztek. Ha Pázmány meghitt viszonyban lett volna a Zrínyi-fiúkkal, hol vannak a Zrínyi-fiúknak Pázmányhoz irt levelei? Hol emlékeznek meg Pázmányról? Mi átnéztük a Zrínyiek és a Zrínyiekkal rokoncsaládok leveleinek tízezreit, de egyetlen egyben

sem sikerült Pázmánynak a nevét feltalálnunk. Ellenben a Zrínyi-fiúk gyámjainak: Sennyey püspöknek, Patachichnak, Mikulichnak stb. sok-sok levelét találtuk a Batthyányak levéltárában.

Salamon szerint Pázmány azt ajánlotta volna a királynak, hogy Domitrovics zágrábi püspökre bizza a Zrínyi-fiúk nevelését. Ha ez az ajánlat tényleg megtörtént volna is, a király nem ennek értelmében intézkedett. A fiúk nevelése ügyében kiadott instrukcióban a zágrábi püspökről szó sincs.

Ferdinánd király 1626 december 20-án bocsátotta ki első rendeletét a Zrínyi-árvák ügyében. Ez a rendelet Batthyány Ferenchez szól. A király kijelenti, benne, hogy előmutatták neki Zrínyi György testamentumát.⁷ Meghagyja Batthyánynak, hogy az árváknak gondját viselje, jószágaikat kezelje s mindent a tutorokkal közösen végezzen. »Patatic Istvánnal és Mikulich Tamással — írja a király — jöjj össze s tanácskozzatok, mit kelljen cselekednetek. Az árvák gondos curatora és inspectora Mikulich legyen. Ha ő nem lehetne, más hü és alkalmas embert rendelj e célra!«⁸

Ezen királyi intézkedés néhány nap múlva már érvényét veszítette. Közben ugyanis a király Sennyey István püspököt és kancellárt nevezte ki főgyámnak, az 1627 január 2-án Batthyány részére kiadott utasítás jelezvén, hogy ő, a király, mint legfőbb tutor és curator, megparancsolja

⁷ Orsz. Ltr. Cancell. Exped. (»Exhibitia nobis testamentaria ejus dispositione et ultima voluntate, transsupto eiusdem in capitulo Posoniensi ad asservandum« stb.)

⁸ Fraknoi ezt nem használta föl.

Batthyánynak, hogy mindenben Sennyey püspök intézkedéseire lartsa magát. S amit Sennyey püspök előír és elrendel, azt úgy vegye, mint a király őfelsége akaratát.⁹ Az árvák nevelésére pedig nagy gondot fordítson, hogy a boldogult grót gyermekei rendszeres nevelésben részesüljenek.¹⁰

Pázmányról és az ő szerepéről ez az utasítás egy szót sem sszól. Lehetséges lett volna ez, ha Pázmány csakugyan gyakorolja a gyám-ságot?

Zrínyi György temetésén a gyámok, Sennyey püspökkel as élükön, mind résztvettek s ez alkalommal több hivatalos iratot adtak ki valamennyiük aláírásával. Pázmány neve azonban egyikben sem szerepel. Az 1627. év január 27-én például az újonnan épített Zrínyi-mauzóleum javára, valamint a boldogultért hetenként mondandó misére a gyámok száz urna bort, a szentilonai monostor mellett vásárok tartását és egy szőlőt adnak a pálosoknak a Zrínyi-árvák nagykorúságáig. (Nos testamentarii tutores: Sennyey István váci püspök, Domitrovich Péter zágrábi püspök, Batthyány Ferenc, Patacsich István és Trautmansdorf Frigyes gróf. (Ez irat eredetije az

⁹ »Cum rev. Stephano Sennyey etc. mutuum intelligentiam et oorespondentiam habeat, et si quam ordinationem et dispositionem dicto Francisco Batthyány intimaret ac praescriberet, eam taliter accipat, tanquam ex voluntate suae majestatis praescripto ac commissio.« (Cancell. ltr. Exped. Bécs, 1627. január 2.)

¹⁰ Az utasítás a többi közt ez érdekes megjegyzést teszi: »siquidem successu temporis ex dementi suae majestatis ordinatione ac commissione alii quoque tutores constituti.«

országos Levéltárban van az Acta Paulinorum convent. Chaktornyensis című gyűjteményében.)

Az 1628. évben (január 6-án) Batthyány Ferencnek újra meghagyta a király, hogy a Zrínyi-árvák minden dolgában azon rendeletekhez tartsa magát, melyeket Sennyey István püspök bocsát hozzá. Gyakran tegyen jelentést s a többivel együtt intézkedjék.¹¹ Pázmányról ebben a rendeletben sem esik szó.

Batthyány Ferenc, az egyszerű és vagyontalan nemes, aki Zrínyi György bánnak főember-szolgája (primarius familiaris-a) és hadnagya volt, a gyámságot használta arra, hogy érdemeket és vagyont szerezzen. Tudván jól, minő húrokat kell pengetnie, jelenté a királynak, hogy a Muraközben, a Zrínyi-árvák birtokain a nemesek praedicatorokat hoztattak házaikba s ott vallásukat gyakorolják a lelkek nagy kárára.

A király 1628 január 6-án jelenté e dolgot a nádornak és Pázmánynak. Ez utóbbinak azonban nem mint gyámnak, hanem mint esztergomi érseknek írt. A király mindkettőtől véleményt kért ez ügyben, mert — mint maga írja — nem szeretné, ha az ő atyai kormányzása alatt Zrínyi György nagy és lelkes műve meggyöngítették.¹²

Pázmány erre azt jelenté öfelségének, hogy a gyámok a király nevében kizárhatják a praedicatorokat. Azon nemesektől pedig, akik a Zrínyiektől inscriptio alapján jószágot birnak, el kell azt venni s az inscriptionalis összeget vissza kell nekik adni. Ezt — írja Pázmány — Batthyány egymaga nem teheti, hanem a többi gyámmal együttesen kell cselekednie. Ezért a kancellár (Sennyey) intse Batthyányi. A gyámok

¹ Cancell. Exped. Concept. Orsz. Ltr.

¹² U. o. Nr. 2.

pedig öfelsége nevében intsék a birtokosokat, hogy a nyugtalan elméjű s másunnét elűzött, lázongó praedicatorokat ne fogadják be.¹³

Ha Pázmány maga is gyám lett volna, aligha ajánlta volna a királynak, hogy Sennyey, a zágrábi püspök, Trautmansdorf, Batthyány stb. intézkedjenek ez ügyben, hanem intézkedett volna ő maga.

Batthyány a protestáns praedicatorok elűzéséért hamar megkapta jutalmát. Az 1628. év február 21-én a király megadja neki a baronatus-t és az új címet. Érdemül tulajdonítja neki a többi közt, hogy küzdött a lázadók ellen. A lázadók alatt természetesen Bethlen Gábor híveit kell értenünk.

Ez év április 12-én nevezi ki a király a kis Zrínyi Miklóst főlovászmesternek. Fraknoi szerint ez Pázmány kérésére történt.¹¹

Ismeretes, hogy a király az efféle kinevezéseknél mind a XVI., mind a XVII. században kikérte a királyi tanács tagjainak véleményét, így kérte II. Ferdinánd Pázmány véleményét is. Sennyey püspök és Eszterházy Miklós is tagjai lévén a királyi tanácsnak, bizonyára az ő véleményüket is kikérte. Sajnos, ép erről az évről hiányzik a Propositiones et Opiniones című gyűjtemény. De hát maga a főlovászmesteri diploma is világosan megmondja, hogy a király több

¹³ »Per eosdem tutores moneri possent nomine majestatis vestrae iidem bona possidentes, ne recipiant seditiosos praedicantes ob inquieta ingénia ditionibus maj. v. exclusos.«

¹⁴ U. o. »az ő kérésére Miklósnak már 12 éves korában a főlovászmesteri méltóságot adományozta« (Miklós akkor még nem volt 12 éves.)

hívének ajánlására nevezte ki Zrínyi Miklóst.¹⁵ Tehát a kinevezést nem lehet egyedül Pázmánynak tulajdonítanunk. Annál kevésbé tehetjük ezt, mert az efféle méltóságot rendszeren maga a család szokta kérni. A főlovászmesteri méltóságot a Zrínyi-nemzetség három tagja viselte egymásután. Mind a három nagyon fiatal korában kapta meg. Zrínyi György részére a családja kérte és szerezte meg. Zrínyi Miklósnak, a költőnek fia, Ádám, még négyéves sem volt, mikor a főlovászmesteri méltóságot megkapta. Az édesanyja kérte és szerezte meg neki Lobkovitz segítségével.¹⁶ Minden valószínűség mellett szól, hogy a kis Zrínyi Miklós nevében beadott kérvény mögött is a családtagokat kell keresnünk, akik Sennyey püspök támogatásával bizony remélhették a sikert. A Zrínyi-fiók nevelőanyjáról, Lobkovitz Poppel Éváról tudjuk, hogy hogy a saját fián kívül a többi rokonait is serkentette az effélére. S rokonai közül senkit sem kedvelt jobban a két kis Zrínyi-fiúnál.

Ismeretes, hogy Fraknoi nyomán minden Zrínyi-életrajzba belekérült az az állítás, hogy Zrínyi Miklóst Pázmány nevezte ki főlovászmesterré.

A főlovászmesteri méltóság évéből (1628-ból) Fraknoi két igen becses és új adatot közöl. Az egyikét szerinte Domitrovich és Trauttmansdorf írták február 2-án, a másikat Batthyány

¹⁵ Concept. Nr. 102 Prága, 1628. április 12. »Ad nonnullorum fidelium nostrorum majestati nostrae factam commendationem.«

¹⁶ Raudnitz-i Lobkovitz-levéltárból való másolat az Akadémia kézirtárában. Zrínyi Miklósré 1665. márc. 22.-én kéri Lobkovitzot, támogassa kérvényét, melyben fiának, Ádámnak, a főlovászmesteri állást kéri. Az 1666. év január 26.-án már megköszöni Lobkovitznak, hogy fiát lovászmesterré nevezte ki.

Ferenc küldte a királyhoz február 16-án. Mindkettő a Zrínyi-fiúk nevelésével és tanításával foglalkozik. Nagy kár, hogy Fraknói e jelentéseket nem ismerteti bővebben. Megpróbáltuk az eredetiek fölkeresését, de Fraknói levéltári jelzése alapján lehetetlen volt azokat megtalálnunk.¹⁷

Ami Sennyey püspöknek a szerepét illeti, arról elegendő felvilágosító adat maradt ránk. A király miután megállapodott abban, hogy kit nevez ki gyámnak Pázmány helyébe, döntéséről a cancellária útján 1627 január 9-én értesíti Sennyey püspököt.¹⁸ Meghagyja neki, fíogy a végrendeleti gyamokkal együtt menjen mindjárt Csáktornyára, ott megfontolván mindazf, amit őfelsége parancsolt, amit legüdvösebbnek gondol, azt rendelje el a Zrínyi-fiúk és javaik ügyében.

És Sennyey püspök a gyamokkal azonnal megindult Csáktornyára. A kis Zrínyi Miklós és Péter legelső levelükben, amelyet »legkedvesebb anyjukhoz«, Poppel Évához irtak február hó 5-én, már jelentik: »cancellárius uram az több tutor urakkal együtt ma délután indultak meg inned Csáktornyáról.«¹⁹

A legelső hivatalos okirat, melyet a gyámok

¹⁷ Fraknói csak annyit ír róluk, hogy az Országos Levéltárban vannak.

¹⁸ Ex benigna suae majestatis ordinatone et mandate intellexisse, qualemnam dispositionem ratione pupillarum bonorumque et dominiarum universorum spect. ac magnifici quondam comitis Georgiui Zrini eidem delegaverit ac commiserit etc. (Sennyey püspökhöz intézett rendelet. Köz. p. ltr. 14.470. fasc.)

¹⁹ Körm. ltr. Missiles, 1627. febr. 5. Csáktornya. Fraknói azt írja: »Arról, vajjon Sennyey akkor megjelent-e Csáktornyán, vagy utazását elhalasztotta-e, — nincs tudomásunk.« Amint a fiúk levele mutatja, Sennyey lement Csáktornyára.

közösen kibocsátottak, már egy szóval sem említik Pázmányt. A későbbiek is mind névszerint felsorolják a gyámokat, de Pázmány nevét hiába keressük ezekben. Pedig a királynak, mint főgyámnak a fölemlítéséről nem feledkeznek meg. 1627. szeptember 6-án a gyámok ismét Csáktornyan vannak valamennyien. Az ezen napon kiállított okirat imígyen kezdődik: »Nos testamentarii tutores haeredum spectabilis ac magnifici quondam domini Georgii, perpetui comitis a Zriniio etc.²⁰ Az aláírók között első helyen itt is Sennyey püspök szerepel, aztán következik a többi gyám. Az okirat természetesen a királyt is fölemlíti, mint legfőbb gyámot. Ellenben Pázmányról semmit sem szól. Pedig, ha az érsek is gyám lett volna, a bevett szokás szerint, mint távollévőt bizonyára megemlégték volna, mint ahogy megemlégték a királyt.

Hivatalosan megállapíthatjuk, hogy Zrínyi Györgynek a temetése a halálát követő év szeptember 5-én ment végbe.²¹ A temetésre úgyszólván az egész országot meghívták. A kis Zrínyi Miklós és Péter 1627 július 18-án a velencei signoriát is meghívták. A signoria Girardini Jeromost küldte a temetésre.²² A Zrínyi-árvák gyámjai is megjelentek a temetésre, élükön Sennyey István kancellárral. Tompa Miklós az udvari kamarához

²⁰ Közp. p. ltr.: Zrini-Frangepanische Urkunde nabschr if ten.

²¹ Tompa Miklós nedölczei főharmincados jelentése a temetésről. Közp. p. ltr. Hoffinanz, 13.699. fasc. 1627.

²² A velencei levéltárból való másolat az Akadémia oklevélmásolatai közt. Girardi Jeromos későn érkezett Csáktornyára, de azért Zrínyi Miklós és Péter 1627. szept. 20.-án kelt levelökben köszönetüket írják a signorinának.

írt levelében felsorolja a Csáktornyán lévő gyámokat, de Pázmányról egy szót sem ejt.²³

Az 1630. évben a gyámok közül kettő már nem él. A zágrábi püspök 1628 erőszakos halállal múlik ki. Patachich személynek egy év múlva követi őt a sirba. A gyámok hivatalos irataiban ezúttal tehát már csak négyen szerepelnek, Pázmány nevét azonban ekkor is hiába keressük ezek között.

Tudott dolog, hogy a Zrínyi-árvák ügyében a király számos rendeletet adott ki. Ezek — mint alább látni fogjuk — állandóan Seimyey püspökhöz szólanak. Csak az ő halála után fordul a király Pazmanyhoz.

Fraknoi »Pázmány Péter« című művében azt írja, hogy »Domitrovich zágrábi püspöknek halála után (1630) Pázmány vette át a gyámságot. S hogy közvetlenül felügyelhesen a két fiú nevelésére, Nagyszombatba hozatta őket«.

Ez állítás nem állja meg a helyét. A zágrábi püspök nem 1630-ban, hanem 1628 nyarán halt meg.²⁴ A Zrínyi-fiúk pedig nem 1630-ban, hanem 1633-ban kerültek Nagyszombatba.

A gyámságban 1632 JajaiiáJiavában történt változás. Batthyány Ferenc ugyanis, akinek gazdálkodása ellen erős panaszok merültek fel, lemondott a gubernátori tisztről. A király ekkor Sennyey István püspököt nevezte ki plenipoten-

²³ »Dem hungarischen Herm Kanzler, dem Herm von Trautmannsdorf Kriegsgeneralen den windischen Graenizen, dem Herm Bischofen zu Agramb, Herm Stephan Patatic protonotario, etc. als der jungen Herrn Grafen von Serin geord. Gerhaben... auch dem gubernátor orfanonim Francisco Batthyány« etc.

²⁴ 1628. Julius havában a király már meghagyja Pázmánynak, hogy Domitrovich sági hagyatékát, amit Pázmány lefoglalt, ne vitesse el, mert azt a zágrábi templom építésére fogják fordítani.

tiariusnak s felhatalmazta őt arra is, hogy tiszteket, kapitányokat stb. nevezzen ki Muraközben s hogy a Zrínyi-árvák javára mindent megtegyen, javaikat elidegeníteni ne engedje. Ezenkívül meghagyja a király Sennyeynek, hogy Batthyány Ferencet mentse fel eddigi állásától.²⁵

És Sennyey püspök lement Csáktornyára, mint teljhatalmú commissarius, több Zrínyi-féle elidegenített birtokot visszavett. Gazdasági tiszteket nevezett ki, s légrádi kapitánnyá Jankovics Jánost nevezte ki.

Sajnos, Ferdinand király Sennyey kancellárt nem nélkülözhetette sokáig. 1632 március havában már sürgősen hívja őt vissza Bécsbe, meghagyván neki, hogy a reá bízott comissiot ruházza a személynökre vagy más alkalmas emberre.²⁶

Bár Sennyey a király sürgős hívására visszatért, plenipotentiáriusi állását haláláig megtartotta. Mint ilyen időzött 1633-ban Csáktornyán. 1635. év nyarán is lent járt. S halálakor írja a király róla, hogy ő volt a Zrínyi-fiók javai-

²⁵ Orsz. Ltr. Concept. Cancell. 1632. febr. 13. (Nr. 34.) Instructio pro Stephano Sennyey de Kis-Sennyey aulæ n. etc. cancellario ac orphanorum comitum a Zrinio bonorum revisionem, et investigationem peragendam, eorundemque administrationem in meliorem formam et ordinem redigendam exmisso plenipotentiarium commissario regio emanata.«

²⁶ U. o. 1632. márc. 1. Expedit. Concept. Már a február 13.-án kiadott utasításban jelzi a király, hogy Sennyey püspököt nem nélkülözheti. Ezért tehát maga helyett a personalist teheti plenipotentariussá, előírván neki mindent, amit végrehajtani szükségesnek lát.

nak, jogainak és ügyeinek igazgatója, s nála voltak a Zrínyi-fíúk összes iratai.

Így állván a dolog, gondolhatjuk, hogy Sennyey püspöknek Zrínyi Miklós olaszországi útjában legalábbis annyi része volt, mint Pázmány Péternek. Fraknói azonban Sennyey püspök szerepéről hallgat. Pedig a király előbb fordult Sennyeyhez ez ügyben, mint Pázmányhoz.

Így állván a dolog, Zrínyi Miklós olaszországi útjának előzményeivel kell foglalkoznunk.

Ismeretes, hogy a XVI. és XVII. században a dunántúli főurak fiai majd mind ellátogattak Olaszországba. Zrínyi Miklósnak unokatestvérei, a három Széchy-fiu, hosszabb ideig tartózkodtak az olasz városokban. A Nádasdy, a Batthyány stb. család tagjai is megfordultak ottan. Barkóczi is azért küldi a fiát Dunántúlra, hogy eljusson Velencébe.

Zrínyi olaszországi útjának az eszméje tehát minden valószínűség szerint a rokonság körében merült föl először. A királyi udvarnál való szolgálat gondolata is a családban merülhetett fel

²⁷ U. o. Nr. 464. 1635. "dec. 23. »qui (t. i. Sennyey) jurium bonorumque et causarum eorundem pupillorum directionem moderabatur«. Ez az intézkedésből is kitűnik. Zrínyi Miklós és Péter ügyesbajos dolgaiban a király mindég Sennyey püspökhöz fordul. Még a porosokét is hozzá utalja. Az 1635. jul. 12.-én például Bánffy Kristóf visszaköveteli a Zrínyieknél lévő okiratait. Sennyey püspökhöz utalják őt. (»ad Stephanum Sennyey de Kis-Sennyey, qua comitum a Zrinio tutorem ea cum oomissione emanata, quantenus ejusmodi liter alia instrumenta extradare debeat et feneatur.«)

először. Hiszen Zrínyi Miklósnak legközelebbi rokona, Batthyány Ádám, kivel gyermekkorától fogva levelezett s akivel igen gyakran volt együtt, a bécsi udvarnál szolgált. S ennek a szolgálatnak köszönhető, hogy oly gyorsan emelkedett. Ki veheti rossznéven Zrínyi Miklósnak, ha inkább kíváncszott külföldre, vagy az udvarba, mint a nagyszombati iskolába, ahova úgyis akarata ellenére vitték. Hiszen kortársainak és rokonainak a javarésze is ezt tette. Aztán arra a kérdésre, hol lehet tanulni, látni és tapasztalni, Zrínyi korában is azzal feleltek, hogy a királyi ház és a főurak udvaraiban. S aki hadipályára készült, mint Zrínyi Miklós, az látni, hallani és tapasztalni akart.

Zrínyi Miklós tehát kereken kijelentette, hogy nem akar Nagyszombatban tanulni, hanem vagy külföldre megy, vagy az udvarban szolgál.

Sennyey püspök s talán Zrínyi Miklós rokonai is előadták az ügyet a királynak, aki a külföldiutazás mellett döntött. Ez alkalommal a király újra hangoztatta »pia affectio«-ját a Zrínyi-fiúk iránt s határozottan kijelentette, hogy az ő intézkedésére és az ő akaratából mennek Itáliába és más országokba.²⁸

A Zrínyi-fiúk külföldi utazása ügyében a király először nem Pázmányhoz, hanem Sennyey püspökhöz irt levelet. Az 1635 július 27-én Bécsből irt levelében jelenti neki, hogy a Zrínyi-fiúk ősszel Itáliába utaznak. Alkalmos férfiú fogja kísérni, aki igazgatja és vezeti őket. Ebben az

²⁸ »Ex benigna voluntate et ordinatione nostra in partes Italiae, aliasque exteras provincias et loca peregrina profecturi sunt.« (Cane. Exped. Concept. 464. Nr. 1635 .okt. 29. Bécs.)

ügyben Sennyey püspök tárgyaljon Mikulich személyenkkel s gondoskodjanak útiköltségről is.²⁹

Szeptember hó 8-án a király Pázmánynak is tudomására hozza, mit irt Sennyey püspöknek. S fölkéri Pázmányt, hogy a Zrínyi-fiúkat haladéktalanul bocsássa el Nagyszombatból Muraközbe, hogy ott az útra szükséges szolgálkakkal és útiköltséggel stb. elláttatván, késedelem nélkül útra kelhessenek.³⁰

Sennyey püspök e tárgyalás alkalmával Varasdon időzött s úgy látszik, ott hirtelenül elhunyt Vele tehát ez ügyben tovább" tárgyalni nem lehetett. Szeptember hó 10-én tehát ja király Pázmányhoz fordul. Megemlékezik Sennyey püspök haláláról s meleg szavakkal mond köszönetet Pázmánynak a Zrínyi-fiúk iránt tanúsított atyai gondoskodásáért, meg azért, hogy alkalmas vezetőt szerez az útra a fiúk mellé.³¹ Csak most, Sennyey püspök halála után írja a király, hogy a Zrínyi-fiúk útját illetőleg mindent Pázmányra bíz. Csak most jelenti ki, hogy a personalis és a Zrínyi-árvák tisztjei Pázmány rendelteinek engedelmeskedni tartoznak.

²⁹ U. o. 293. Nr. »Missiles, quarum tenore Stephane Sennyey de Kis-Senye episcopo Jauriensi et aulae cancellario reseribitur, e re futurum eenseri, si juvenes comités Zriniani ineunte autumno, idoneo interim viro, qui illos regat et dirigat, bene provisi, iter in Italiam aggrediantur. Qua de re ut cum Torna Mikulich personale mutuo invicem tractetur, ac de competenti et ad tale iter ipsis comitibus suscipiendum necessario viatico tempestive proviideatur, committitur.« (Fraknói ezt a fontos iratot nem említi.)

³⁰ U. o. 355. Nr. Fraknói ezt sem említi.

³¹ U. o. 356 .Nr. »in eo sinceram ac paternem vestram curam erga ipsos Zrinianos susceptam laudantes« etc.

A király ugyancsak szeptember hó 10-én Mikulich personalisnak is ír, s elküldi neki Pázmányhoz intézett levelét a Zrínyi-fiúk útja ügyében s jelenti, hogy a Zrínyi-fiúk tisztjei Pázmány intézkedéseinek engedelmeskedni tartoznak.

Fölösleges hangoztatnunk, hogy ilyen intézkedésre semmi szükség sem lett volna, ha Pázmány Sennyey püspök halála előtt is gyakorolta volna a gyámságot.

A királynak szeptember 8-án és 10-én kelt levele mit sem szól Pázmány gyámságáról. Ha Pázmány mint gyám tette volna mindazt, amit a Zrínyi-fiúk útjának előkészítésében tett, akkor csak kötelességét teljesítette volna. De mivel mindent atyai jóindulatból s a saját jószántából tett, a király szokatlanul meleg hangon mond neki köszönetet...

Íme előadtuk azon hivatalos iratok tartalmát, melyeket a Zrínyi-fiúk gyámságában kibocsátottak. Ez iratokból eléggé világosan látjuk, kik voltak Zrínyi Miklós gyámjai.

Fraknói azt írja, hogy velem szemben bebizonyítja Pázmány gyámságát. Bizonyítékul azt mondja, hogy Pázmány feljogosítottnak érezte magát az uradalmi tisztekhez rendeletek kibocsájtására. Sajnos; mi ilyen rendeletet egyet sem ismerünk. Fraknói ugyan felemlít egyet, de ez egészen más természetű rendelet. Pázmány 1632 június 23-án meghagyja a Zrínyi-árvák tisztjeinek, hogy a zengi püspököt s más egyházi személyeket birtokaikban ne háborgassák.

Ez — amint látjuk — tisztán egyházi ügy³² s nem a Zrínyiek birtokaiba való beavatkozás és rendelkezés. Hogy Pázmány nagyobb háfás kedvéért a gyámságot is megemlíti, az természese-

³² Még maga Pázmány is ezt írja: »circa res eccleasticas«.

tes. Hiszen a Zrínyiek kapzsi tisztjeit akarta megfékezni. Aztán Zrínyi György végrendeletében csakugyan mint gyám szerepel. Pázmány tehát bátran hivatkozhatott erre. Különbén Pázmány ezen rendeletének idején — amint fentebb látjuk — már Sennyey püspök volt a Zrínyiek javainak, ügyeinek és jogainak kormányzója. Hogy mint ilyen nem Pázmánynak volt a helyettesítője, a királyi rendeletekből és utasításokból világosan kitűnik.

Fraknói merésznek mondja azpn állítást, hogy a gyámok csak a vagyont kezelték és elkezelték. Amint az eddig mondottakból is látható, Pázmányt nem soroltam a gyámok közé. Sennyey püspök pedig csak 1632-ben kezdi meg a Zrínyi-javak igazgatását. Állásánál fogva ő is csak ritkán mehetett Muraközbe. Tehát neki sem róhatjuk fel bűnül, ha a többi rosszul gazdálkodott. A többi gyámról azonban elmondunk itt egyet-mást.

A gyámok legelső hivatalos nyilatkozata — már t. i. amit én ismerek — 1627 szept. 6-án kelt Csáktornyan. Ez a legelső irat sem egyéb, mint egy Zrínyi-birtoknak átengedése Patachich István részére, aki maga is gyám volt. Patachich 500 forintnyi incriptionalis összeg fejében megkapja a Czekovec és Pribislauc községekhez tartozó földeket stb.³³

³³ A gyámok ez átengedés okául ezt írják: »Stephanus Patachych protonotarius regni Slavoniae ac praetitulorum orphanorum unus ex tutoribus non solum praenarrato quondam comiti Georgio a Zrinio in variis et arduis causarum iipsius processibus, verum etiam ipsis orphanis in moderna pupillari illorum aetate pro virili suo inserviverit et inservire interdit.« (Közp. p. ltr. Zrini-Frangepanische Urkundenabschriften.)

Hogy a zágrábi püspök mint gyám minő Zrínyi-féle birtokot adományozott a pálosoknak, eléggé ismeretes. Salamon szerint a Zrínyi-árvák ezt később visszakövetelték, de Pázmányhoz is hiába is fordultak. »A bíbornok — írja Salamon, — midőn a család magánérdekei az egyházi érdekekkel összeütköztek, az utóbbinak kedvezett.«

Batthyány Ferenc gyám miként szerezte meg magának a Zrínyiek rakoveci jószágát, fölösleges ismételnünk. Batthyány különben még más Zrínyi-birtokot is használt a maga javára. Azonkívül mások kezére is juttatott ilyeneket.

A gyámok ilyenén gazdálkodását a király megsokalta. Az 1632. év február havában, bár nagy szüksége volt Sennyey kancellárra, aláküldte őt, hogy a Zrínyi-árvák nagyobb megkárosítását megakadályozza.³⁴ A király erősen meghagyta neki, hogy a Zrínyi-javak elidegenítését minden módon megakadályozza s mindent megvizsgáljon.

Az 1633. évben már Zrínyi Miklós és Péter is panaszt emeltek a királynál megkárosításuk miatt. Ferdinánd király ekkor Darabos Gergely muraközi kapitánynak irt dorgáló levelet. A király leveléből megtudjuk, hogy Batthyány Ferentől visszavettek bizonyos jószágokat és azokat ismét Csáktornyához csatolták. Darabos kapitány azonban a Zrínyi-javak csáktornyai igazgatóját, Jóna Istvánt megverte s a jelzett birtokokat

³⁴ A király maga írja: »quoniam tamen intelligimus pupillarum res ad vitanda gravissima damna id omnio efflagitare. (T. i. Sennyey aláküldését.) (Orsz. ltr. Concept. Canoell. 34. Nr. 1632. febr. 13. Bécs.)

ismét kétes birtokosaiknak engedte át. Ezzel — írja a király — a Zrínyiek nagy kárt vallottak.³⁵

Ilyen gazdálkodás folyván a nagykiterjedésű Zrínyi-birtokon, nincs mit csodálnunk Zrínyi Miklós azon nyilatkozatán, hogy mikor tanulmányai bevégezése után olaszországi útjából visszajött, alig volt miből megélnie.³⁶

Amint ezen adatokból látjuk, az én nyilatkozatom a gyámok gazdálkodásáról egyáltalán nem volt merész. Most már csak az a kérdés merül fel, ha Pázmány Péter csakugyan gyakorolta volna a gyámságot, vajjon elnézte volna-e az efféle gazdálkodást? Azt hisszük, hogy nem.

Sennyey püspök halálával a Zrínyi-fiúk egyik legjobb emberüket veszítették el. Nemsokára Pázmány Péter és II. Ferdinánd király is elköltözött az élők sorából. Majd meg Batthyányné Lobkovitz Poppel Éva halt meg. Nem volt tehát már, aki az udvarnál Zrínyi Miklós dolgait támogatassa. Maga az új uralkodó korántsem mutatott olyan jóindulatot és érdeklődést a Zrínyi-fiúk iránt, mint előde. E változást a Zrínyi-fiúknak hamar érezniök kellett.

Amint Zrínyi Miklós hazajött olaszországi útjából, igazi hivatásának kezdett élni. Öccsével együtt a hadiéletnek szentelte magát. A törökkel való harcot azonban erősen tiltották Bécsből. A végbeli kapitányok és vitézek azonban az efféle tiltó rendeleteket nem vették komolyan. Az 1638. év nyarán a kaproncai kapitány magához vévén Zrínyi Miklóst és Pétert, a török végekbe csapott. Mivel ezt a Zrínyi-fiúkkal már többször is megcselekedte, a király nagyon megnehezelt. Attentatumnak, frigy törésnek mondja a Zrínyiek harcait s meghagyja mind a nádorispánnak, mind

³⁵ U. o. 244. Nr.

³⁶ »vix subsistere potuissemus.«

a haditanácsnak, hogy szigorú vizsgálatot indítsanak a tettesek ellen.³⁷

Bár a király megírta a Zrínyi-fiúknak, hogy »in gravem indignationem et animi adversionem« esnek, a török ellen való portyázást vidáman folytatták. Junius hó 8-án a király sürgős ügyekben Bécsbe hívatta a Zrínyi grófokat. Amint Bécsből visszajöttek, a kaproncai kapitánnyal Sziget és Berzence vidékére csaptak. Ferdinánd király december hó 19-én ismét kemény rendeletben tiltakozik az efféle portyák ellen.³⁸ De nem sokra ment az efféle rendelettel. A Zrínyi-fiúk tovább is kedvükre portyáztak, a király pedig egyik tiltó rendeletét a másik után bocsátja a Zrínyi-fiúkhöz.³⁹

Hogy a Zrínyi-fiúknak ezen portyázásait a bécsi udvarnál igen rossz szemmel nézték, fölösleges hangoztatnunk. De ami az udvarban kedvetlenséget keltett, itthon népszerűséget szerzett a Zrínyieknek.

Mikor ők a törökkel első harcaikat vívták, volt gyámjaik közül marcsak iylikulich személy-

³⁷ Concept. Exped. 262. Nr. 1638. juli 27. Prága: Ferdinánd király a Zrínyi-fiúkhöz: Non sine gravi displicentia nostra intelleximus vos spretis publicae quietis et tranquillitatis commodis, contra manifestas regni constitutiones ac severissima mandata nostra etc. excursiones fecisse. (U. i. aug. 4.-i rendelete a nádorhoz ez ügyben.)

³⁸ U. o. Nr. 377. 1639. dec. 17. Ferdinánd a Zrínyiekhez.

³⁹ U. o. Nr. 277. et 278. 1640. július 21.-én egy nap két ilyen rendelet jelent meg. Az 1641. évben (352.) ismét bocsát ki a király ilyen rendeletet.

nők élt. Ez a Mikulich Tamás kísérletet tett, nem neveztetné-e ki Zrínyi Miklóst bánná? Az 1639. évben újra megkísérelte a dolgot és irt Zrínyi Miklós érdekében.⁴⁰ Mivel ugyanekkor Draskovich Jánost is ajánlották, a zágrábi püspök Szlavónia rendéit gyűlésre hívta össze. A gyűlésen elhatározták, hogy öfelségét alkalmas bán kinevezésére kéri. A gyűlésen résztvett rendek nagy vonzalommal emlegették Zrínyi Miklós nevét.⁴¹

Íme a királyi tanács hiteles följegyzése mondja, hogy Mikulich Tamás több ízben kérte és sürgette Zrínyi Miklósnak báni kinevezését. Széchy ezzel szemben Rátkay krónikájának meséi alapján azt állítja, hogy Mikulich minden követ megmozdított Zrínyi bánsága ellen. Mikulich — írja Széchy — »különösen a Zrínyi-testvérek boldogulása miatt bosszankodott. Önző szive sem gyámfiához a köteles ragaszkodásnak, sem a család iránt a kegyeletes tartozásnak nemesebb érzését nem ismerte; sőt küzdelmes pályájára emlékeztében öreg ember létére a fiatal hősi sarkak gyors sikere maró irigységgel töltötte el s erkölcsi kötelezettsége alól a felszabadult római rabszolgák módjára a hálátlansággal oldozta fel magát s éppen a Zrínyiek ellen áskálódott konok szívóssággal !«

Íme a szegény Mikulich, aki legelőször sürgette s többször kérte Zrínyi Miklós báni kinevezését, ilyen megítélésben részesül az utókor részéről. Pedig Széchy nem elégszik meg a fen-

⁴⁰ Orsz. Itr. Propositiones et opiniones 1639. »Thomas Mikulich personalis jam antea commendavit oomitein Nicolaum a Zrinio et nunc denuo seribit.« etc.

⁴¹ U. o. »ipsos erga personam comitis Nicolai a Zrinio non parum vidisse affectos«.

tebbi nyilatkozatával, hanem lapokon át korpázza az öreg Mikulichot.

A királyi tanács a bánságra ajánlott jelöltek közül Erdődy Györgyről azt írja, hogy huszonhét éves, tanult, józan és engedékeny férfiú, aki azonkívül öfenségéhez igen hív. Zrínyi Miklósról ellenben azt írja, hogy amannál jóval fiatalabb, Ítélet dolgában még nem eléggé érett. Máskülönben öfelségnek hive s egykor hadiférfiu lesz belőle.⁴²

Ismeretes, hogy Zrínyi kineveztetése ezúttal nem sikerült. Draskovich János lett bánná. Később (1647), mikor a bánság megüresedett, Zrínyi Miklós ismét Erdődy Györggyel került szembe. Mindkettőnek jeles pártfogói voltak. Zrínyi Miklós mellett leghevesebben küzdött az esztergomi érsek.⁴³ A győri püspök szerint Zrínyi Miklós szerint a hadidolgokban kiváló (excellens), tanácsos elméjű, ügyes. Jeles expedíciókban vett részt. A saját költségén hősiesen védi Muraközt s vele együtt Stiriát. Magasztalva emelik ki Zrínyi érdemeit és kiváló tulajdonságait a pécsi püspök, aztán Csáky László és Lippay Gáspár kamarai elnök. Ezekon kívül Zrínyi mellett kardoskodtak még Pálffy Pál országbíró,⁴⁴ Batthyány Ádám generális, For-

⁴² U. o. Alter, a Zrinio adhuc junior, nee satis discretione et judicio maturus. Alioquin satis suae majestati fidelis et militaris vir aliquando futurus.

⁴³ U. o. 79. Nr. 1647. A prímás írja: »Nullum enim se videre ad id magis idoneum et qui omnibus officii partibus posset respondere, imo ipsum pro maximo decore habiturum si praeteriretur.«

⁴⁴ Pálffy Pál eleinte Erdődy Györgyöt ajánlotta, de mivel ez nem akarta a bánságot vállalni, szintén Zrínyi mellé állott.

gách Ádám, Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Eszterházy Dániel és Forgách László.

Erdődy György bánsága mellett voltak: a nádorispán, Pisky János nyitrai püspök,⁴⁵ Frangepán Miklós és a királyi személynök.

A királyi tanács természetesen Zrínyi Miklós mellett döntött. Az őfelségéhez intézett felterjesztés szerint a királyi tanács Zrínyinél alkalmasabb embert nem ismer. Zrínyi valamennyi társát felülmúlja hadiismereiek dolgában. Tehetségére nézve is különb a többinél. Mindig kész őfelsége szolgálatára s már eddig is nagy szolgálatokat tett őfelsége hadjárataiban.⁴⁶

Hát természetesen Zrínyi Miklós kapta meg a bánságot. Még ez évben intézkedés történt beiktatása ügyében is. Eszerint a beiktatást a zágrábi püspök és Erdődy Miklós végzi. Az esküt őfelsége előtt kellett volna letennie, de mivel Zrínyi a jelen körülmények között nehezen utazhatott Bécsbe, megengedték neki, hogy az esküt is Varasdon tegye le a beiktatás alkalmával.⁴⁷

⁴⁵ Ez az a Pisky, akit Pázmány Péter a Zrínyi-fiúkhoz küldött 1634-ben „hogy a következő iskolaév ügyében tárgyaljon velők. Akkor még esztergomi kanonok volt Pisky. Itt mint püspök, már Zrínyi Miklós ellenfelei közt szerepel. (Fraknoi Püski-nek írja.)

⁴⁶ Propositiones et opiniones 79. Habet igitur inter reliquos majorem quam alii in re militari experientiam, facultatibus etiam prae reliquis potest etc.

⁴⁷ U. o. 64. Nr. »Et cum juramentum quoque ipsi deponendum sit, tametsi hoc ipsum alias coram sua majestate deponere debuisset, quia tamen propterea huc venire difficile illi foret, posse hac occasione juramenti quoque exactionem Uliis mandare.«

Mivel Zrínyinek a vlachkomissioban kellett elnökösködni, Ivanovich Tamás nevű ágensé-
vel kijelentette, hogy az eskü letételében akadályozva van. Megemlíti különben azt is, hogy
édesatyja, Zrínyi György Varasdon, Erdödy Zsigmond meg Zágrábban tette le a báni esküt.

A királyi tanács erre azt határozta, hogy Zrínyi Miklós Bécsben tegye le az esküt öfélése előtt. Mint magyar tanácsosok az eskünél a győri püspök és Eszterházy Dániel fognak szerepelni. Zrínyi a reversalisát a haditanácsnak küldheti.⁴⁸

A királyi tanács július 24-én jelenti, hogy Zrínyi Miklós a báni esküt már letette s mivel az installatio ügyében is mindent elintéztek, a beiktatásnak minél előbb meg kell történnie.⁴⁹

Tudjuk, hogy Széchy és mások Zrínyit Prágába utaztatják s ott tétetik le vele a báni esküt. Ez a soha meg nem történt utazás aztán bőséges alkalmat ad íróinknak a fantázia megereztetésére. Még azt is leírják, mint nézett be Zrínyi a Szent Vid egyházába, mint csodálta a sárkányölő Szent Györgyöt, mely »idegen földön a magyar alkotó erő diadaláról beszél«; mint bámulta a Podjebrad-templomot, a jámbor Nepomukot a köhidon, no meg Szent György templomát. »S mindaz, amit látott, hazafias szívét borongó szomorúsággal tölthette el, ha reá gondolt, hogy nekünk is van fővárosunk, fekvésére és kilátására édesebb, mint Prága, de tornyain a félhold büszkélkedik!«

A bánóság elérésével Zrínyi Miklós élete fordulóponthoz jutott. Immár fiatalkorában az ország első emberei közé jutott. Népszerűsége

⁴⁸ U. o. 1648. márc. 27.

⁴⁹ U. o. De installatione bani.

és híre már országos volt. Azok, akik gyermekkorában szeretettel vesződtek vele; akik mint gyámjai és jóakarói szép reményeket fűztek jövőjéhez: most bizonyára lelki gyönyörúséggel szemlélték volna a nagyratörő és nagy reményekre jogosító ifjút. De ezek az emberek már mind elhaltak. Utolsónak Mikulich Tamás költözött el.

VII.

ZRÍNYI-LEVELEK

Zrínyi-levelek

»Gyönyörűség és fájdalmas is Zrínyi pályafutásával foglalkoznunk«, — írja Andrassy Gyula. Szép és igaz mondás, méltó Zrínyihez, minden idők legnagyobb magyarjához! De vajjon nem éppen olyan gyönyörűségek-e Zrínyi Miklósnak életét és működését új adatokkal megvilágítanunk? Nem lelki öröm-e a levéltárak rejtékéből napvilágra hoznunk az örök értékű Írásait? Nem gyöngyöket halászgat-e a tenger fenekén, aki a nemzeti büszkeségünknek ismeretlen iratait kutatgatja? Hiszen a nagy Írónak és hadvezérnek minden sora nemzeti kincs reánk nézve. S mennyi ilyen rejtőzik még a levéltárakban!

Zrínyi Miklósnak egész sereg ismeretlen levelét mutatjuk itt be kortársainak olyan kiadatlan leveleivel együtt, melyeket irodalmunk eddig föl nem használhatott. E levelek természetesen bizalmas családi levelek, melyek írójukat a maga közvetlenségében mutatják be. Emellett megvan az az értékük, hogy üres találgatások és hibás következtetések helyett a tiszta igazsággal szolgálnak. Talán ennél is fontosabb Zrínyi Miklós leveleinek erkölcsi jelentősége. Bizalmas levelei ugyanis megerősítik mindazt a magasstos lelki tulajdonságot, amit eddig Zrínyi művei

¹ A Szegény Magyarok című könyvemben adtam már jó csomó ismeretlen levelet Zrínyi Miklóstól. Az itt közlöttek azonban ismét mások.

alapján ki lehetett hüvelyezniünk. Zrínyi ugyanis azon ritka egyéniségek közé tartozik, akik még a legbizalmasabb leveleikben is fennkölt hangon és mély meggyőződéssel a legmagasztosabb célért fáradnak. Míg sok kiváló ember erkölcsi értékét bizalmas levelei alábbszállítják: addig Zrínyi Miklóst enemü ismeretlen levelei még magasabb polcra emelik. Nincs írása, mely magasztos céljára, önzetlenségére, lelki nagyságára világosságot ne vetne. Leveleinek olvasása fölemeli az embert; mély szeretetre gerjeszti a magyar szívet s eltölti csodálattal azon lelki és szellemi nagyság iránt, aki a sötétségben nemzetének világossága, a pártoskodásban és a viszálykodásban békítő szelleme, az erkölcsi süllyedésben és a bűnök közepette az eszményi magyar virtus képviselője volt.

Másrészt azonban leveleinek olvasása fájdalmas érzést is kelt az emberben. Hiszen szemmel látjuk ezekben, hogy az az ember, aki mindenét a hazáért áldozta, aki az egész magyarság jövőjéért küzdött: kortársaitól föl nem ismerve, bántalmazva, ezernyi túszerást volt kénytelen elszenvedni. Nagy céljaiért való küzdelmében szemben találja magát az udvarral és az európai politika irányával. Tehát csak a saját nemzetére támaszkodhatott. Nemzetének fiai közül azonban kevesen értették meg. Sokan irigykedtek reá. Akadnak olyan magyarok is, akik örvendve terjesztgetik róla a hamis hirt, hogy a török megverte őt. S még azok is, kikhez ő szeretettel közeledett, féltékenységből s talán irigységből is, sértő hangon írogatnak neki. S hányan akadtak, akik konkolyhintegetéssel igyekeztek közte és barátai között szakadást támasztani! Érhet-e nemes célért küzdő férfiút ennél nagyobb keserűség és fájóbb érzés? Sokan vannak, akik ilyen nyomasztó viszonyok között

elkeseredéssel szívökben félrevonulnak. Zrínyi Miklós nem tette ezt. Tovább küzd tollával és kardjával. Nemcsak küzdeni, hanem túrni és szenvedni is tud hazájáért. A magasabb cél elnémít benne minden szenvedélyt és indulatot. Szeretettel fordul azokhoz, akik haragosan támadnak reája; megalázza magát olyanok előtt is, akiknél neki az árnyéka is többet ér. Kölcsönös szeretetre és megértésre buzdítja azokat, akik a viszálykodás magvait hintegetik. Van-e még magyar, ki veleszületett büszkeségét, tehetségét, szellemi felsőbbségét ennyire megalázta s ennyire alárendelte a közjónak? S Zrínyi Miklós mégsem tudta rövidlátó ellenfeleit megnyerni. A pártoskodást le nem csöndesíthette; az irigységet el nem némíthatta; a rágalom és a gyanúsítás fegyvereit el nem kerülhette. A magyar nemzet régi átká, mely ezeréves multunk minden korában föltámad és szedi áldozatait, az ő nagy alakjára is reánehezedett. S ha e teher alatt nem görnyedt is meg, ha ellenségeink nem is sikerült az ő cselekvőerejét megbénítaniok: bizonyos egyoldalú hatás azért mégsem maradt el. A méltatlankodás, a félreértés megkeseríti Zrínyi életét. Nagy lelkében fészket ver a bú és a bánat. Néha-néha oly szomorúan, oly melancholikus hangon írja leveleit, hogy meghatottság nélkül alig olvashatjuk. Amíg kortársai keresték a mulatságot, ő az ilyenből mindig kivonta magát. Országos dolgai — írja ilyenkor — annyira lekötik, hogy a mulatságra nem jut ideje. Különben — írja farsang idején Batthyány Ádámnak — *ő bornemissza ember, a táncról is lemondott s ha megjelennék a mulatságon, inkább bánkódásra adna matériát.* »Nem vélem — írja —, hogy vigaszatalhatnám kegyelmeteket.«

De ha a mulatságra hívásokat visszautasította is, annál nagyobb örömmel sietett, ha

harcba hívták őt a török ellen. Nem tartotta ilyenkor semmi sem vissza. Betegágyából is felkél s lázban siet az ellenség elé.

Ismeretes, hogy Zrínyi a török ellen való harcot tűzte ki egyik életcéljául. Fölismerte a török hatalmának gyengülését s elérkezettnek látta az időt Magyarország felszabadítására. Leveleiben nem egyszer emlegeti a törökök erejének gyengülését és hanyatlását. Ám azt is jól tudta, hogy a magyar vitézi élet s vele együtt a végbeli világ is bomlásnak indult. Először tehát a régi vitézi szellemet, a régi fegyelmet és tisztességét kellett fölébreszteni, ha sikerrel akart a török ellen sikraszállani. Zrínyi jól tudta, hogy a végek népe a nemzet ereje, a végbeliek élete a nemzet élete. Ezt tehát minden módon erősíteni kell, hogyha a törökkel szemben helyt akarunk állani. A régi vitézi szellemet Zrínyi nemcsak tollával, hanem példájával is igyekezett újraébreszteni. Egész életén át roppant anyagi áldozattal a maga pénzén is tartott sereget s másokat is hasonlóra buzdított. Emellett a küzdők sorában is mindig első volt.

A törökök ellen való harcot a katonák is óhajtották, de egészen más célból, mint Zrínyi. A fizetetlen katonák ugyanis a zsákmány kedvéért harcoltak. Ezt tették a napról-napra szaporodó szabad legények (szabad hajdúk), kóborló martalócok és csavargók, akik szablyájukkal keresték kenyerüket, s épügy kifisztották a mi embereinket, mint a törököket. Zrínyi korának levelezéséből napnál világosabban kitűnik, hogy e kóborló nép hallatlan fosztogatást és tömérdek gonoszságot vitt véghez. Emellett a töröknek sem hagyott békességet s így az ő fosztogataisai miatt a szegény falvak lakói bűnhődtek. A török ugyanis ott keresett elégtételt, ahol talált. Legkönnyebben pedig a hódcsftatlan falvakban talált.

A rendkívül elszaporodott szabad legényeket és a hozzájuk hasonló fosztogatókat jobb erkölcsökre vezetni vajmi nehéz volt. De Zrínyi ezt is megpróbálta.

Ami szereplő politikusainkat illeti, azok a törökök ellen való harc dolgában jobbára egyetértettek Zrínyi Miklóssal. Csak az volt a baj, hogy e politikusok meggyőződésüket csak bizalmas baráti körben hangoztatták, egyébként pedig hűségesen teljesítették az udvar kívánságát. Az udvar pedig minden erejével azon volt, hogy a törökkel békességben maradjon, mert a harmincéves háború miatt minden seregét külföldre kellett vinnie. Itthon nem fizette a végbelieket, hagyta összedűlni a végházakat s még azzal sem törődött, hogy a portyázó török csapatok rengeteg kárt okoztak a királyi területeken. A mieink azonban érezték e csapásokat, szenvedtek is eleget s így nem csoda, ha az udvar politikájának lettek hűséges támogatói. Azaz hogy az udvarral és a kormányzésekkel együtt keményen tiltalmazták a törökkel való harcot. Eszterházy Miklós például a török ellen való harcnak volt a híve. Nem egyszer buzdítja is erre a magyar generálisokat. Az 1639. évben írja például Batthyány Ádámnak: «Bizony dolog, az törökök fenyegetőznek az Zrínyi úrfiakra, holmi alkalmatlan cselekedeteket exaggerálván nékik. Nem árt, kegyelmed ha mozog.»¹ Valamivel később ugyanő e jellemező sorokat írja: «Az bécsiek

¹ 1640. június 24.-én Szokolovics Hasszán beglerbég panaszos levelet írt Eszterházy Miklósnak Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám ellen. Ekkor írta Eszterházy a jelzett levelet Batthyány Ádámnak. (Az itt felhasznált valamennyi levél kiadatlan s így még ismeretlen történetírásunk előtt. Valamennyi a Batthyány hercegi család körmendi levéltárában található.)

szokások szerint vannak; ha az ellenség megáll, ottan vigadnak; ha megindul, megest megrezzenek! Most, hogy egy kevésbé megállott az ellenség, azt vélik, hogy ők állottak eleiben, azért nem nehéz vigadniok.«

Ugyanez az Eszterházy Miklós meggyőződése ellenére erősen tiltotta a mieinket a török ellen való harctól. Sőt a hadakozó törököktől szerzett zsákmány visszaadását is elrendelte. Ugyanő 1643-ban nagy örömének ad kifejezést, mikor, értesült a török vereségéről. Öröme azonban nem akadályozta meg abban, hogy imígyen írjon Batthyány generálisnak: »Kegyelmet az Istenre kényszerítem, ne cselekedjék semmit is többet; mert öfelségének kedvetlenségében esnék miatta. Elégedjünk meg most ezzel; mert nekünk nemcsak egyik végét kell az dolognak néznünk, hanem az másikat is meg kell tekintenünk.«

Tudjuk, hogy Eszterházy Zrínyi Miklóst is bepanaszolta a haditanácsnál a törökkel való hadakozás miatt. Eszerint bizonyos, hogy Eszterházy politikai meggyőződése cselekvésével hadilábon állott. Azaz akarva, nem akarva, ő is kénytelen volt az udvar politikáját követni, bár ez a politika sem testének, sem lelkének nem tetszett.

Eszterházy a török harc helyett arra buzdította Zrínyi Miklóst és Batthyány Ádámot, hogy vegyenek részt öfelsége külföldi háborújában.² Ha ezt megteszik, öfelsége haragját engesztelik.

Draskovich János nádorispán is úgy tett, mint Eszterházy, ő is hive volt a török ellen való harcnak, de mint nádorispán tilalmazta azt; mert öfelsége így kívánta.³

² Lakompatak, 1643. jul. 6.

³ Nagyszombat, 1647. npv. 11. Draskovich öfelsége haragjára hivatkozván, megírja Batthyáynak, hogy »az offenzívát el kell távoztatni« a török ellen.

Porgách Zsigmond fiatalabb korában szintén a török ellen való harcnak volt a híve. Egyik levelében például imígyen nyilatkozik ez ügyben:

»Én igazsággal írom kegyelmednek, hogy Isten is szánja ez mi földünket, hogy csak így vagyunk elhagyatva és azt sem engedik, hogy maguk oltalmára csak egymással is beszéljünk. Félő, is, hogy az ilyen sovány gyűlék botorjánt ne virágozzék... Elég szomorú dolog az is, hogy annyira tilalmazták az török ellen való bosszúállást; de én úgy hiszem, hogy avvdl csak az törököt akarják simogatni, hogy most veszteg legyen. Mindazonáltal kegyelmetek ha eljár is dolgában, nem remélem, hogy halálos vétket cselekedjék.«⁴

Később — amint tudjuk — Forgách Zsigmond uram is nagyot fordított a köpenyegén, hűségesen követvén ő is az udvar politikáját.

Nem érdektelen e tekintetben Pálffy Pál nádorispánnak, Zrínyi Miklós nagy tisztelőjének a nézetét is ismernünk, ökögyelme is szive mélyéből örvendett, ha Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám generális szaladásra hozták a törököket. De azért megírta Batthyánynak: »Kérem édes gróf uram kegyelmedet, az török ellen semmit se tentáljon; ne vegye magára öfelsége haragját.«⁵

Mikor 1651. nyarán a kiskomáromi vitézek Petheő László kapitány lelkes buzdítása mellett visszaverték a támadó törököket, Pálffy azt ajánlotta öfelségének, hogy e derék vitézeket jutalmazza meg.⁶ Egyúttal kérte öfelségét, engedné meg, hogy Zrínyi Miklós, Forgách Ádám és

⁴ Bécs, 1643. május 1. Forgách Zsigmond levele Batthyány Ádámhoz.

⁵ Bécs, 1649. szept. 7.

⁶ Ez meg is történt.

Wesselényi megbosszulják a komáromi támadást. A nevezettek szívesen vállalkoznak erre.

A király válasza sem érdemesítette a nádor előterjesztését. Ez a nem várt közömbösség Pálffy is kihozta a sodrából. Elkeseredetten írja Batthyánynak: »Ez uram a szép bátorság, az kit az mi veszedelmünkre és romlásunkra csinálnak! De úgy köll meglenni; mert azok által dirigáltunk, kik másnak inkább, hogynem minekünk hisznek akármit is hamarébb el, nem értvén sem egyik, sem másik közülök az mi nyavalyánkat«. ⁷

Pálffy nádor haragja csak akkor csillapult meg, mikor hallotta, hogy Zrínyi Miklós és Eszterházy László feles néppel Kanizsa alá mentek. »Kívánjuk — írja ekkor —, adjon Isten hazánk javára és szolgálatjára jószerencsét«. ⁸

Bár Pálffynak a meggyőződése egyezett Zrínyi Miklóssal és Batthyány Ádámmal, azért mégis kénytelen volt ezek ellenében az udvar parancsát teljesíteni.

Így állván a dolog, Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám — mint a török ellen való állandó harc leglelkesebb oszlopai — állandóan szemben találták magukat az udvar politikájával. S bármit tettek, az udvar haragját és neheztelését vonták magukra.

Tudjuk jól, hogy uralkodóink a XVI. században is keményen tiltották békesség idején a törökkel való harcot. De ha valakinek az Isten szerencsét adott s győzelemmel tért vissza, az udvar nemcsak megdicsérte, hanem meg

⁷ 1651. aug. 24.

⁸ 1651. szept. 2. Ugyancsak szeptember hóban írja Pálffy: Gróf Zrínyi Miklóssal kegyelmed egyesülvén, Kis-Komáromhoz szállottak s onnét tovább. Itt az a hír, hogy a kanizsai basa lövéssel meghalt s a németek Kanizsa kapuja előtt sáncolták el magukat. (Pálffy levele Batthyányhoz.)

is jutalmazta. Zrínyi korában ilyesmi már nem történt. Még a legszebb sikerek alkalmával is öfelsege haragját vonta magára, aki a törökkel szembeszállt. Pedig tudnunk kell, hogy a török a gyengeség jelének nézte, ha a mieink veszteteg ülnék. S ez a tudat növelvén bátorságát, annál inkább portyázott. Aki tehát nem akarta az oíszág teljes pusztulását, annak szembe kellett néznie a törökkel. S ha legjobb meggyőződése szerint élete kockáztatásával és anyagi javainak feláldozásával harcolt a haza jobb sorsáért, akkor dorgálás, mellőzés, sőt büntetés volt a része. Ilyen képtelen viszonyok között kellett Zrínyinek nagy célja elérésére fegyvert fognia. S nem rettent vissza; mert szent meggyőződése volt, hogy a hazáért nemcsak mindent meg kell tennie, hanem mindent el is kell tőrníe. Tehát küzdött minden erejével. De azért nem titkolta, hogy nagyon fáj lelkének az udvar eljárása. Egyik ismeretlen levelében például így ír Batthyánynak: »Nagy szívem fájdalmával értettem az töröknek rablását az kegyelmed leveléből. Legkiváltképpen bánom, ha ezt is úgy kell hallgatnunk, mint az többít. Itten megmondhatatlan, rettentő hírekkel ijesztet az török bennünket. Azt tartom, hogy csak arra végre 30 álgút vonyatott volt az kanizsai piacra, hogy bízvástabban oda föl rabolhatna. Talán most császár úr öfelsege, az mi kegyelmes urunk sem bánna, ha ilyen csintalanságért megzabolázná kegyelmed. Én is örömet szolgálnék kegyelmednek, ha parancsolná.«⁹

⁹ 1644. május 20. »az quartélyból.« Úgy látszik, hogy Zrínyi Batthyány nélkül is igyekezett a töröknek a kölcsönt visszaadni. Junius 18-án ugyanis Zrínyi Péter írja, hogy Kanizsa alatt voltak. Ugyanez (1644.) év első felében Zrínyi Miklós arról értesíti Batthyányt, hogy sietve kell Bécsbe mennie, mert öfelsege már hívátja.

Két évvel később, mikor őfelsége a török harcok miatt erősen megdorgálta Zrínyit, öki gyelme imígyen írt volt Batthyánynak: »Az őfelsége haragos levelét nem hiszem, hogy megérdemeltem volna ennyi sok fáradságú szolgálattal és véres verítékemmel, főképpen most mely méltatlanul legyen, kegyelmed jól tudja. Én az ünnepekben mind Csáktornyán leszek. Noha bizony én is örömet szemben lennék kegyelmeddel, de sok dolgom nem engedik, hogy innen hazuról kimenjek. Azért örömet látom az kegyelmed szolgálait valamikor jönek. Kérem kegyelmedet ezt a levelet Eszterhazy László uramnak küldje el kegyelmed; én is másbul szolgállok kegyelmednek.«¹⁰

Ha valaki, úgy Batthyány Ádám értette legjobban Zrínyi keservét. Hiszen ő maga is a törökkel való állandó harcnak volt lelkes hive. S külön vagy Zrínyi Miklóssal egyesülve tömerek támadást intézett a törökök ellen. Az udvar természetesen neki is rossznéven vette a tiltott hadakozást. Neki is sok dorgálásban volt része. S mikor teendői Bécsbe vitték, ott ugyancsak éreznie kellett, hogy nem jó szemmel nézik. Úgy látszik, hogy emiatt panaszkodott is ismerőseinek. Legalább Lippay György leveléből ez világlik ki. Az érsek ugyanis 1642-ben a többi között ezt írta neki: »Kegyelmed arról panaszkodik, hogy itt az udvarnál ízetlenek és kedvetlenek volnának az emberek kegyelmedhez. Nem tagadom, magam is vettem valamit eszemben ez dologban!«¹¹

¹⁰ Zrínyi Miklós gyakran elmulasztja levelein a kelet kiírását. Ezen a levelén is csak ennyi olvasható: Csáktornya, márc. 4. Az 1646. évet már Batthyány jegyezte a levélre.

¹¹ Bécs, 1642. aug. 20. Lippay vigasztalja Batthyányt. Ne törődjék ezzel — írja —, hanem igyekezzék őfelsége kedvében jární.

Az udvar és az udvari körök neheztelése sem Zrínyit, sem Batthyányi nem tartotta viszsza a további küzdelemtől. Különben a török amúgy is elég alkalmat adott a harcra s így volt mivel menteniök magukat. De ha mentséggel nem állhattak is elő; ha a támadásra a török nem is adott okot, akkor is megpróbálták a szerencsét. Batthyány írja 1654-ben Kohárynak, hogy a vitézei jószerencsével jöttek meg a csatáról. »Jó törököket hoztanak — írja — és jó bulyákat és szépeket és olyanokat,¹² hogyha kegyelmed itt volna, megkönnyebbedhetnék nyavalyája! Hogy kegyelmeteket onnan felül igen tilalmazza az csatázástul, úgy vagyon, de azmi meg lesz, ugyan megleszen.¹⁵

Aki az udvar tiltó rendeleteit így fogta fel, az Zrínyi Miklósnak az embere volt. S csakugyan azt látjuk, hogy Zrínyi küzdelmes pályáján senkivel oly szívesen nem indult a török ellen, mint Batthyánnyal; senkinek a gyöngeségeit nem nézte el oly könnyen, mint Batthyányéit. A nagy cél érdekében szüksége' volt Batthyány segítségére, tehát mindent elkövetett, hogy e derék támaszát el ne veszítse.

Batthyány Ádám jó magyar, bátor vitéz és páratlan könnyűhátú lovas volt.¹⁴ Ismerte a török harcmódnak minden csínját-bínját. Mint dunántúli főgenerális, jelentékeny haderővel rendelkezett, de ezenkívül — épúgy, mint Zrínyi — a saját költségén is állandóan nagyszámú lovast tartott. Bőkezű és áldozni tudó ember volt, ha

¹² Török nőket.

¹³ Rohoncz, 1654. január 14.

¹⁴ Ő maga írja Kohárynak nem sokkal halála előtt: »Az hol írja kegyelmed, hogy most is könnyűhátú katona volnék, az tagadhatatlan. Most sem volték néhai ember.«

országos érdekekről volt szó. Mikor a király arra kérte őt, hogy hatszáz lovassal jöjjön a táborba, ő a maga pénzén kétezer embert verbuvált. Zrínyinek nemcsak rokona és szomszédja, hanem céljainak legjobb ismerője és támogatója volt.

Mindez megmagyarázza ezt a viszonyt, mely Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám között kifejlődött.

Azonban Batthyánynak voltak oly tulajdonságai is, melyek nem egyszer ellentétbe hozták őt Zrínyivel. Indulatos, hirtelenharagú, jó borivó ember volt. S ha harag fogta el, méltánytalan és igazságtalan volt még barátjaival szemben is.

Úgy látszik, Zrínyi Miklós jól ismerte Batthyány e hibáit, mert szelídséggel igyekezett őt jobb meggyőződésre hozni, ami jobbára sikerült is neki. Hiszen az indulatos és ingerlékeny emberek az első harag elmúltával be szokták látni tévedésöket. S Batthyány is belátta.

Azonban mindig akadtak emberek, akik hol hamis hírekkel, hol meg rágalmakkal Zrínyi ellen tüzelték Batthyányi. Nem volt nehéz munkájuk; mivel Batthyány amúgy is ingerlékeny ember volt s mint dunántúli főgenerális hatáskörét is féltette Zrínyitől. A két nagyember között tehát a félreértés gyakori volt. Akik e két férfiú között a konkolyt hintgették, egyrészt a közjónak ártottak, másrészt meg Zrínyi életét keserítették meg. A nagy férfiú keresve-keresi titkos rágalmazóit, de nem akad rájuk. A rágalmazók ugyanis gyávák szoktak lenni. S mikor Zrínyi hatalmas kardját csörtetni kezdé, ökigyelmök, mint a farkavágott rókák, egyszerre elnémultak és eltűntek.

Bár a gonosz és az irigy emberek aknamunkája sokszor megzavarta Zrínyi és Batthyány között lévő barátságos viszonyt, a kölcsönös fel-

világosítás után hamar megbékültek. Nem is volt ez oly nehéz, mert Zrínyi Miklós módnélkül engedékeny volt s odaadó szolgálatával és szeretetreméltó modorával hamar megszelidítette haragvó barátját.

Ilymódon a jó- és balszerencsében, az örömben és bánatban egymás hívei maradtak. Ha sötét felhő borítá is barátságuk egét, a vihar hamar elmúlt s a derűben annál nagyobb hévvel küzdöttek együtt a közös ellenséggel. Zrínyi Miklósnak a török ellen való küzdelemben jobb segítőtársa nem is volt Batthyáynál. Csak a derék Eszterházy László volt még kívüle, aki örömmel tartá, ha Zrínyi Miklóssal küzdhetett. Ezt a szép reményekkel biztató, lelkes és vitéz ifjút módnélkül kedvelte Zrínyi.¹⁵ S mivel Eszterházy is nagyon ragaszkodott Zrínyihez: gyakorta ő simította el a Zrínyi és Batthyány között felmerült ellentétet. Mint jó magyar és igaz hazafi, nem nézhette, hogy az ország két oszlopa egymás ellen forduljon.

Zrínyi Miklósnak Batthyány Ádámmal intézett levelei még eddig nem láttak napvilágot. Itt ismertetjük először. E bizalmas levelek Zrínyi Miklósnak lelkivilágába engednek pillantanunk. Emellett a nagy férfiúnak küzdelmeit is föltárják. Aztán életének homályos részeire fölvilágosítással szolgálnak s ami botlást életírói elkövettek, azt helyreigazítják. Zrínyi már diákkorában kezdi meg a levelezést és folytatja egészen Batthyány Ádám haláláig. Tehát két évtizednél

¹⁵ Eszterházy Lászlónak nagyszámmal reánk maradt levelei gyakran megemlékeznek Zrínyi Miklósról. Ez (eddig ismeretlen) levelek világosan hirdetik, hogy a tragikus véget ért Eszterházy László nagyon ragaszkodott Zrínyi Miklóshoz. E levelek a körmendi levéltárban vannak.

tovább folyik a levelezés, s így két évtizednek küzdelmeit olvashatjuk Zrínyi leveleiben.

Zrínyi és Batthyány család közt való jó viszony és rokonság igen régi keletű. Már a szigetvári hős Batthyány Ferenc bán udvarában nevelteti a leányait s Dorica leányát Batthyány Boldizsárnak adja nőül. Ebből a házasságból született a Bocskay-idők Batthyány Ferencé, aki igen jó barátságban élt Zrínyi Györggyel. Ez a György 1621-ben Batthyány Ferencnek megragadó szavakkal ecsetelte a Zrínyi-család magyarságát s a magyar szent koronához való hűségét. (E leveleket másutt közöltük.) Valóságos hitvallás ez! Ki az, aki nem érzi, nem hallja e hitvallás visszhangját a fiúban s a fiú egész működésében?

A sors úgy intézte, hogy akihez Zrínyi György gyönyörű hitvallását írta, annak a családja lön kiskorú fiainak vezetőjévé; ott a Batthyányok ősi várában találtak az árvák új anyára.¹⁶ A Zrínyi-árvák tehát Batthyány Ferenc özvegyének: Lobkovitz Poppel Évának keze alá kerültek s hosszabb ideig az ő várában nevelkedtek. A Zrínyi-fiúk jobb kezekre alig kerülhettek volna; mert Poppel Éva rendkívül ragaszkodott a Zrínyiek családjához. Rendelkezésünkre állanak Poppel Évának a levelei, melyeket anyósával, Zrínyi Doricával, váltott. E levelek világosan hirdetik, mily nagyra tartotta Poppel Éva a Zrínyi-nemzetséget.

Tudjuk, hogy Batthyány Ferenc és felesége: Lobkovitz Poppel Éva grófné, a protestáns vallásnak voltak hívei és buzgó támogatói. Lobkovitz Poppel Éva grófné korának egyik legkitűnőbb asszonya volt. Tökéletesen megtanult ma-

¹⁶ Széchynek *Zrínyi Miklós élete* című munkájában Batthyány Ferenc állandóan mint gyám szerepel.

gyáru s nagyjainkkal kivétel nélkül magyarul levelezett. Még Bethlen Gábor és Rákóczi György is föl-fölkeresték őt levelükkel. Pázmány Péterrel is levelezgetett, de a hitét még Pázmány térítésére sem változtatta meg.¹⁷ Megmaradt protestánsnak, de jó viszonyban maradt ezért azokkal is, akik a katolikus vallásra tértek. Ez a nemeslelkű asszony volt a két Zrínyi-árvának nevelőanyja. A fiúk is édesanyjuknak írják őt leveleikben. Poppel Éva nagyon megszerette a két Zrínyi-fiút. Még mikor eltávoztak is tőle, Grácba is küldött nekik ajándékot s megírta, bármire van szükségük, csak Írjanak, ő szívesen szolgál nekik. Különösen a már gyermekkorában komoly és szorgalmas Miklóst kedvelte. Tisztjeinek és ismerőseinek még Miklós felnőtt korában is meg kellett írniok, mint s hogy járt a csatában Miklós, mit mívelt az országgyűlésen stb. 6 a jó asszonyt, a második anyát, elfogá az öröm és a büszkeség, mikor jót és szépet hallott az ő kedves Miklós fiáról.¹⁸

¹⁷ Hajnal Mátyás 1633. febr. 29-én írja Poppet Évának: »Nem hiszi nagyságod, mely szívem öröme lenne az a hír énnálam, ha azt hallhatnám, hogy az catholicus religiora hajlana nagyságod, kire már ,az nagyságod fiát (t. i. Batthyány Ádámot) és leányát juttatta az Isten, azonkívül régi hív és jámbor szolgálait is.«

¹⁸ Lippich Márton pl. 1639. június 11-én írja Poppei Évának: »Parancsolt vala .nagyságod, hogy végére menjek, ha igaz-e, hogy Zrínyi Miklós uram önagysága próbált volna. Beszélük bizonyosan, hogy tíz török fejet hozott volna és négy eleven törököt.« Még mikor súlyos betegen, halálos ágyán fefeküdt a jó asszony, jakkor is tudósítani kellett őt Zrínyi Miklós dolgairól. Az 1640. aug. 2-án Hagymássy János jelenti neki, hogy a horvátországi gyűlésben látta Zrínyi uraimékat, szép szerrel haladtak! stb.

Ki merné tagadni, hogy az olyan anya, amilyen Poppel Éva volt, nagy hatást gyakorolt a fogékony lelkű Zrínyi Miklósrá? Mi hisszük, hogy azt a nagy vallási türelmet, melyet Zrínyi a más felekezeten lévőkkel szemben tanúsított, Poppel Évától tanulta. S amit ez a hívanya a Zrínyi-fiúk lelkébe csepegtetett, azt a jezsuiták sem tudták belőle kiirtani. Azaz, hogy a Poppel Évától hintett magvak mély gyökeret vertek Zrínyi Miklós fogékony lelkében.

Bár Lobkovitz Poppel Éva asszony a Zrínyi-árváknak nevelőanyjuk volt; bár egész haláláig szeretettel csüggött a két fiún; Zrínyi Miklós életrírói a derék főasszonynak még nevét sem említik meg. Helyette olyanokat szerepeltetnek, akiknek vajmi kevés részük volt a Zrínyi-fiúk nevelésében.

Több mint valószínű, hogy a Zrínyi-fiúk Batthyány Ferencné udvarában tanulták meg a német nyelvet is. Hiszen ismeretes, hogy a legtöbb nemes ifjú azért kereste fel Batthyány rendkívül népes udvarát, hogy ott nyelveket tanuljon. Itt ismerték meg a Zrínyi-fiúk Erdődy Farkast is, aki velük együtt nevedett.¹⁹ Homonnai Drugeth Jánossal is itt találkoztak először. Ez a Homonnai közeli rokona volt a Zrínyi-fiúknak.²⁰ Mind Erdődy Farkashoz, mind Homonnai Jánoshoz sírigtartó barátság fűzte Zrínyi Miklóst.

Nem a véletlen munkája, hogy a Zrínyi-árvák legelső leveleiket az ő fogadott anyjukhoz,

¹⁹ Erdődy Farkas maga írja, hogy Batthyány Ferenc udvarában nevedett, »ab ipso et tota sua aula multis et perpetuis benevolentiae affectibus adhuc puer, cumalatus fuerim.« (1641. okt. 27.)

²⁰ Zrínyi Margit, a szigetvári hős leánya, Homonnainé volt.

Poppel Évához intézik. Maga Poppel Éva is gyakran irogatott nekik, sőt meg is látogatta őket. Nagy kár, hogy e derék asszony levelei, melyeket a Zrínyi-fiúknak írt, örökre elvesztek. Zrínyi Miklós életrője a gráci jezsuita iskola anyakönyvi bizonyága alapján azt írja, hogy a Zrínyi-fiúk 1630-ban kerültek oda.²¹ Ez az állítás merőben ellenkezik az igazsággal. Hiszen a Zrínyi-fiúk már 1629-ben Grácból küldik a leveleiket Poppel Évához!

Március hó utolsó napján például a következő levelet írták:

»Sok szerencsés jóknak kívánása után alázatos szolgálatunkat ajánljuk kegyelmednek, mint szerelmes anyánk asszonynak!

Elvettük az kegyelmed küldte ajándékot s az mellett az kegyelmed hozzánk való jóakarátját is megértettük, kit igen köszönünk kegyelmednek és minthogy kívánja kegyelmed tudni mint s hogy legyünk, mostan hála Istennek mindketten jó egészséggel bírunk, melyet hogy kegyelmed is kedvére sok esztendőig birjon, kívánjuk. Az kegyelmed hozzánk való több jóakarátja között azt is jelentette, kegyelmed, hogyha miből szűkölködnénk, adnánk tudására kegyelmednek. — Azért nincsen — Istennek neve dicsértessék — még most semmi oly fogyatkozásunk. Mindazonáltal az anya tudja, miből szűkölködnék eféle ifjak. Mi az kegyelmed jóakarátjában semmit nem kételkedünk. Isten áldása legyen kegyelmeddel, mind az szerelmes nénénkasszonyunkkal²² egyetemben, kiknek és az mi ismeretlen sógor urunknak: Csáky László²³ uramnak sok szolgál-

²¹ Széchy Károly: *Gróf Zrínyi Miklós*, I. kötet.

²² Batthyány Ádámné Formantin Aurora.

²³ Csáky László Batthyány Adám nővérét vette feleségül.

latunkat ajánljuk. Datum. Graecii ultima mardi 1629.

Kegyelmednek szeretettel szolgáló két atyafia

Zrini Miklós.

Zrini Péter.

P. S. Praefectus uram kegyelmednek mint kegyelmes asszonyának alázatos szolgálatját ajánlja.«

Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az időben főúri családaink fiai közül igen sokan nevedtek Grácban. Az ily főúri diákok számára külön házat béreltek, s oda hazulról küldék a cselédséget, szakácsot, kocsist, lovászt, fellajtárt, stb. Az ifjak paripáikat is magukkal vitték. A praefectus, aki rendesen pap volt s a paedagogus is velük ment. Batthyány Ádám fiai is ilyen udvartartással mentek Sopronba és Grácba. Bizonyos, hogy a hatalmas birtokokkal rendelkező Zrínyi-fiúkat is nagy cselédséggel bocsátották Grácba.

Az 1633. évben a Zrínyi-fiúkat már Bécsben találjuk.²⁴ Innét írták Batthyány Ádámnak a következő levelet:

»Illustrissime Comes, Domine et Fráter observandissime! Salutem et servitiorum nostrorum paratissimam commendationem.

Hogy kegyelmed levele által meglátogatott, kegyelmednek megszolgáljuk. Kívántatott volna az, hogy eddig kegyelmedet mi is köszöntöttük volna a levelünk által, melyet meg is cselekedtünk volna, ha addig való foglalatosságaink engedték volna. Az mi egészségünket illeti, az jó,

²⁴ De nem ősszel mentek oda, ahogy Széchy Károly írja, hanem jóval előbb.

azmint az idő engedi. Az tanúságban vagyunk foglalatosak, nem mulatván el az ő fölségek előtt való udvarlást is, azmint érkezünk. Kegyelmed minket hogy jóakaró szolgálóinak tartson s ne feledkezzék rólunk, kegyelmedet kérjük, háládatlanok nem akarván kegyelmed jóakarójáért lenni. Isten kegyelmedet éltesse sokáig jó egészségben. Viennae datae, 21. junii. 1633.

Illustriss. Dom. Vrae Fratres et servitores

Nicolaus Ladislaus cornes a Zrin.

Én is kegyelmednek szolgálatomat ajánlom és minden jót kívánok Istentől. írhatom kegyelmednek, hogy az itt való állapot nem az én humorom szerint való. Az iskolák rongyosak, az udvar sok nemzetségből vagy on, alig tudok vele kalapálni. Egyébiránt meglehetne az dolog. Kegyelmed én rólam se feledkezzék meg. Isten éltesse kegyelmedet. Ut supra die et anno.

Kegyelmed szolgálja éltig

*Petrus Georgius a Zrin.*²⁵

Széchy Károly szerint a Zrínyi-fiúk Bécsből visszatértek Grácba s négyesztendei tanulmányuk után távoznak onnét s 1634-ben a »katholicismus csodáló szeretetével« érkeznek Nagyszombatba.

Csupa tévedés ez! Hiszen a Zrínyi-fiúk már 1633-ban Nagyszombatban tanultak. Innét írták együttesen Batthyány Ádámnak a következő levelet:

Illustrissime Comes, Domine et Fráter obser-

²⁵ Külső cím: Illustrissime domino Adamo Batthyány Romani imperii comiti necnon Sac. Caes. Regiaeque Majestatis Camerario, domino fratri nobis observandissimo.

vandissime! Salutem et officii mei promptissimam commend.

Hogy ennyi időtől fogva kegyelmed levelém által nem köszöntöttem, kérem megbocsássa, nem idegenségnek sem feledékenységnek tulajdonítsa, hanem állapotunkban sok rendbeli változásnak, az levélvivő embereknek is, kiváltképpen azok bizonyosak volnának, szűk voltának. Én kegyelmed igaz szívbéli szógája és atyafia vagyok, akarok is lenni, míg Isten életet, kérvén azon kegyelmedet is, hogy rulum ne felejtkezzék. Örvendek az kegy. előmenetelni és hogy Isten az kegy. szerencsáját nevelje, szívből kívánom. Isten kegyelmednek kedvesivel sok szent napokat és ujesztendöket adjon érni. Talán leszen módja benne, hogy magam szemben lehetek kegyelmeddel, egyéb dolgaimról most azért nem akarok írni. Engedje Isten, láthassam rövid nap jó egészségben. Tyrnavia in festő S. Joannis Anno 1633.

Illustrissimae
 vestrae
 servitor et fráter

Dominationis

comes Nicolaus a Zrin.

P. S. Én is az én szegény állapotom szerint való szolgálatomat ajánlom. Élek amint lehet, néha színén kedvem szerint, de patientia! Hallom, hogy Isten kegyelmedet nagy méltóságra vitte; nem irigylem, sőt kívánom, hogy Isten kegyelmedet nagyobbra vezéreljen. Csakhogy honores mutant mores, mely mellett bizony bánnám ha az én tarackim el jókor vertének. (?) Mondják azt is az deákok: spes alit et fallit. Ebben is volt már részem; bizony akarnám is ha egyszer az deáki reménységből megmenekedhetnem! De talán valamikor vége leszen. Interim és azután is tartson kegyelmed igaz szolgájának. Én el-

higye kegyelmed, ha egyebet nem még ma egy davorit elzörgetek a Homonnai uram tamburaságával, minthogy az ükegyelme szolgálatára oda kölletik mennem horas 7 noctis. Megítélheti kegyelmed, mit szolgálhatok ilyen alkalmatossággal! Azmire érkezem nyilván el nem mulatom, iszom is az kegyelmed egészségére egyszer, — ha megengedi praepost uram. írtam ez keveset résszerint vígan, résszerint szomorúan; mert hónap aprószentek napja vagyon, kegyelmed hogy vígan olvassa igen kérem. Isten kegyelmedet Aurorával²⁶ fényes nappal sokáig éltesse.

Ki hírem érkezek, hogy az ked hordós embere Kanizsáról érkezett volna (semmi canis filius nem ért vele) kegyelmedet jó idején ki akarta botolni a világbul; kegyelmed is söprössel itatta! Igaz-e? *Többet irnék, de bátyám uram kobzolással impediál, Baranyai) uram is nem szűnik az száraz fának hasát vakarni.* Horváth László uram pedig nem tudom ha az melancholia bántja-e, hogy ígéreti szer ént föl kell az hadba menni, most lépett ki az ajtón. Ajánlják kegyelmednek alázatos szolgálatokat és hogy jóakaratába tartsa meg praepost uramat (azki kegyelmednek alázatos imádságai ajánlja) szorgalmasan kérik velem egyetemben.

Ha meg nem bántom kegyelmedet, minthogy nem irhatok asszony önegységának az mi anyáknak²⁷ méltóztassék alázatos fiúi szolgálatomat mondani, mert ha kegyelmed engedelméből lehet, is önegysága fiának tartom magamat! Az Írásban ha mi fogyatkozás esett, megbocsássa kegyelmed. Az én elmém, mikor ezt irtam is, ki tudja hon nyargalt; az apró szentek is igen fогottak elmémbe. Ki tudja mikor lenne vége,

²⁶ Aurora Batthyány Ádám felesége.

²⁷ Lobkovitz Poppel Éva.

ha minden dolgomat megírnám. Legyen elég ez most. Ezután bővebben kérem kegyelmedet eddig való szeretetben ezután is megtartsion. Punctum, vale.

ked szegény szolgálja

Zrínyi Péter.«

Zrínyi Miklósnak és Péternek e diákkorbeli levelei már világosan mutatják a két testvér gondolkozásának különféleségét. Miklós komoly s mint maga írja, tanulással tölti az idejét. Péter ellenben mulatságon töri a fejét. Nincsen kedvére az iskola s alig várja, hogy onnét szabadulhasson. Meglepő e levelekben, hogy Zrínyi Miklós már diákkorában többi társával egyetemben értett a kobzolásához.

Poppel Éva 1631-ben a pozsonyi gyűlésre akarván menni, Eszterhazy Miklóst kérte meg, hogy néki és Csáky Lászlónak ott szállást keressen. Minden jel arra mutat, hogy Poppel Éva ez utazása alkalmával a Zrínyi-fiúkat és felkereste. Eszterhazy Miklós Pozsonyból 1631. nov. 22-én ezt a levelet írta Poppel Évának:

»Az nagyságod parancsolatja szerint az szállás dolgában mihelyent érkeztem ide Pozsonyban, mindgyárton minden erőmből törekedtem azon, hogy nagyságodnak ugyanazon szállást visszarendeljem, azkit azelőtt is nagyságod parancsolatja szerint rendeltem volt nagyságodnak. De azmint nagyságod is tudja, nagyemberekkel vagyom dolgom, egyebet nem cselekedhetek benne, de mindazonáltal az Lóránti házát az nagyságod számára rendeltettem. Csáky uram számára²⁸ pediglen az Ror házát. Ennekutána új

²⁸ Csáky László Batthyány Ferencné Poppel Éva leányát vette nőül.

híreket nagyságodnak semmit írnia nem tudok, hanem a császárt ez jövő szerdára varjuk. Nagyságod nekem parancsoljon szeretettel igyekezem nagyságodnak szolgálni minden dologból.«²⁹

Eszterházy Miklós e leveléből kitűnik, hogy Pozsonyban hosszabb időt töltött Poppel Éva asszony és valószínűleg rokonaival együtt megnezte a király bevonulását s résztvett az ünnepélyen. Ha a Zrínyi-fiúk is ott voltak, Poppel Évának bizonyára nagy örömet okozott, hogy őket megismertethette a Pozsonyba gyűlt urakkal.

Zrínyi Miklós — amint tudjuk — tanulmányai bevégezése után Olaszországba utazott. Bizonyos, hogy nevelőanyjának, Poppel Éva asszónak innét is írogatott. Tán éppen ezekben a levelekben írta le olaszországi útjának benyomásait és tapasztalatait. Sajnos, e leveleket nem sikerült megtalálnunk.

Visszakerülvén hazájába, birtokaira vonult s már 1638-ban megkezdé hivatását: a török ellen való hadakozást.³⁰

Megint Poppel Éva asszony volt az, aki a legjobban érdeklődött Zrínyi Miklós első harcai iránt. Tisztjeinek sürgősen kellett őt értesíteniök, mint esett meg Zrínyi harca.³¹

Eleinte együtt harcolt Péter öccsével, de már 1638 tavaszán Batthyány Ádámot kívánja társául. Április 16-án Csáktornyáról írja neki: »Ha Isten engedi, alá forduljunk Kanizsa alá...

²⁹ Pozsony, 1631. nov. 22. Zrínyi Miklós Poppel Évához.

³⁰ Széchy szerint csak 1639-ben kezdi a törökkel való harcot. Ez valótlan. Későbbi harccairól amit ugyanő ír, sokban téves.

³¹ Lippich Márton levelét ezügyben fentebb közöltük.

Azért ha ennekutána kegyelmednek kedve vóna, mind együtt mennénk. Kegyelmed az maga akaratját írja meg.«³³

A töröknek persze nem volt ínyére Zrínyi vitézi próbája. 1639-ben már fenyegetőzött is emiatt.³³

Zrínyi ez év egyik szerencsés küzdelméről imigyen tudósította volt Batthyány Ádámot:

»Hála Istennek jó egészségben vagyok. Az elmúlt héten éjjel az kanizsai törökök Domazinc falunkra ütöttek volt. Szinte éjfél tájban volt lármánk. S mint, hogyan jártak, jelen lévén Hagymássy uram is, őkegyelme által szóval izen-íem kegyelmednek ... Kegyelmed énnékem édes bátyám uram parancsoljon, azmiből tudok, kegyelmednek nagy jó szívvvel szolgálók.«³⁴

³² Azt is megírja Zrínyi, hogy a kapronczái kapitányt is fölkerlte a csatlakozásra, de »ez az generál jövetelére halászta.«

³³ Eszterházy Miklós írja 1639-ben Batthyány-nak: »Az törökök bizony dolog, fenyegetőznek az Zrínyi urf iákra, holmi alkalmatlan cselekedeteket exagerálván nékik.«

³⁴ Csáktornya, 1639. szept. 19. A kanizsai török vitézekről írják, hogy versekben csúfolták a mieinket, amiért harcolni és támadni nem mertek. Mikor azonban Zrínyi és Batthyány megkezdték a harcot, akkor legalább leveleikben hirdették, hogy ők különb vitézek. Az 1639. dec. 14-én például az egész kanizsai török sereg panaszkodik Batthyány-hoz intézett levelökben az örökös támadások miatt s Batthyány azon fenyegetésére, hogy Kanizsát is elpusztítja, így felelnek: »Mi sem ködbe, sem verő-fénybe, hanem Istenbe bízunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad (Isten) és az anyának fiai és leányai megszaparodnak.« Minden hozzánk il-lendő barátságos szolgálatunkat ajánljuk nagyságod-nak, mint szomszéd vitéz barátunknak! Isten éltesse sokáig !«

Miklóssal együtt Péter is fölkeresi Batthyányi leveleivel, ő is állandóan magyarul levelezget. Ezidei egyik levelében a többi között ezt írja Batthyánynak:

»Tudom édes bátyámuram, hogy kegyelmed talán hallotta az én kisdéd munkámnak fáradtságát, melyben mindennap foglalatatos vagyok. Külömbféle rakétákat és egyéb tüzes mesterseégeket, melyeket méltó egy jó mezei pixenmaiszternek tudni, az itt való várambéli pixenrhaiszteremül megtanulni akarom.«³⁵

Az 1639. évben, mikor a harcok szünetelni kezdtek, Zrínyi Miklósnak az udvarlásra is került ideje. Megvolt a választottja, szerelmes is volt belé s keze után törekedett. Csakhogy ez a leány nem Eszterházy Miklós tizenhároméves leánya volt ám!

Ismeretes dolog, hogy Kanyaró Ferenc és Széchy Károly Zrínyi Miklós szerelmes verseiből írták meg az ő szerelmeit és házasságát. Kézpénznek vették mindazt, amit Zrínyivel a költői képzelet íratott s megfejtvén a neveket, olyan szerelmi regényeket költöttek, amelyek sohasem történtek meg. Hogy a dolog hatásosabb legyen, Zrínyi egyik gyermekkori barátjában, Erdődy Farkasban még vetélytársat is állítottak neki.

Széchy Károly minderről hosszú fejezetet írt a Zrínyi Miklósról szóló könyvében. Az egész fejezet azonban nem egyéb, mint prózában írt költemény Zrínyi szerelmes versei alapján.

Széchy szerint Zrínyi Miklós 1642-ben ismerte meg Eszterházy Miklós Julia nevű tizenhároméves leányát, s azonnal szerelmes lőn belé!

³⁵ Csáktornya, 1639. április 12.

De nem ő nyerte el a leányt, hanem Nádasdy Ferenc vezette őt oltárhoz 1644-ben! És Zrínyi »vérző szívvel, sebhedt önérzettel a Dráva erdeit járta«! S a lantján pöngette boldogtalanságának panaszit!

A történeti valóság ezzel szemben az, hogy Zrínyi Miklós csakugyan szerelmes volt, mégpedig három évvel előbb, hogyses a nádorispán gyermekleányát látta volna. A leány pedig, aki Zrínyi Miklós szívét meghódította Draskovich Gáspárnak Mária Eusebia nevű leánya volt, aki mikor véle Zrínyi megismerkedett, már Frangepánnak a jegyese volt.

Mivel Zrínyi mindenáron arra törekedett, hogy udvarlásával a leányt meghódítsa, s aztán a Frangepán gróffal való eljegyzést felbontassa, sokat járt Draskovich házához. S tette a leánynak a szépet, ahogy csak tudta. Mivel Zrínyi Miklós a lantot is jól kezelte és énekelt is, lehetséges, hogy szerelmes verseit is előadá választottjának.³⁶

Mikor kezdődött Zrínyi ismeretsége Draskovich Máriával, nem tudjuk. De 1639-ben már annyira szerette őt, hogy keze után törekedett, bár tudta, hogy a leány már Frangepán gróf jegyese. Bízott magában, hogy ezt az akadályt is képes lesz legyőzni. Bizony merész vállalkozás volt ez; mert a leány a maga akaratjából lett Frangepán jegyese.

Zrínyinek e szerelmi regényét megint nevelő-anya, Poppel Éva tudta meg először. Széchy

³⁶ Mivel Zrínyi Miklós 1639-ben már megkérte Draskovich leányának a kezét, Zrínyi szerelmes verseinek eddigi chronologiai meghatározása magától megdől. Mert hiszen Kanyaró és Széchy azt hitték, hogy Zrínyi csak 1645-ben ismerkedett meg Draskovich Máriával.

Dénes ugyanis megfordulván Draskovich Gáspárnál, magától a leány apjától hallotta, hogy mire törekszik Zrínyi Miklós. Széchy Dénes menten megírta a dolgot Poppel Évának, tudván, hogy mennyire érdekli Zrínyi Miklós dolga, s mily nagy befolyása van nevelt fiára.

Széchy Dénes e fontos levele 1639 október 20.-án kelt. Idevágó része imígyen hangzik:

»Az többi közt Draskovich Gáspár uram jelenté azt is, hogy Zrínyi Miklós uram egy-néhány izben elővette, szóval fogdosta is, hogy az lányának Tersáczky uramhoz való kötelességét valami móddal fölbontaná és az kisasszonyt ő számára tartaná. Arra egyebet nem felelt, hanem az lehetetlen dolog volna! Miért azelőtt, ha kellett neki, nem találta meg őt felőle? Ezt értvén Zrínyi uram, tovább megyén szavába s kéri azon, hogy a leányát ki ne adja 17 esztendő alatt. Ő ez idő alatt az kisasszonynak kedvét keresi, okos emberekkel fog beszélni, hogy miképpen lehessen fölbontani azt a végezést. Erre az úr Draskovich reá felelt, hogy levél is költ ez dologról. Emellett kérli Zrínyi uram, hogy ne neheztelje, ha oda irogat hozzája. Amaz megengedte neki. Immár nagyságod veheti észben jól, az dolog miben legyen. Az bizonyos nagyságos asszony, hogy Draskovich reá felelt Zrínyinek, hogyha 17 esztendős lesz a leánya, s ő hozzá inkább akar menni, hogy nem fog ellent tartani abban.«

Széchy Dénes ehhez még azt a megjegyzést fűzi, hogy Zrínyi »bízik, hogy az leányának egynehány esztendőnek leforgása alatt kedvét találja és így Zrínyi uramat fogja kedvelni inkább sem hogy Tersáczky uramat.«³⁷

³⁷ Regede, 1639. okt. 20. Széchy Dénes levele Batthyányhoz. (Lobkovitz Poppel Éva grófnéhez.)

E levél szerint világos, hogy Zrínyi Miklós nem 1645 tavaszán, hanem már 1639. évben szerette meg Draskovich Gáspár leányát.³⁸ S nem is Erdődy Farkas, hanem Frangepán gróf volt a vetélytársa.

Zrínyi aztán hosszú ideig s buzgó kitartással udvarolt a leánynak. Bizonyos, hogy Mária Eusebia szívét sikerült megnyernie; mert a leány előbbi eljegyzését fölbontotta s 1645-ben Zrínyi-vel váltott gyűrűt.³⁹

Úgy látszik, hogy a lakodalmat 1645. év őszén akarták megtartani. Homonnai János ugyanis 1645 okt. 3.-án Klenovnikból arra kéri Batthyányi, hogy küldené el néki énekes gyermekét; »mert — írja — itt házasulandó személyek vannak s odaigértem«.

Valami akadály miatt azonban a lakodalmat elhalasztották a következő évre.

Draskovich Gáspár 1646 január 12.-én hívja meg Batthyány Ádámot és családját leányának, Mária Eusebiának és Zrínyi Miklósnak lakodalmára. »Az eskü és gyűrűváltás — írja — már

³⁸ Draskovich Gáspár klenoviki kastélyában találta Zrínyi Homonnai Drugeth Jánost is. Széchy szerint csak itt ismerkedett meg véle. A valóság pedig az, hogy Zrínyi már kisdíák-korában ismerte Homonnai Jánost. Széchy több lapon át olyan jellemzést ad Draskovich Gáspárról, mely legnagyobb részben homlokegyenest ellenkezik a valósággal. Kivált, mikor Homonnai János »vérmes olasz véréről« beszél. Még különösebb, mikor a Draskovich lány szépségét, hidegségét, majd megjszerelmét festi lapokon át Erdődy Farkas iránt. Holott ekkor már Tersátszky grófnak volt a jegyese, akit maga választott.

³⁹ Zrínyi tehát közel hat évig udvarolt Draskovách Máriának. Nem igen valószínű tehát, hogy mikor Széchy Zrínyi szerelmét jellemezvén »a kitartásban való türelmetlenségét« emlegeti.

megtörtént, tehát csak a lakodalom van még hátra. Ezt pedig február 12.-én Praunek várában fogják kiszolgáltatni. Kéri Batthyányi, hogy feleségével és gyermekeivel legyen ott előtte való napon vacsorán és más napon a szokásos ebéden.⁴⁰ Maga Zrínyi Miklós január 29.-én hívja meg lakodalmára a Batthyány-családot »Lotumberg« várából. Tehát ekkor már menyasszonyánál időzött. Ő is megírja, hogy a lakodalom Praunek várában leend.

Zrínyi Miklós első szerelmének és házasságának ez a hiteles története. S ez a történet is bizonyítja, hogy a költők szerelmes verseit nem lehet és nem szabad történeti forrásnak használnunk, mert a »phantasia poetica« nem történeti igazság.

Bizonyos, hogy Zrínyi Miklós házasságát nem csupán családi körülmények, hanem politikai okok is hátráltatták. A törökkel való harcok, a harmincéves háború és Rákóczy György felkelése néha hónapokig távoltartották Zrínyi Miklóst. Ő maga is panaszodik nagy elfoglaltsága miatt; mert hát ha a hazája és a királya szolgálatjáról volt szó, Zrínyi semmiből sem vonta ki magát.

Nem tudjuk, résztvett-e Zrínyi Miklós az ágali győzelemben? Ha maga nem volt is ott, a katonái bizonyosan együtt harcoltak Batthyányval, mert ez 2891 emberrel támadta meg Igal.⁴¹

⁴⁰ Lotumberg, 1646. január 12. Széchy azt híven, hogy a lakodalom Klenovnik várában történt, egész sereg phrasist halmoz fel az »édes vonatkozások« stb. dolgában s rendén valónak találja, hogy »ahol fakadt és fejlett, ott nyerje meg a megszentelő áldást is!«

⁴¹ Az igali kótyavetyél 1641. április 6-án tartották meg Kis-Komáromban és Zalavárt. A zsákmányból minden emberre 4 firt 60 kr. jutott.

Ennyi emberrel pedig egymaga nem igen rendelkezett. Különbösen az 1640. évtől kezdve Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám rendszeresen együtt harcoltak. Az 1640. évben⁴² Zrínyi Miklós lovasaival együtt Füzesen várta Batthyányi. Onnét kéri Batthyányi, írja meg, hova menjen, mert hiába nem akar fáradni.

Batthyány 1640 május elején felszólította Zrínyit, hogy vele együtt induljon a török ellen. A sietve irt levélben azonban elfeledé megírni a napot és a módot. Zrínyi tehát nem is indulhatott. Május 11-én kelt levelében tehát megírta Batthyánynak, hogy majd máskor szolgálatajára lésson. »Főképen — írja — az szomszéd törökök ellen igyekezzék kegyelmed valamit próbálni. Csak kegyelmed jól megírja, mibe legyen az dolog és egynéhány nappal azelőtt. Mi is Istennek segítségével igyekezünk most egyik vár alá valamelyik nap.«⁴³

A következő (1641.) évben a török betörései miatt maga a nádor is felkelést hirdetett. De igen kevesen akadtak, akik szavára megindultak. Ezért írta Forgách Zsigmond e jellemző sorokat: »Kellenék önagyságának (t. i. a nádornak) úgy cselekedni, mint itt minálunk az pór-hadkor cselekedtek az paraszt generálisok s kapitányok, az kik renddel és által meg átaljárván az országot, valakit elől-utol találtak, csak mondták (neki): esküdjél koma, gyere; mert meg kell lenni! Ha nem jött, mindenéből zsákmányt hánytak !«⁴⁴

Zrínyi és Batthyány azonban felszólítás nélkül is a harcnak adták magukat. De ezúttal nem együtt, hanem külön-külön küzdöttek. Az 1641.

⁴² A levél kelet nélkül Füzesen íratott 1640-ben.

⁴³ Csáktornya, 1640. május 11.

⁴⁴ Sebes, 1641, okt. 10. Batthyány Ádámhoz.

év tavaszán írta Zrínyi Batthyáynak, jó egészségben van. »Csakhogy — úgymond — az szomszédok (t. i. a törökök) miatt gyakorta törtenik fáradságunk és nyughatatlanságunk.«⁴⁵

Ugyané levelében számadó szolgát kért kölcsön Batthyánytól. Mivel a válasz késett, április 21-én újra felkereste őt levelével. »Kegyelmed — írja — rólunk el is feledkezett, sem nem parancsol semmiből. Nem tudom mire vélni, holott én kegyelmednek igaz tiszta szívből szolgálni akarnék, csak kegyelmed szolgáltatna vélem. Mi hála Istennek, jóegészségbe vagyunk mind öcsém-urammal együtt.«⁴⁶

Amint a levél is mutatja, Zrínyi és Batthyány között valami elhidegülés támadt. Talán rosszakaró emberek hintegettek konkolyt közéjük. Julius havában Zrínyi hirtelen Bécsbe utazott. Mikor Bécsből visszatért, szokása ellenére semmit sem irt Batthyáynak. Ez természetesen csak olaj volt a tűzre. Még Forgách Zsigmondnak is feltűnt Zrínyi hallgatása. Ezért írta Batthyáynak: »Zrínyi Miklós uram Bécsben létét, vissza is jöttét annyiból csodálom, hogy dolgainak exitusát kegyelmedtől titkolja. Noha ha éntőlem ökegyelme megkérdené, mondhatnék olyat, hogy kegyelmed ökegyelmének jóakarója.«⁴⁷

Még ez év őszén Eszterházy Miklós javaslatára Zrínyinek meghagyták, hogy hagyja abba a török ellen folytatott harcait, s tartsa magát a dunántúli generális rendeleteihez.

Kettős sértés volt ez Zrínyire. Először tiltották attól, amit annyi lelkesedéssel folytatott; másodszor éreztették vele, hogy ő a kerületi generálisnak alantasa. Csoda-e hát, ha lelkét

⁴⁵ Csáktornya, 1641. ápril 12.

⁴⁶ Ozoli, 1641. ápril. 21.

⁴⁷ Garam, 1641. juli 24.

keserőség fogta el? Vehetjük-e neki rossznéven, ha még Batthyány iránt is elhidegült?

Ez év október 21-én volt Károlyvárosban Zrínyi Péter lakodalma Frangepán Katalinnal.⁴⁸ Megjelent ott Batthyány Ádám családja is. Zrínyi Miklós is ott lévén, bizonyára alkalmuk nyílt a kölcsönös félreértés megmagyarázására. Azonban minden jel arra mutat, hogy legalább Batthyány részéről az idegenkedés tovább is tartott. Tán igaza volt Zrínyinek, mikor ezt rosszakaratú el-lenségei munkájának tulajdonította.

Az 1642. év tehát Zrínyinek sok keserőséget hozott. Bár a haza érdekében sok sértést és go-rombaságot eltűrt; bár kérve-kérte Batthyányt, hogy ne hallgasson a hamis információkra, enge-dékenységgel nem sokra ment. Néha olyan han-gon irt neki Batthyány, hogy csak a legnagyobb megerőltetéssel tudta magát a visszavágástól tar-tóztatni.

Batthyány egyik haragos levelében Zrínyi katonáira panaszkodott, akik egyik jobbágyát megkárosították. Levelében a többi közt azt írta, hogy ha Zrínyi vissza nem adatja az elragadott dolgokat, ő erővel veszi el.

Zrínyi, aki e dolgról mitsem tudott, azonnal kijelenté, hogy maga elé hivatja a tetteseket, s ha a dolog igaz, mindent visszaadat velők. E bevezetés után rátér Batthyány fenyegetésére s nála szokatlan hangon utasítja vissza azt, irván: »De kegyelmed engemet avval ne fenyegetessen, hogy erővel vonjatja el kegyelmed tülem; mert ha más respektusom nem volna, megvárnám, hogy vinnék el tülem! Magyarországbán sem tartok jobbat annál, az ki valamit erővel vonjon tülem! Valami könnyűnek tartja kegyelmed az erővel

⁴⁸ Frangepán Katalin magyar nyelven levelezett Batthyány családjával.

való vonyást! Mindazonáltal megkerestetem (t. i. a rablott dolgot) és ha itt lesznek az kegyelmed szolgálói, odaadatom.«¹⁹

Zrínyi még tán el sem feledé Batthyánynak 2 támadását, mikor egy másik követte azt. Ezúttal Batthyány szolgálja fosztotta ki Zrínyi emberét, de azért mégis ő fakadt panaszra.

Zrínyi igen mérsékelt hangon és jóindulattal felelt Batthyány panaszos levelére. Hiszen jól tudja, hogy nem Batthyány a hibás, hanem azok a gonoszlelkű emberek, akik őt folyton ellene uszítják. Levelének idevonatkozó része így hangzik:

»Vettem eszemben az kegyelmed leveléből, hogy némely rossz embereknek információiból neheztel kegyelmed rám. De lássa Isten, okot nem is kerestem, nem is adtam reá és ha itt az sok emberséges emberek között eljöttek panasz nélkül az szolgálaim, kiknek bizony más ember marhájára kevés szükségük vagyon: mentől inkább barátom és atyámfia szolgálait békével kellett hadniok. De kegyelmed — az imént látom — azt nem vette észében. Édes bátyámuram! ha kegyelmedet oltalomért szolgálja az szolgál, bizony engemet is azért. Az kegyelmed szolgálja Horváth Miklós egy emberséges emberszolgámat igaz jártában föltámasztván reá az polgárokat is, mindenéből megfosztották és zsákmányt tettek belőle. Jóllehet, hogy gondviselésünk után megtért jobbára az marhája, de még most is hátramaradt benne, így lévén, az szolgálam mellett bizony én is boszszut állhattam volna rajta, de tekéntvén kegyelmedet, nem cselekedtem. Kegyelmed pedig levelében az én jóakaratomért fenyegetőzik! Kegyelmedhez édes bátyámuram nem illik egy rossz

⁴⁹ Év és hely nélkül. Batthyány feljegyzése szerint 1642-ben kelt.

emberért! Én kegyelmednek sohasem vétettem s kegyelmednek is úgy kellene megtartani az igazi atyafiságot. Én azt senkinek meg nem engedhetem, hogy szolgálmat háborgassa!

U. i. Egy emberséges katona-ember, Ponkorczy Ferenc nevű velem kívánkozik az fölső hadban eljönni. Ha kegyelmed ellene nem volna, mivelhogy kegyelmed földén lakik, kérem engedje meg neki; én is minden időben vele együtt szolgállok kegyelmednek.⁵⁰

Amint a levél utóirata is mutatja, Zrínyi ekkor már erősen készült, hogy a (harmincéves) háborúban részt vegyen.⁵¹ A következő levelében már a vonulásról is hírt ad. Batthyány ugyanis megijedvén attól, hogy Zrínyi az ő és Forgách Zsigmond jószágain vonul át, előre megírta neki, hogy másfelé vegye útját.

Zrínyi ez udvariatlan figyelmeztetésre minden harag nélkül azt felelte: »Ma szintén Regedén által költöztettem népemet és magam egy-két alteratiót érezvén, az doktor kedvéért betértem. Én egyenesen az németségen felmegyek. Bizonyosan azért elhiggye kegyelmed, hogy csak szándékomban sem volt, hogy az kegyelmed jószágára utamat fordítottam volna; mert tekintvén az jó atyafiságot, barátságot, inkább egynehány

⁵⁰ Hely és hó nélkül. Batthyány jegyzése szerint 1642-ben kelt.

⁵¹ Erre vonatkoznak Zrínyinek Bródból írt következő sorai: »Sok dolgomat hátrahagyván, kárommal is sietek Muraközben, hogy ott bizonyosabban érthessem palatínus uram önagysága kegyelmed által való üzenetét. Azért kérem kegyelmedet ez levélmutató szolgálom által bőségesen mindenről informáljon kegyelmed. Vagy ha pedig kegyelmed reá nem bizhatja, írja meg kegyelmed; én kegyelmedhez sietek mingyárast.«

felfölddel tovább kerülni akartam, hogy nem mint kegyelmednek ebbéli dolgában vetni igyekeztem volna. Kegyelmed énnékem parancsoljon, valamiben tudok s az alkalmatosság engedi, kegyelmednek örömet szolgálok. Isten kegyelmedet sok esztendeig tartsa jó egészségben.«⁵²

A következő évben helyreállt a két derék férfiú között a jó viszony. Ismét barátságosan írogatnak egymásnak s közös erővel készülnek a harcra. Ez év tavaszán Zrínyi köszöntvén Batthyányi, a többi közt ilyen kéréssel fordult hozzá: »Az én váramban olyan szárazmalmot akarok, mint kegyelmedé Újvárban. Az arra való mestert vagy molnárt küldje ide kegyelmed, atyafiúason kérem.«⁵³

A kedvező tavaszi időjárást Zrínyi és Batthyány arra használták, hogy a törököt imitt-amott megrezzentsék. Eszterházy nádor leveléből tudjuk, hogy jó szerencsével harcoltak. A nádor azonban megtiltotta a török háborgatását s arra kérte Batthyányi és Zrínyi Miklóst, hogy minél jobb szerrel készüljenek s őfelsége hadához csatlakozzanak. Zrínyit illetőleg a nádor kijelentette, hogy nem kell felettből terhelnie magát, elég ha száz lovassal indul.⁵¹

A nádor a Zrínyinek szóló előbbi levelét is Batthyányhoz küldé. Batthyány a Zrínyinek szóló levelet is felbontotta, aztán bocsánatkérés mellett

⁵² Rakersburg, 1642. szept. 2. Egy évvel előbb (1641-ben) Csáky László kikelvén sógora, 'Batthyány Ádám vendégszeretete ellen, a többi közt e sorokat írta neki: »Az kegyelmed várának természeti vagyona, fíogy mikor kapuját beteszik, szárnyas állatoknál egyebet magában nem bocsát, kitol oltalmazzon Isten minden férfiút, s kegyelmednek adjon boldog éjszakát.«

⁵³ Csáktornya., 1643. május 18.

elküldte. Zrínyi udvariasan felelte neki: »Elvettem az kegyelmed levelét, az kibe palatínus úr őnagysága levelét includálta kegyelmed. Édes bátyám-uram! ne adja Isten, hogy bánnám, hogy kegyelmed felnyitotta, sőt inkább nagy confidentiának tartom«.⁵⁵

Mind Zrínyi, mind Batthyány készülvén a külső háborúra, erősen toborozták a katonákat. Úgy látszik, hogy távozásuk előtt mégegyszer szerencsét próbáltak a törökön. Legalább ez tűnik ki Zrínyi leveleiből, aki július hó 26-án arra kérte Batthyányi, adja tudtul szándékát a török támadása ügyében; mert ő is vele fog tartani.

Zrínyi Miklós életírói azt tartják, hogy ökegyelme nagy lelkesedéssel s még nagyobb vágyakozással vett részt a harmincéves háborúban. A dolog nem egészen így volt. A kényszerűség hozta magával, hogy Zrínyi Miklós a külföldi harcokban részt vegyen. Az udvar Zrínyitől és Batthyánytól is elvárta, hogy nagyobb haddal siessenek a táborba. Ezt meg kellett tenniök, mivel a király a török harcok miatt amúgy is neheztelt reájok. Aztán mind Zrínyi, mind Batthyány nagyon jól tudta, mennyire ócsárolják Bécsben a magyarokat. Maga Batthyány Ádám írta: »Az magyarokat Bécsben szidalmazták és semmi böcsületek nincsen, melyből semmi jót nem remélhetünk«.⁵⁶

Az efféle politikai okok tették szükségessé a harmincéves háborúban való részvételt. De hogy Zrínyi Miklós nem valami nagy lelkesedéssel

⁵⁴ Lakompak, 1643. július 6. Batthyány "Ádámhoz.

⁵⁵ Csáktornya, 1643. július 3. (»Darabos Gergely és Pandúr Mátyás főemberszolgáimat küldtem kegyelmedhez; parancsát izenje meg kegyelmed velők.«)

⁵⁶ Újvár, 1644. május 7. Baranyay Tamáshoz.

ment oda, az bizonyos. Hiszen itthon kellett hagynia mindent. Birtokai is örökös veszedelemben forogtak, a török ellen sem harcolhatott. Aztán a menyasszonyától is távol kellett lennie.

Minő hangulatban készült a külföldi háborúba, azt alábbi levelében maga megírja.

Zrínyi — mint maga írja — július havában Újvárra ment; mert azt hitte, hogy Batthyányi ott találja. Mivel azonban Batthyány nem érkezett meg, július 29-én levélben adja tudtára a következőket: »Palatinus uram önmaga levelében azt írja, hogy valami száz lovast vinnék föl melléje és kegyelmeddel abbul az dologbul értsek. Nem tudom, önagysága miképpen gondolta meg, hogy az véghelyt üresítsük, holott nem kisebb szükségünk az itthon való vigyázás! Azszerint az kegyelmed tetszését örömet értettem volna mind szándékját, hogyha el kellene is mennünk, kegyelmednek társasággal szolgálhatnék. Úgy reményelem azért, hogy az öcsémuramnak⁵⁷ nem volna annyi akadékjá az elmenetelben, mint énnekem; mivelhogy nehezleném szabású és csak száz lovassal mennem, sokkal penig kárunkra is eshetnék az török szomszédok miatt, az melyek bizony avval meg nem szűnnek (az mint palatinus uram ünмага írja), hogy az iégrádiak levágtak bennök.

Más az, ünagysága jól emlékezhetik reá, azmit országunk szabadságáért énáltalam kegyelmednek izent. Talán nem ártana azt is felejtenünk teljességesen az ünмага üzenetin kívül is, melyet az mostani felülésünkkel nem kevésbé látatunk letörni csak egy particulárisnak hasznáért azmint értem.

Ezekrül szívem szerint akartam volna, ha kegyelmeddel beszélhettem volna; de ha alkal-

⁵⁷ Zrínyi Péternek.

matosságom mostan nem volt, azt velem más-korra halasztotta az szerencse. Mindazonáltal kérem kegyelmedet, mint kedves bátyámuramat, levelével is engem tudósítson, mivelhogy assze-rint akarok én is cselekedni, azmint kegyelmed jónak ítéli.«⁵⁸

E levél kelte után Zrínyi nemsokára útnak indult seregével. Tudjuk, hogy ezúttal még télre sem jött haza, hanem kiint táborozott. Az idő tavaszra sem fordult még, mikor itthon Rákóczi György megkezdte a háborút. Tehát oly idők következtek, mikor Zrínyinek a kardját s nem a tollát kellett forgatnia. Az 1644. évből mind-össze csak három levelét sikerült találnunk. Az egyikben »nagy szíve fájdalmával« érti Batthyány leveléből a török rablását. Nagyon bántja őt, hogy az eféléért bosszút nem állhatnak.⁵⁹

Egy másik levelében arra kéri Batthyányi, adná át azt a lovát, melyen Szakolcán ült, mikor a császár őfelségét kísérték. Leslie gróf óhajtáná azt a lovat. Egyúttal értesíti Batthyányi, hogy sietve Bécsbe kell mennie; mert a császár hivatja őt.⁶⁰

Nem tudjuk, kik voltak azok a rosszindulatú emberek, akik ezidőtájtban Zrínyi Miklóst ismét Batthyány haragjába ejtették. Annyi bizonyos,

⁵⁸ Újvár, 1643. július 29.

⁵⁹ A quartélyból 1644. május 20-án.

⁶⁰ Hó és nap nélkül, 1644. Mivel Zrínyi Miklós mSr 1644-ben mint megtörtént dologra hivatkozik a szakolcai királyi találkozásra, tehát ez nem is történetelt 1645-ben. Széchy e találkozásról s Zrínyi harcairól azt írja, hogy azok 1645-ben, s nem később történtek. Ha ez így volna, akkor Zrínyi az 1645. év nyarát nem tölthette volna menyasszonyánál. Már pedig bizonyos, (hogy ott volt. Széchy tehát Zrínyinek 1644. évi harcait 1645-ben szerepelteti.

hogy olyasvalamit adtak Zrínyi szájába, amit öki gyelme sohasem mondott, de ami Batthyányi nagyon bánthatta. Zrínyi Miklóst módnélkül bosszantotta a róla terjesztett rágalom. Bosszúságát csak növelte, hogy nem tudta, kik e rágalom terjesztői. E lelkiállapotban írta Batthyáynak egyik legérdekesebb és legtanulságosabb levelét. Nemcsak Zrínyi fennkölt gondolkozását jellemzi e levél, hanem egyúttal nemzetének ősi bűnét is felfödi, mely bűn Zrínyivel együtt oly sok nagy emberünknek keseríté meg az életét.⁶¹

Batthyány Ádám nem volt haragtartó ember. Különben is jól tudta, hogy a sok mende-monda és rágalmazás még a legbensőbb barátságot is aláássa. Aztán jó magának is elég dolga volt a rágalmazókkal. Hisz ezek terjesztették róla, hogy — mint maga írja — ő a papok szolgája. Ezek vádolgatták őt Bécsben is.

Bár egy kötéssel sok sebet nem lehet beföldni, Zrínyi levele mégis megbékítette Batthyányi. Egy-két levélváltás és ismét helyreállt köztük a jó viszony.

Az 1645. év január 17-én Batthyány jókívánóságait írta Zrínyinek az újévre. A többi közt azt ajánlotta Zrínyinek, hogy jó lenne a törököt a szüntelen való csatázástól elszoktatniok. »Mert ha meg nem ijesztjük őket, szintén elhatalmaznak rajtunk. Kérem kegyelmedet, maga jó egészségeről nenehezteljen tudósítani.«⁶²

Amint Batthyáynak ezen levele, valamint a későbbiek is mutatják, a haragja hamar lob-

⁶¹ Ez érdekes levelet már másutt közöltük. Zrínyi keserűen panaszkodik benne rágalmazói ellen s élesen kikel azok ellen, akik a vizályt szítják.

⁶² Batthyány Ádám a maga leveleinek fogalmazványait megőrizte s így azt is tudjuk, mit irt ő másoknak.

bant, de hamar meg is aludt. Még inkább így volt ez Zrínyi Miklósnál.

Ez év tavaszán Zrínyi megírta Batthyáynak, hogy Újvárott meglátogatja őt. Batthyány május hó 10-én kelt levele szerint örömmel veszi a hírt; mert szentül hiszi, hogy kölcsönös magyarázattal fognak egymásnak szolgálni. »Az mely panasz miatt — írja Batthyány — igen korpáz engemet, azt lám csak Körmenten írja, hogy megértette kegyelmed, úgy annyival inkább idejöhett volna szolgáló atyafiához; mivel még eddig nem haragudott talán reám... Édes öcsém-uram! Nem tudom, kívánja-e kegyelmed úgy, mint én kívánom azt, hogy az szomszédságban s atyafiak lévén is, szeretettel és szépen élénk! Hát én kívánom áztat; de mit tegyek, ha nincs szerencsém hozzá s szolgálatomat sem kívánják venni.«

A németújvári találkozáson Zrínyi és Batthyány ismét megbékéltek. Valószínű, hogy ez alkalommal a török ellen intézendő támadásokról is tanácskoztak. Ez évben ugyanis a török csaták nagyon kezdtek mozogni. Már március hóban folyt ellenök a harc.⁶³

Június hóban Keglevich Péter meglátogatván Csáktornyan Zrínyi Miklóst, onnét írja Batthyáynak, hogy Zrínyi Homonnai uramat várta Grácból. »Az török — írja Keglevich — csaknem mindennap Muraközben vagon, hordton hordja az embert.«⁶⁴

Miután a harcok úgy-ahogy lecsillapodtak, Zrínyi Miklós még a nyáron menyasszonyához

⁶³ Keglevich Péter vicegenerális írja 1645. márc. 19-én, hogy Zrínyi Péter majdnem a Murába fulladt. Harc közben páncélostul a vízbe bukott. Különben a harca sikeres volt.

⁶⁴ Csáktornya, 1645. június 29.

sietett, kit már nagyon régen nem látott. Homonnai János augusztus hó 14-én írja, hogy Zrínyi vacsora után érkezett s jó hírt hozott. Zrínyi szerint ugyanis a török császárnak Candiában 8000 emberét vágták le s több hajóját elvették.⁶⁵

A békesség megkötésének a híre Zrínyit még Klenovnik várában érte. Úgy látszik, hogy Draskovich várában nem nagyon tetszett a Rákóczy György fejedelemmel kötött békesség. Homonnai ugyanis egészen leerve írta Batthyáynak: »Megtelt uram az békesség; valamely rosszul csak lehetett, de megcsinálták, nem gondolván meg az emberek se az magok méltóságát, se más ember kárát. Meddig terjed és meddig tart, az jó Isten tudja. En egyáltalában nem valami jót vagy megmaradást, de nagyobb veszedelmet ezen békességből következni reménylek. Palatínus uram ökegyelme is menti magát, hogy híre nélkül csinálták meg.«⁶⁶

Úgy látszik, hogy Zrínyi Miklós még október elején is menyasszonya mellett tartózkodott. Homonnai ugyanis azt írta Batthyáynak, hogy házasulandó személyek vannak ott, tehát énekes gyermekét kéri.⁶⁷

A linzi békesség megkötése után még nehezebb idők következtek az országra. Ez a békesség magában hordta a villongás magvait. S amint az országgyűlés megnyílt, a vallási viszálykodás újult erővel tört ki. S ez a viszálykodás gyűlölködést támasztott még jobbaink között is. Kígyó-

⁶⁵ Klenovnik, 1645. aug. 14.

⁶⁶ Klenovnik, 1645. szept. 10.

⁶⁷ Klenovnik, 1645. okt. 3. Zrínyi tehát az egész őszt Klenovnik várában tölte, tehát nem aprithatta a svédekkel, ahogy Széchy írja!

követ fújtak egymásra; egymás ellen hadakoztak akkor, mikor az ország ezer sebből vérzett. Néhány emberért aztán az egész országnak szenvednie kellett.

Zrínyi Miklós ezen önző tusakodók közül kivonta magát. A vallási villongásnak ő antagónistája volt. Az igazi nemzeti lélek nem melengethet magában olyan érzést, mely a nemzeti élet és a nemzeti egység megrontására vezet.

Amíg tehát az országgyűlés tagjai egymás ellen hadakoztak s amíg a felekezeti villongás tüzét élesztgették, Zrínyi Miklós a kardját villogtatta s lelke belső harmóniájában keresett megnyugvást.

Ki volt az, ki e nehéz időkben a töröktől fenyegetett vidékeket strázsálta és védte? Zrínyi Miklós és Batthyány Ádám! Ki áldozott vérével és pénzével a védtelenek és a megtámadottak érdekében? Zrínyi és Batthyány.

Nehéz idők jártak. A hosszú háborúk okozta gazdasági romláshoz, a végházak megmondhatatlan nyomorúságához járult még a török állandó portyázása. Szegény megmaradóit falvaink egyformán szenvedtek a fizetetlen végbeliektől és a támadó törököktől. Egész faluk népe a szabad legénységre adta magát, hogy életét megtarthassa s hogy a szablyájával kenyeret szerezhessen.

Zrínyi tudta és érezte, hogy menteni kell azt, amit még menteni lehet. Tehát harcolt, bár a török ellen való hadakozást felülről erősen tiltogatták. Kisebbszerű harcok voltak ugyan ezek, de azért kicsinylenünk nem szabad; mert e harcok temérdek falut, nagy vidéket mentettek meg a végső pusztulástól s amellet a töröknek a harci kedvét is alábbszállították. Ki tudta, ki értette ezt jobban Zrínyi Miklósnál?

A leveleiből látjuk, hogy szeme, füle állandóan résen van. Folyton kémli, minemű szándéka van ránk a töröknek. Minden pillanatban készen áll, hogy lecsapjon ott, ahol az ellenség megjelenik. Bátor, de óvatos; elszánt, de okos. A siker nem teszi őt elbizakodottá; a balszerencse nem veszi el kedvét. Gerjedez és gyullad állandóan az ország oltalmában.

Irodalmunk Zrínyinek e harcairól idáig alig tud valamit. Életírója a linzi békekötés után következő időről 60-70 lapos fejezeteket írt ugyan, de ezek mind oly dolgok, amikben Zrínyi Miklósnak semmi része nem volt. Zrínyinknek ez időben kelt levelei tehát újságszámba mennek. Nemcsak a harcairól adnak ezek felvilágosítást, de egyéb dolgait is föltárják. Így aztán szemmel láthatjuk, hogy életírói adatok hiányában mennyi költött dolgot fűztek az ő nevéhez.

Széchy a Zrínyi Miklósról írt ötkötetes életrajzában a legapróbb részletig elmondja az 1646-1647. évi országgyűlés történetét. Elmondja azt is, minő hatással voltak az országgyűlés tárgyalásai Zrínyi Miklósról. Mondanunk sem kell, hogy őt is a jelenlévők között szerepelteti. Sőt azt is kifejti, minő benyomásokat szerzett ott a költő, s minő hatással voltak azok államférfiúi fejlődésére. *»Éppen azért — írta Széchy — jelenléte ezen a gyűlésen felette fontos és nevezetes mozzanat életében.«*

Kijelenthetjük, hogy Zrínyi Miklós az 1646—1647. évi országgyűlésen nem vett részt. A nevezett időt ő a török ellen való harcban töltötte. A leveleiben az okot is megmondja, mért maradt távol az országgyűléstől.

Az 1646. év elején Zrínyi a kanizsai basa seregét a Mura mellett megszalasztotta. Bár a támadó a török volt, öfelsége dorgáló levelet írt

Zrínyire.⁶⁸ A költőt mód nélkül bántotta e levél hangja s nem ok nélkül. Mindazonáltal a török támadásainak való ellenállástól nem tartotta vissza. Ott őrködött és vigyázott Csáktornya várában, honnét csak néhány napra távozott Körmentre, Zalamegye gyűlésére.⁶⁹

Május havában Batthyány már kérdést intézett Zrínyihez, vajjon eljön-e az országgyűlésre? Zrínyi röviden felel: »Az gyűlésre való meentelemről kegyelmednek semmi bizonyosat nem irhatok.«⁷⁰

Úgy látszik, hogy Batthyány ez ügyben tárgyalni akart Zrínyivel, mert két levélben is kérte őt, látogatná meg. Zrínyi megköszöni a két levelet s kijelenti, hogy szívesen menne oda, de lehetetlen odamennie. »Sok dolgaim — írja — melyekben untig úszok, nem engedik. Mindazonáltal ha biztat kegyelmed annak az kevés adósságnak megnyerésével, mostani szűk voltomhoz képest elmennék.«⁷¹

Junius havában Batthyány, Keglevich Péter és Dobos György külön-külön levélben panaszkodtak, hogy a muraközi vitézek a tormaföldieket Kraliocra hajtották szolgálatra. Zrínyi — mint

⁶⁸ Széchy e támadást március havára teszi. Azonban előbb történt, mert március 4-én Zrínyi már imígyen ír Batthyáynak: »Az öfelsége haragos levélét nem hiszem hogy megérdemeltem volna anynyi sok fáradságu szolgálattal és véres veritékkel; főképpen most mely méltatlanul legyen, kegyelmed jól tudja.« (Csáktornya, 1646. március 4.)

⁶⁹ Csáktornya, 1646. április 6. Zrínyi kéri Batthyányi, adna neki szállást egy-két napra a körmentdi várban. Zalamegye gyűlését kell vezetnie.

⁷⁰ Csáktornya, 1646. május 16.

⁷¹ Csáktornya, 1646. május 19.

maga írja — magához hívatta hadnagyait s kihallgatta őket. Kisült, hogy a vádból egy szó sem igaz. »Nem tudom, — írja ekkor Batthyáynak — ki informálta kegyelmedet. Hiszen Kralioc mint kegyelmed maga is tudja semmi oly félelmes hely, azkit palánkolni kellene. Talán öcsém-uram vitézei tették?«⁷²

Zrínyi ugyanez időben a hódolt polgárokkal varerősítési munkát végeztetvén, Batthyány ezért szemrehányással illette őt. Zrínyi 1646. június 25-én Csáktornyan kelt levelében azt feleli, hogy ami a hódolt polgárokat (jobbágyokat) illeti, nem tudja mivel mentse magát. De ha a dolog öfelsége elé kerül, az is neki ad igazat: »mivel az polgárok ha mit kérem és szerint magok jóakarójókból mívelnek, azt nem tulajdoníthatni erőnek⁷³ és így én körösztyén szerető urnák ismeröm kegyelmedet, látván kegyelmed az mi nyavalyánkat, kit török, kit pedig jobbára mirigy miatt, számtalan kárunkat is, kiket vallottunk: ha szintén mi nem hagynánk is, kegyelmed parancsolná az idevaló polgárságnak természet szerint való ellenségink ellen segítségnek munkájára s magunk s több öfelsége országi oltalmának épületire hajtadni«.

Zrínyi ismervén Batthyány lobbanékony természetét, ezt a levelét is békülő hangon fejezte be. »Ne vegye kegyelmed — írja — nehéz néven ez írásomat; a panaszokat félre tévén tartson igaz atyafiának !«

Zrínyi a nyarat is Csáktornyan töltötte. Állandóan onnat írogat Batthyáynak.

Julius hó elsején például imigyen ír neki: »Az olaszországi posta minden jót hozott; az talán azért nem volna kedvünk szerint, hogyha

⁷² U. o. június 24.

⁷³ Erőszaknak.

velenczések törökkel megbékélnének, az mint kézzel lábbal rajta vannak.«⁷⁴

Julius hó 20-án ugyancsak Csáktornyáról jó egészségéről tudósítja Batthyányi s jó török híreket kér tőle.

Ugyanez év nyarán írja Batthyánynak: »Az török szüntelen látogat bennünket, ki miatt vagyunk nyughatatlanságban.«⁷⁵

A következő évben is jobbára Csáktornyáról keltezi a leveleit.

Ez év tavaszán Zrínyi véres csatát vívott a kanizsai basa ellen. Az ütközetben száz török elesett, sokan pedig rabbá estek. Zrínyi seregéből csak 20 ember esett el. De ezek között volt Erdődy Farkas is, az ő gyermekkori pajtása.⁷⁶

A költő nemes szívét bánatba borítá ez a szomorú eset. Bár Erdődy Farkas halálát a saját hevessége és vakmerősége okozta, Zrínyi önmagát vádolá és gyötré halála miatt Még május 21-én is így irt Batthyánynak ez esetről: »Az mostani próbáltatásunkban egyébképpen türethetéssel esvén az dolog, szegény Erdődy Farkas

⁷⁴ Csáktornya, 1646. július 1. Münsterben — írja ugyanitt — a catholicusok beleegyeztek úgy hallom az egyházi jószágok abalienatiojába. — Ugyanez év július 20-án Csáktornyáról jó híreket kér Batthyánytól s megírja neki, hogy jó egészségben van.

⁷⁵ Csáktornya, 1646. aug. 11.

⁷⁶ Széchy erről a csatáról azt írja, hogy néhány hónappal az országgyűlés után történt. Tévedés ez; hiszen Zrínyi éppen azért nem ment az országgyűlésre, mert a király haragudott reá Erdődy Farkas halála miatt.

uramon, *esött* gonosz történet minden kedvünket szomorúságra fordítá«. ⁷⁷

Tán Erdődy Farkas halálának a híre okozta, hogy a kanizsai támadásról ijesztő hírek terjedtek el. Akadtak olyanok is, kik nyíltan hirdették, hogy Zrínyi Miklós is elesett. Sándor prédikátor például megfordulván Kanizsán, Batthyáynak megírta a »*kanizsai veszedelem*« lefolyását. »Szegény Hagymássy — írja a prédikátor — ötöd magával vagy az kapu fölött Kanizsán. Zrínyi Miklós gróf önagysága feje volna az egyikben. Az háрма ki legyen, nem szólják; mert mind olyan horvát formán való üstökös katonák, hajókat is az szélnek bocsáták.« ⁷⁸

Az országgyűlés ezenközben már a vége felé járt, de Zrínyi Miklós még mindég Csáktornyan tartózkodott. Május hó végén írta onnét Batthyáynak: »Édes bátyámuram! Elvettem az kegyelmed levelét, mellyel hogy látogat és hírekkel tudósét kegyelmed, megszolgálom kegyelmednek. Hála Istennek most tűrhető egészségben vagyok. írja kegyelmed édes bátyám uram, hogy az gyűlés vége felé vagy. Talán én is el kezdek menni, hogyha az őfelsége haragjától nem tartanék ez mostani szerencsétlenségért Erdődy Farkas miatt.« ⁷⁹

⁷⁷ Csáktornya, 1647. május 21. Március hó 7-ikéről keltezett levele is van, melyben arra kéri Batthyányi, hogy egyik szolgájának az apjától reá maradt lovát és fegyvereit adassa meg.

⁷⁸ Bajom, 1647. május 27. A tatár hírekről is megemlékezik a jó prédikátor, írván: »Azután ha valaki tatár hirt viszen p Rábán által, ajándékozza meg nagyságod az farát száz pálcával. Máskor meg gondolja aztán, ki szava titán hazudjon.«

⁷⁹ Csáktornya, 1647. május 28.

Bizony helyesebb volt, hogy Zrínyi otthon őrködött s a portyázó törököket üzögette. Ezek ugyanis ez évben még a tél elején is rabolva kóboroltak.

A török portyázása ügyében írta Zrínyi Batthyáynak egyik legérdekesebb levelét, mely nemcsak az ő nemes gondolkozását tárja elénk, de hadi ismereteire is fényes világosságot vet.

Már hidegre fordult az idő, mikor Zrínyi Miklósnak pribék jelentette, hogy Kanizsán 3-4 ezer gyűlt török van. A törökök a Rábán hidat akartak verni, hogy a Körmendhez tartozó három falut megrabolják. De — írja Zrínyi — nem viheték véghez, tehát tizednapra megint összegyűlnek és megkísérlik. »Én — írja — mindazonáltal nem hiszem, hogy mostanában ilyen sötétben és rossz útban oly messzi mehessenek. Talán lehetetlenek is gondolom. Hanem ha az holdvilág egész éjjel fog szolgálni — vagy hideg vagy meleg leszen — bizony azt tartom, bizonyosan eljönnek. Az török, az ki annyira megyén, fáradt, alélt. Egy szóval nem harcra való csak fele is. Most is hogy visszatértek oly szakadozva mentek, hogy száz jó lovasnak lett volna nyeresége az utolsó résziben. Édes bátyámuram! ezek így levén hazánkat, köröiszténységünket tekintvén, gondoltam magamban jónak lenni, hogy ezzel az levelemmel megtaláljam kegyelmedet, noha bizony jól tudom, hogy minden ember biztatásánál többre viszi az maga jó híre, neve s köröiszténységnek szolgálni való buzgó kívánsága. Es magátul maga lesz kegyelmed másnak nemcsak biztatója, hanem példaadója s nem akarja látni szerelmes hazánknak utolsó füstölgő üszökét boszúállás nélkül. Azért én édes bátyámuram, ha így gondolja jónak, én így végeztem magamban: én mihánt az török gyülekezetit meghallom Kanizsára, mindjárt postán egy lovas által tudtára

adom kegyelmednek Lentibe. Kegyelmed ottan hagyja meg, hogy Körmendre vigyék postán az levelet, úgy az hírt. De legjobb volna, ha nyugodt lovat adnának Lentibe az én katonámnak, az mely szóval is informálni tudná kegyelmedet.

Nemcsak hírt adok én kegyelmednek, magam is minden tehetséggel mentül több lovast, gyalogot kaphatok, Lentibe sietek előbb, hogysem az török megindul Kanizsáról, ha lehet. Immár édes bátyámuram kívántatik az, hogy kegyelmed mihánt az én katonámtól az hírt meghallja vagy levelemet látja, mindjárt nagy sietéssel Lentibe jöven mentől több lovassal s gyaloggal több ha lehet, hogysem az török addig jöjné. De hogyha olyan hamar nem lehetne is, bár elmenne föl az török, mindjárt, mihánt halaná kegyelmed, hogy fölment az török, főképpen Szentgothard felé, mindjárt utánna eljühetne kegyelmed Lentibe és ott egyezhetnénk meg együtt kegyelmeddel. Ha penig ott Körmend táján menne által az Rábán az török, úgy semmi félelem nélkül elgyühetne kegyelmed Lentibe. *Minden fundamentuma ennek az dolognak az hamarságon áll és az titkon!* Ha egyikben ezek közül fogyatkozás esnék, semmi jót nem várhatunk belőle.

Immár ha az Isten úgy engedné, hogy meg egyezhetnénk Lentiben, lassan utánna mennénk. Az üdő, az alkalmatosság és az Isten megtanítana tovább, mit kellene cselekednünk.

Ez az én discursusom édes bátyámuram, melyhöz ha kegyelmednek kedve vagyon, kérem sietséggel tudtomra adja. És ha immár egyszer elvégezi magában, az élő Istenért senki szavátul, tanácsaiul ne hagyja magát elverni. *Nem mindenkoron jobbak az különböző tanácsok, hanem azmint Sándor mondotta: diu délibéra, cito fac!* Az Úristen úgy adjon mindenhöz jó szerencsétet,

ha ezeket, azmelyeket megírtam kegyelmednek, mind megtartom. Viszont rontson el, ha meg nem állom. Csak viszont kegyelmed énnekem erre feleljen. Még egynéhány particularitásról kell írnom. Egyik, hogy kegyelmed Lindván, Lenti-ben és Szécsiszigetiben megparancsolja, hogy mind éjjel, mind nappal engemet beeresszenek és hogy Lindvárul, Szécsiszigetiből velem eljőjenek ahová szükséges. Egyszóval nekem adja kegyelmed az commendót ennek az három helynek pro hac occasione és azmeddig kegyelmeddel lehetek szemben.

Másodszor, hogy mihánt első fertálja lesz az holdnak, kegyelmed Körmendre üljön minden népével és ott legyen az utolsó fertálg.

Harmadszor, hogy egymást gyakorta tudósítsuk, az ki mi hírt hall.

Negyedszer, hogyha lehet, ezt az végezésünket senki se tudja.

Én magam akartam kegyelmedhez mennem, de azt mondák, hogy Rohoncon vagyon kegyelmed. Énnekem pedig az messzi út. Ha kegyelmednek ehhez az fölül megírt dologhoz kedve lészen és valahová közelebb jün, én mindjárt kegyelmedhez jövök. Az Isten áldja meg kegyelmedet és ezt az mi szándékunkat.⁸⁰

Kegyelmednek igaz szolgája míg él és alázatos öcski

G. Z. Miklós.

Utóirat: Murai Szombatba hagyja meg kegyelmed, mikor hírt adok én nekik mindjárt jó jenek oda, hová én megírom.«

Szokatlan jelenség, hogy Zrínyi még a tél derekán is a török csatákat leste. Bizonyára

⁸⁰ Újudvar, 1647. november 26. (Sürgös levél.)

enyhe volt a tél, azért járogattak kiint a török és a magyar csapatok. Az 1648. év januárjában Zrínyi köszöntvén újévkor Batthyányi, a többi közt imígyen írt vala néki:

»Talán panaszt voltam eddig édes bátyám-uram, hogy az újesztendőben kegyelmedet levelem által meg nem látogattam, de mivelhogy kegyelmed engem praeveniált, ugyanúgy is kívánok kegyelmednek sok új esztendőket és boldogságos jókat, jó egészséget mind az maga kedvesivei egyetemben. Örömmel láttam az kegyelmed levelét, de kegyelmednek idevaló szándékját még nagyobb örömmel hallottam. Szívem szerint örülök rajta, hogy olyan szerencsés leszek, hogy kegyelmedet, mint jóakaró bátyám-uramat házamnál láthatom együtt az én jóakaró öcsémurammal, Gróf Eszterházy László urammal. Én itt mind az törököket lesem, de az Úristen az sok esővel látva elfordítja minden szándékomat s azt gondolom, hogy kikeletig csak itt kell sárt gázolnunk s egyéb dolgunk sem lesz.«⁸¹

Két héttel később irt leveléből kitűnik, hogy bizony még február havában is a töröknek vetendő lesen járt az esze. A lesvetésre Batthyányi is meghívta írván neki:

»Édes bátyám uram! Ismég sok ideig nem léssen ilyen alkalmatosságunk az próbában. Ha kegyelmed akaratja, én jónak mondanám. Lentire jönne és Kányavárra alá, ottan én kegyelmedet elől találhatnám, vagyha Szécsiszigetinél akarna kegyelmed. Az les felől itt nem szólhatunk, hanem összehozván Isten bennünket, akkor

⁸¹ Datum in Dekanocz, 1648. január 16.

végezhetünk és tanácskozhatunk. Az Bálint⁸² most akart csatára menni és vissza Pölöske felé térni; de én nem eresztettem, meddig kegyelmedtől választom nem leszen«. ⁸³

E levele végén melegen ajánlja Batthyánynak, hogy őrizze magát a hírtől s ne adja ter-
vöket a végbeli kapitányoknak tudtára a terminus előtt, hanem csak az indulás napján.

Nem tudjuk, Batthyány mit válaszolt a fel-szólításra. Valószínűleg magához kérte Zrínyit s vele együtt lelkes barátját Eszterházy Lászlót is. Ez utóbbi ugyanis február 8-án Fraknóról örö-
mének ad kifejezést, amért Batthyay följán-
lotta magát Zrínyinek. Bizony — írja — én is
mennyd magammal lehetek, el nem maradok!
Három nappal későbben ugyanő írja, hogy sok
galibás dolgai miatt nem mehet Batthyányhoz.
»Zrínyi uram is ott lévén — írja — igen bánom,
kinek kérem ne neheztelje kegyelmed szolgálá-
tomat mondani.«⁸¹

A közösen megbeszélt lesvetés azonban el-
maradt. Legalább Eszterházy László azt írja, hogy
Zrínyi uram szándokának megváltozása neki is
jólesett. »Úgy lévén az, mint kegyelmed írja;
mert nagyobb lett volna annak füstje, hogy sem
magában az dolog, ha valami történet szerint
esett volna kegyelmeteken.«⁸⁵

Ha a körülmények nem is engedték, hogy
Zrínyi és Batthyány terve télvíz idején megvaló-
suljon; azért nem ejtették el azt. Csak alkalma-
sabb időt vártak a végrehajtására. Zrínyinek

⁸² Zrínyi Miklós egyik kapitánya: Szabó Báliint.

⁸³ Csáktornya, 1648. febr. 3.

⁸⁴ Fraknó, 1648. febr. 11.

⁸⁵ Pozsony, 1648. febr. 13. Eszterházy László
Batthyány Ádámmal.

március hóban kelt levelei világosan mutatják, hogy a megállapított tervet állandóan szem előtt tartották.

Március hó 4-én Zrínyi jelenti Batthyáynak, hogy 13 légrádi hajdú elhozta a barcsi fő dezdár-
agát negyedmagával. Szabó Bálint is künt volt
csatán, de ő semmit sem hozott.⁸⁶ »Az törökök
— írja Zrínyi — tíz bőrhajót csináltak s muto-
gatják az polgároknak. De az nem egyébre való,
hanem hogy minekünk arra vesszen az eszünk,
ük pedig eljárjanak az dolgukban!« De mi csak
maradjunk megállapodott tervünk mellett.⁸⁷

Egy héttel későbbben ulariai udvarházából
írja: »Én itt szorgalmasan tudakoztam minde-
nütt az török felől, de én is úgy találtam, hogy
mostan csendességben legyenek. Hogyha azért
valami bizonyos híreim érkeznek, kegyelmednek
azonnal értésére adom. Mindazonáltal nem árt
ezen az holdvilágon vigyázásban lennünk.«⁸⁸

A rossz időjárás miatt a törökök nem mo-
zoghattak. Március hó 17-én írja Zrínyi Batthyáynak,
hogy a hegyeket ellepte a hó s lovon nem
járhatni. Bőjtre tehát csak annyi tengeri marhát
küldhet, amennyit az emberek a hátukon által
hozhatnak.

A következő napon kelt levelében pedig a
nagy hideg miatt panaszkodik. — »Mind kétségbe-
esnek az emberek — írja — az esztendőnek jó
voltáról.«

Ugyanitt megemlíti, hogy a török négy mura-
közi hajdút megszorított. »Istennek segítségével

⁸⁶ Zrínyi leveléhez mellékelve van Szabó Bá-
lint kapitánynak horvát nyelven irt jelentése.

⁸⁷ Ex Nova Curia (Újudvar), 1648. március 4.

⁸⁸ In curia Ularia, 1648. március 11.

még az idén az mostani cselekedéseket megtromfoljuk.«⁸⁹

Március 27-én már Csáktornyáról írja Batthyáynak, hogy Fillér Mihály nevű prédikátor neki is megírta a török híreket, de ő nem hiszi azokat. »Mindazonáltal —írja — nem árt az vigyázás«. ⁹⁰

Úgy látszik, hogy Fillér Mihály mégsem piaci híreket irt volt Zrínyinek. Néhány nap múlva ugyanis a kanizsai sereg rabolva indult a hódolatlan falvakra. Szerencsére Zrínyi talpon volt s két ízben is megverte a kanizsai sereget. Erről a szerencséjéről imigyen értesítette Batthyányi:

»Az minemű szerencsét adott az jó Isten kanizsai török ellen két nap egymásután, tudom eddig hírével vagyon kegyelmednek. Az *egész kanizsai török ellen megharczoltunk pénteken* csak az udvari és dragonerek seregeimmel, noha azok is az harcz után érkeztek. Nem tudjuk, még kik veszték török közül. Mi mindnyájan egészségben jöttünk meg. Két sebes esett köztünk. Noha nem sok nyereségünk vagyon, de nagy szerencsén mentünk által... Egy szál kardot küldtem kegyelmednek; szépnek is jónak is Ítélem tenni. Kegyelmed az én jó akaratomat vegye, ne az ajándékot«. ⁹¹

Egy hét sem múlt el s a török már újra Zrínyi birtokaira tört. Ez alkalommal a törökök lesre akarták őt csalni, azonban Zrínyi mindjárt észrevette, mi légyen szándékuk, s nem

⁸⁹ In curia Ularia, 1648. március 18.

⁹⁰ Csáktornya, 1648. március 27.

⁹¹ Csáktornya, 1648. április 6.

engedte magát törbe csalni. Jó kedvvel és bizakodva írta aztán Batthyánynak:

»Szemlátomást látjuk az Isten irgalmát, hogy minden jóakarátját elvette az töröktől, mind magunkon, mind másokon experiálhatjuk. Most es-még mikor írom ezt, hírem jöve, hogy számtalan török ment föl Ördöglika felé, de bizony engemet rá nem vesznek édes bátyám uram most, mikor az szerencsétlenség mindenütt forr az törökre. *Serényen tartsuk magunkat, de okosan mindazonáltal és el ne bízzuk magunkat/* Kegyelmed gonosz néven ne vegye, hogy ilyeket irok kegyelmednek, ha egy conventióos szolgájának tanácsát csöndes füllel hallhatni.«⁹²

Ez időben történt az új kanizsai basának bevonulása. A bevett szokás szerint ez alkalommal igen sok török vitéz gyűlt össze Berzen-cén és Kanizsán.⁹³ Zrínyi azonban nem hitte, hogy gonosz szándékkal gyűltek össze. Hiszen — írja Zrínyi — »az éjszaka rövid és az holdvilág sem szolgál mostanában«, tehát az idő nem alkalmas a portyázásra.⁹⁴

Ismeretes dolog, hogy a király még 1647 december végén bánnak nevezte ki Zrínyi Miklóst. A báni eskü letevése azonban csak az 1648.

⁹² Csáktomya, 1648. április 11.

⁹³ Darabos György, Zrínyinek jeles légrádi kapitánya jelenti, hogy az új basa feles néppel bevonult Kanizsára. E jelentés mellékelve van Zrínyinek április 13-án kelt leveléhez.

⁹⁴ Levele végén Zrínyi ezzel a kéréssel fordul Batthyányhoz: »Édes bátyámuram! Az kegyelmed jószágában az minemű fápalczkot csinálnak, küldjön kegyelmed nekem olyat hatot; kettel egy pintes legyen, kettel egy iczés, kettel messzelyes.«

év tavaszán esett meg Bécsben.⁹⁵ Mivel ekkor a török harcok már javában folytak, Zrínyi csak nehezen szánta magát az útra. Éppen ezért Bécsbe utazása előtt imígyen irt Batthyáynak:

»Az törökök reám jó okkal nem haragudhatnak; mert sem rajtok nem mentem, sem csatát nem bocsáttam. Avval is megbizonyosodik, hogy első nap egy ló-terh bőrhajót nyertünk tőlük, azokien általjárván, két domasini hajdút vágta le: úgy vártam meg Ördöglikánál. Mindkétszer ott vertem meg őket.«

Az bizonyos, — írja tovább — hogy a török a kölcsönt visszaadni igyekszik. »De az Isten jó és az ő szerencsájük rossz ez idén. Ahhoz az mi vigyázásunk accedáljon. Én kegyelmeddel való végezésem szerint ahhoz tartom magamat s nem fogyatkozik meg bennem és az én szómban kegyelmed.. De tudtára akarom kegyelmednek adni, hogy király és császár urainktól Bécsben vagyok citatus az esküvés letételére, s ha akkor történik valami az én itt nem létemben, kegyelmed ne ítélje szóm meg nem tartásának.«

⁹⁵ Zrínyi maga írja, hogy a király Bécsbe hivatta át az eskü letevésére. Széchy ellenben Prágába utatja őt március elején s ott téteti le vele az esküt. Azonban, mint láttuk, Zrínyi március havában hazulról irogatjia a leveleit, tehát nem is mehetett Prágába. Széchy rendkívül hosszan leírja Prága városának fejlődését, palotáit, szépségeit stb. Elmondja, minő hatással voltak Zrínyire Prága művészi emléken, minő templomokat nézett meg stb. Végre március 16-án letéti vele Prágában az esküt. A valóságban azonban Zrínyi ekkor otthon tartózkodott s március 17-én és 18-án hazulról ír Batthyáynak levelet. Ezt cselekszi e hó végén is. Sőt április hóban is a birtokáról keltezi a leveleit. Szóval Széchy könyvének ez a lelkesen megírt fejezete is költészet.

Levele végén megírja még Batthyánynak, hogy Bécsbe menet Grácba is befordult s hogy egy általag malosát, egy általag olajt, egy darab parmasant s friss tengeri halat küldött neki.

Levelének utóirata így hangzik: »Jó volna az kegyelmed írásaként rávenni most az törököt; de meddig az fűvön föl nem veszik az lovak magokat, nehéz volna«.

Zrínyi e fontos leveléről hiányzik a kelet és a hely. Batthyány Ádám azonban az 1648. év január havától június végéig irt levelek közé sorozta. Hogy a levél ez év tavaszán kelt, az bizonyos; mert hiszen a füvelésről ír, amely április és május hónapokban szokott megessni. Mivel pedig Zrínyi május közepén már visszajött Bécsből és Csáktornyán tartózkodott, tehát az eskü letévése május első felében történhetett.⁹⁶

Hazaérkezése után természetesen ismét a törökkel való harcok foglalják el. Június hó 2-án ugyan azt írja Batthyánynak, »az törökök oly nagy csöndességben vannak, hogy mióta felverettem volt őket, azóta csak egy török sem jött által Muraközbe«.

Ez a csöndesség azonban a viharak az előjele volt. A török készülődött.

Zrínyinek különben ezúttal Varasdon volt dolga. Az uszkok ügyében tanácskozott ott a

⁹⁶ Csáktornyról írja Zrínyi 1648. május 17-én: »Ez elmúlt napokban Bécsben mentemben Ivanovics nevű főember-szolgámat magammal elvittem több főember szolgálaimmal. Azonban míg odajártam a szolgálja (t. i. Ivanovicsé) itthon maradván lovaival és fegyverével, legjobb lovát pár pisztolostól és karabinostul, minden szerszámmal együtt úgymint lopva elvitte.« E levélből kitűnik, hogy Zrínyi főember szolgálait és fővitégeit is magával vitte Bécsbe az eskü letévéására.

királytól kinevezett bizottság, melynek Zrínyi is tagja volt. A nevezett bizottság legelőször is elnököt akart választani. A gráci kamara feje azonban magának vindikálta az elnökséget. »De az magyar és az horvátországi commissariusok — írja Zrínyi — nem engedvén, őfelségét kellett megtalálnunk felőle; kire őfelsége kegyelmesen resolválvan magát, engemet választott s ordinált azon commissionnak fő praesidensének.«⁹⁷

Ezenközben Zrínyihez is eljutottak a török készülődésről szóló hírek.

Keglevich Péter vicegenerálisnak már június elsején jelentették, hogy a törökök Iharos mellett a Csicsó nevű puszta várhelyet, vagy a Légrad alatt fekvő Földvárat akarják megépíteni. E célból rendkívül sok boszniai és pozsegai munkást hozattak Kanizsára.⁹⁸

A töröknek ez a készülődése aggasztani kezdé Zrínyi Miklóst. Június 7-én már imigyen készítette elő Batthyányi:

»Mindennap és minden órában számtalan híreim érkeznek az töröknek Kanizsára való gyülekezetéről, úgy annyira, hogy talán soha egyszer annyi számtalan török Kanizsára nem gyülekezett, amint mostanában, sőt minduntalan gyülekezik, ásóval, kapával s hunmi egyetmás hadakozó eszközzel. Nem ártana, ha kegyelmed az végházakhoz közelebb nyomakodnék mennél többed magával és Lentibe szállna kegyelmed, hogy így egymáshoz közel levén, correspondeálhatnánk.

⁹⁷ Csáktornya, 1648. június 2. Érdemes megemlítenünk, hogy Zrínyi az uszkokat állandóan rácoknak nevezi.

⁹⁸ Türcs Miklós levele Keglevichhez 1648. június 1. Keglevich Türcsnek levelét azonnal elküldé Batthyáynak.

Mert azmint hallom és értem Csicsót akarnák az törökök megépíteni, melyet ha véghez vihetnének, az országnak nagy kárára és praejudiciumára lenne«. ⁹⁹

Két nappal később írja Zrínyi: »Az törökök tegnap korán reggel az légrádi parthoz jöttek volt ugyan felesen és az légrádi utat bevágták. ¹⁰⁰ Meddig vágják ezután, kegyelmednek mostanában meg nem írhatom. Hogy Csicsót és Földvárat megépíteni fogják, az volt az hire, de az mint én *török barátaimtól* értettem, abból talán semmi nem lesz.« ¹⁰¹

Az ember figyelmét akaratlanul is megkapják Zrínyi Miklósnak e szavai: török barátaimtól értettem! Hát Zrínyinek, a török legnagyobb ellenségének is voltak török barátai? Igenis voltak. Hiszen, hogy többet ne említsünk, Zrínyi maga monda: »Melek basát én nagyon szeretem«. Batthyáynak is megírta, hogy Hasszán aga nevű barátja e napokban volt nála. ¹⁰² Tudjuk azt is, hogy mikor a tudós Evlia Cselebi meglátogatta

⁹⁹ Csáktornya, 1648. június 6.

¹⁰⁰ A bevágás nem egyéb, mint gyepű készítése hatalmas levágott fákból. Az ilyen bevágásokkal az utakat és a keleteket tették járhatatlanokká.

¹⁰¹ Csáktornya, 1648. június 9. Keglevich Péter június 7-én írja Batthyáynak, hogy tudósítsa rögtön Zrínyit a törökök készülődéséről. A kanizsaiak ugyanis mind talpon vannak és rablani mennek valahová. — Keglevich június 10-én már azt jelenti, hogy a töröjk Komár felől öt zászlóval tart istrázsát s ott hál a kanizsai mezőn. Ha — írja — Zrínyit az Isten idehozná s Batthyány egyetértene vele, reájok lehetne ütni.

¹⁰² 1651. január 6.

őt Csáktornyan, Zrínyi megölelte és megcsókolta, őt s a török követséget fényesen megvendégeltette. Ezt a kanizsai török vitézekkel is többször megcselekedte. Jellemző Zrínyi Miklósunkra, hogy még bizalmas leveleiben sem használ soha a törökök ellen tiszteletlen szót. Pedig még Eszterházy Miklós nádor is pogány ebeket emleget, mikor a törökökről ír. így tesznek a kortársai is. De Zrínyi, a törököknek legnagyobb harcos ellenfele, ezen a téren is különbözött kortársaitól. Az ő leveleiben a törökök mint szomszédok s nem mint pogány ebek szerepelnek. Soha magyar író vagy költő nem írt úgy a törökök bátorságáról, vitézségéről stb., mint Zrínyi Miklós. Tudjuk, hogy a Szigeti Veszedelemben is mily szépen énekelte meg Musztafa budai basa emberségét, Demir kán erejét, az ifjú Delimán vitézségét, a hős Rezmán vakmerőségét stb.

Mindez világosan hirdeti, hogy Zrínyi Miklósunk alaposan ismerte a hazai törököket. S aki ilyen ismerettel és tapasztalattal rendelkezett, az durva szitkokat nem is használhatott a törökök ellen. Az igazi vitéz a vitézséget és az emberiséget az ellenségben is megbecsüli. Ezt tette Zrínyi Miklósunk is.

Zrínyi és Batthyány az 1648. év nyarán fölkészülvén a török ellen, szerencsét akartak próbálni. Azonban a beállott nagy esőzés miatt semmihez sem foghattak. Batthyány a rossz időjárás miatt alá sem jövé, levélben mentette magát. Zrínyi Miklós szeretettel felel neki:

»írja kegyelmed, hogy az rossz idő miatt szándékunknak el kellett múlni és emiatt engem követ. Nincs abban semmi véték, jól tudja kegyelmed, hogy *az vitézség nem az földi embereknek, hanem az hatalmas Istennek dispositióján áll!* Kitől még várhatunk oly jó és alkalmas időt,

mely Istennek kegyelmességéből az töröknek gyalázatjára s veszedelmére eshetik«. ¹⁰³

Zrínyi az 1648. év második felében is bizonnyára több levelet váltott Batthyányval, de ezek közül egyet sem sikerült megtalálnunk.

A következő (1649.) évből is alig akadunk egy-két levelére. Batthyány régi szokása szerint ez évben is meghívta Zrínyit farsangra. A költőnek azonban semmi kedve sem volt a mulatságra. Nem is ment el, hanem udvarias hangon kimentette magát, írván: »Istenért kérem kegyelmedet, ne tulajdonítsa idegenségnek, hogy kegyelmed szolgálatjára el nem mehettem«. ¹⁰⁴

Különben mint minden évben, úgy 1649-ben »sok tengeri marhát« küld Batthyáynak szereztetreméltó sorok kíséretében böjti eleségnek. ¹⁰⁵

Augusztus hó 28-án kelt levelében arra kéri Batthyányi, tenne igazságot azon latrok ügyében, akik dobravölgyi jobbágyaira ütöttek s ökreiket elrabolták. ¹⁰⁶

Zrínyi Miklósnak ez évben igen fájdalmas megbántást kellett elviselnie. A hazája érdekében megvásárolta a szécsiszigeteti jószágot s rendbehozván a várat, a kapitányi tisztséget kérte a királytól. Jelentéktelen, apró kis tisztség volt ez, fizetés nélkül. Szécsisziget azonban a dunántúli generális kardja alá tartozván, Batthyány Ádám közjogi szempontból ellenezte Zrínyi Miklós ki-

¹⁰³ Csáktornya, 1648. június 22. — Keglevich Péter június 17-én írta Egerszegről Batthyáynak: »Ilyen gonosz időben, míg jobbra nem fordul, az próbának ugyan nincs helye, az mint kegyelmed írja. De Zrínyi uram Is tudom azont fogja gondolni.«

¹⁰¹ 1649. febr. 7.

¹⁰⁵ Károlyváros, 1649. január 3.

¹⁰⁶ Csáktornya, 1649. aug. 28.

vánságának teljesítését. S a király Batthyány informatioja alapján csakugyan megtagadta Zrínyitől a szécsiszigeti kapitányi címet.

Gondolhatjuk, mint esett ez a tüzúrás a hatalmas embernek. Fájdalmas voltát csak növelte az a körülmény, hogy egyik legjobb barátjától és rokonától kellett azt eltűrnie. S Zrínyi mégsem ragadtatta el magát; mégsem veszett össze Batthyányval. Komoly és férfias hangon irt levélben tárja föl panaszát s Batthyány belátására bízta az ügy elbírálását.

Tudom, — írja — hogy tudja kegyelmed, miképpen és mi okokból s legfőképpen hazánk szolgálatjára nézve indítottam szécsiszigeti jószágot várával együtt Malekóczytól megvennem, és mivelhogy örökös uráé törvényünk szerint az maga várának kapitánysága praetendálása, írtam volt őfelségének, hogy úgy mint annak, nekem conforalja a szigeti kapitányságot. De őfelsége kegyelmedtül más információt vévén, sem nekem, sem másnak nem adta. Én mindazonáltal nem búsultam azon semmit!

E bevezetés után elmondja, hogy a szécsiszigeti várat a saját költségén nagyszerűen megcsináltatta. »Egy végházban — írja — egy kapitány sem cselekedte azt, amit én Szigetben.«

Mivel derék kapitányát: Kocsi Jánost nagyobb tisztségre emelte, helyébe Borbély István nevű katonát tette meg szécsiszigeti kapitánynak. Ez a Borbély Lentiben szolgált őfelsége zsoldjában, de szécsiszigeti szolga volt s Zrínyi engedélye nélkül ment Lentibe. »Én — írja Zrínyi — azt tartom felőle, hogy jó ember, vagy hogy pedig vakok országában félszemű király. Elvégeztem volt vele, hogy Szigetben szolgáljon őfelségének, és mikor hazament volna, neki kapta Szecsődy az (lenti) kapitány, addig elverte mint az ebet, aztán az fogságban tette,

az mely szokatlan dolog országunkban. Édes bátyámuram mi elköltünk immár arrul az édes disciplinárul, azmelyet az atyáink is nem említhettek. És az jó vén kapitánynak megmaradhatott volna annyi esze, hogy lágyabban kell az vitézlő rendet zabolázni s elég lett volna megarestálni s kegyelmedhez az causât küldeni s kegyelmedtől az sententiát várni. De hogy meg is vereté, abban senkit nem mást, hanem az én becsületedet sértette; mert én az mi kegyelmes királyunknak árulója nem vagyok! Nem idegen fejedelmet ment szolgálni! Másodszer szabad a vitézlő rendnek nagyobb promotioért az állásában elhagyni. Harmadszor arra is respectusának kellett volna lenni, hogy nagyobb szolgálatot tehetett volna Borbély István Szigetben gondviselőül, hogy sem Lentibe két lovu katonául. Negyedszer semmi dologért nem szabad az katonát megverni törvénytelenül. Hun van hát ennek az törvénye? Én tudom ezeknek mind fundamentuma leszen az, hogy nem szabad az végházból kimenni; generális szabadsága nélkül nem szabad az szolgálatot elhagyni«.

»Itten édes bátyámuram, kitérek matériám-ból s az kegyelmed engedelmeiből teszek kegyelmedhez egy kérdést. Muraközből az mely katonáim elmentek, mért kellett kegyelmednek azokat megfogadni, most azok három rendbéliek. Elsők, azkik jó engedelemből mentek el; mások azkik elszöktek másoknak hitegetésére; harmadikok, melyeknek lopásokért akasztófán kellett volna függni. Ezek minden három rendbéliek kegyelmednél akadtak meg! De én nem bánom, talán kegyelmed szerencsésebb praeceptoruk leszen, hogy sem én voltam. De az bizony dolog valamint hogy nem országunk s urunk szolgáltatja, hogy mi is ketten veszedjünk. Szinte úgy nem országunk szolgáltatja,

hogy kegyelmed ezekkel az aprólékokkal igyekszik az maga szolgálatjától elidegeníteni engemet, azki kegyelmednek oly jóakaró szolgálja vagyok s atyafia. Azok bizony az kegyelmed szolgálatjától elröpülnek, mint az fecskék és én ugyan megmaradok! Más az, hogy kegyelmed azokat megfogadja, azkik az császár fizetéséről elszöktek«.

E jellemző sorok után arra kéri Batthyányi, hogy mint igaz bíró, ítélje meg az ügyet s bocsássa Borbély Istvánt Szécsiszigetbe. »Holott penig — úgymond — kegyelmed inkább kedvez üneki (t. i. Szecsődynek), én protestálok Isten előtt, hogy vétkese nem akarok lenni az véghely elpusztulásának és valami más nagyobb veszelemnek. Eddig is többet cselekedtem, hogy sem tartoztam volna.«¹⁰⁷

Bizonyos dolog, hogy Batthyány Zrínyi óhajta szerint intézte el az ügyet. A jó viszony ugyanis nem bomlott meg köztük. De Zrínyi lelkében azért megmaradt a sajtó érzés, amit a méltatlanság keltett benne. Mikor Batthyány 1650. január havában a leánya lakodalmára hívta őt, Zrínyi az országos ügyekkel állott elő, melyeket semmi úttal el nem mulaszthat.

E levele végén olvashatjuk e figyelemre-méltó sorait: »Az erdélyi fejedelemnek és az ő öccsének örömet írtam volna, de nem tudtam, ha volna-e mód az elküldésben? Ha azért vagyon, avagy leszen mód benne, tudósítson kegyelmed felőle idején édes bátyámuram.«¹⁰⁸

Zrínyi e soraiból világosan kitűnik, hogy Batthyány Ádám is levelezgetett az erdélyi fejedelemmel.

Batthyány másodszor is meghívta Zrínyit a

¹⁰⁷ Csáktornya, 1649. szept. 26.

¹⁰⁸ Csáktornya, 1650. január 23.

leánya lakodalmára, s egyúttal ezüstneműt is kért tőle kölcsön.

Zrínyi az egyik ezüstös ládáját mindjárt elküldötte. A másikat nem küldhette; mert azt Horvátországban őrizték. »Ha — írja — a másika itt lett volna, azt is szeretettel elküldöttem volna«.

A meghívást azonban ezúttal sem fogadta el. »Mivelhogy én — írja — bornemissza vagyok, az tánczrul is fogadásom vagyok, nem vélem, hogy vigasztalhatnám kegyelmeteket. Sőt talán bánkódásra matériát adnék! Énnekem kegyelmed más dolgokban parancsoljon; mert az én elementumom az kegyelmed szolgálatja«.¹⁰⁹

Úgy látszik, hogy Batthyány még harmadik kísérletet is tett Zrínyi meghívására. Január 31-én ugyanis azt írja a költő, hogy a lakodalomra nem mehet el, »majd recompensálja távolmardását«.¹¹⁰

Bár Zrínyi vonakodása azt a hitet kelti az emberben, hogy némileg neheztelt Batthyányra, mégsem így volt. Bármit kért tőle Batthyány, a legnagyobb előzékenységgel teljesíté kívánságát. Február havában például arra kérte Zrínyit, adassa vissza Túrós Miklós pénzét, melyet Légrádon visszatartottak. Zrínyi február 6-án a legudvariasabb hangon feleli, hogy a pénz visszaadása még Batthyány levelének vétele előtt megtörtént.¹¹¹

Április 20-án meg Zrínyi kéri Batthyányt, hogy egy szegény, települt jobbágyától ne vonja

¹⁰⁹ 1650. január 26.

¹¹⁰ Újudvar, 1650. január 31. — Zrínyi Péter is kimentette magát február 2-án kelt levelében. Tehát ő sem jelent meg a lakodalmon.

¹¹¹ Podbreszt, 1650. febr. 6.

meg jóindulatát.¹¹² Ezúttal meg Batthyány sietett a kérés teljesítésével.

Zrínyi június havában Varasdon tartózkodott s vezette az uszkokok ügyében a tanácskozást. Onnét írta Batthyáynak: Az rácok felől való commissioról kötelességem szerint tudósítanom kell kegyelmedet. Azmely immár itt Varasdon elkezdett s jó móddal procedai. Ha kegyelmednek praetensioi volnának, küldje ide írásait és privilégiumait.¹¹³

Zrínyi a varasdi tanácskozások után a nyarat betegen húzta át. A törökkel való harcokban épp azért nem igen vehetett részt. Amint azonban egészsége helyreállt, ismét serege élére állt s strázsálta a Muraközt.

A következő (1651.) évben a török mit sem törődve a békességgel, már tavaszkor megkezdte a portyázást. Megtámadta Egerszeget és Pölöskét s nagy károkat okozott mindenfelé. S történt ez akkor, mikor a mieinket erősen tiltották a harctól.¹¹⁴

Ez a tűrhetetlen állapot nemcsak vezéreinket, de minden józanon gondolkozó emberünket mélyen elkeserítette. Pálffy Pál nádorispán írta Batthyáynak az egerszegiek és a peleskeiek romlása alkalmával: »Úgy vagyon bizonyára édes

¹¹² Csáktornya, 1650. április 20.

¹¹³ Várasd, 1650. június 20.

¹¹⁴ Ez év tavaszán Zrínyi Miklós Grazban járt. Eszterházy László írja 1651. április 16-án Batthyáynak Kismartonból: »Zrínyi Miklós uram itt vala nálam két napig. Az 'kegyelmed izenetit is megmondtam ökegyelmének, aki ajánlja szolgálatját kegyelmednek s kéri is, hogy kegyelmed megbocsássa ökegyelmének, hogy avval az alkalmatossággal kegyelmednek szolgálatjára el nem mehetett, mert ide is csak alig érkezhettek dolgai miatt, terminusa lévén Grazban. Postán kellett ökegyelmének Grazba menni.«

gróf uram, hogy a nagy Isten ostora s méltán bűnünkért való büntetése vagyon rajtunk; mivel szemünk előtt való veszedelmünket s fele nyájunknak romlását nézvén, nem merjük ellenségünket bántani, attól tilalmaznak bennünket... Isten előtt adjon számot, valaki oka ennek.«¹¹⁵

Néhány nappal később ugyanő írja: »Az török csatázása soha meg nem szűnik mindaddig, míg az zablát szájakban úgy amint kívánatlik, meg nem ránthatjuk s le nem ültetjük őket.«¹¹⁶

Az eféle dolgot Batthyány és vele együtt Zrínyi Miklós is félig-meddig biztatásnak vették s *mikor a török mozogni kezdett, ők is sietve felkészültek*. Nagyobb harcokra azonban csak az év nyarán került a sor.

Ez év elején különben Zrínyi és Batthyány között ismét némi elhidegülés támadt. Az okot erre a hajdúk fosztogatásai adták.

Kósza hajdúk kárt tévén Batthyány jobbagyának, elégtételért ismét Zrínyi Miklóshoz fordult. A költő e követelésre méltatlankodva felelte: »Elhigye kegyelmed, hogy az én hatalmamban volna, kegyelmed második levelét nem vártam volna. De én édes bátyámuram, kegyelmed gondolja meg, hogy azki az öcsémuram idejében történt és hajdúk cselekedték, miképpen hozsam én azt helyére; holott azok az csavargó hajdúk közül csak egy sincs, kik azelőtt voltak Ternischán. Ha meg akarnának ölni érette, én nem tehetném szerét! Hanem ha azt parancsolja kegyelmed, hogy én magam adjam meg az árát, azt megcselekedhetem.«¹¹⁷

Bár Zrínyi teljesen ártatlannak érezte magát

¹¹⁵ Stomfa, 1651. május 23.

¹¹⁶ 1651. június 3.

¹¹⁷ Csáktornya, 1651. április 23.

ez ügyben, Batthyány levelét leküldé Légrádra. A légrádi vitézek Batthyány levelében olvasván, hogy ökigyelme Pandúr Jankó vajdát vádolja azzal, hogy jobbágyának pénzét elragadta, Zrínyihez intézett levelükben ki jelenték, hogy nem Pandúr, hanem egy Telekóczy nevű pribék vitte el a pénzt több tolvaj társával. »Mi vajdák — írják a légrádiak — mindnyájan megfelelünk, Pandúr Jankónak semmi vétke nincsen abban az dologban; mert mikor azt az pénzt elvették, igen beteg volt Pandúr Jankó.«¹¹⁸

Így állván a dolog, Zrínyi Batthyánynak szemére hányta igaztalan vádolását. »Hogy mások cselekedetiért — írja — kegyelmed engemet és embereimet háborgasson és marhájokat elvegye, kegyelmed maga is gondolhatja, mely nehéz és csaknem szenvedhetetlen. Kérem kegyelmedet az Istenért, tegyen kegyelmed véget az ilyen idegenségnek, mert bizony ha kegyelmed atyámfia nem volna is, nem kellene ezt várnom kegyelmedtől.«¹¹⁹

Batthyány Zrínyinek e levelére május 10-én válaszolt. »Az mely panasz miatt — írja — igen korpáz engemet, azt lám csak Körmenten írja, hogy megértette kegyelmed s úgy annyival inkább ide jöhetett volna szolgáló atyafiához; mivel még eddig nem haragudott talán rám... Édes öcsémuram! nem tudom, kívánja-e kegyelmed úgy mint én kívánom azt, hogy az szomszédságban s atyafiak lévén is, szeretettel s szépen élénk. Hát én kívánom áztat, de mit tegyek, ha nin-

¹¹⁸ A légrádi vajdák fejenkint gróf Zrínyi Miklós-hoz, 1651. április 26. Ezt a levelet Zrínyi ugyan-csak április 26-án elküldé Batthyánynak, hogy belássa tévedését.

¹¹⁹ Körment, 1651. május 7.

csen szerencsém hozzá s szolgálatomat se kívánják venni.«

Ilyen gondolkozású ember lévén Batthyány, Zrínyit hamarosan sikerült kiengesztelnie. Külömben is a fontosabb események egymásra utalták a két nagy embert.

Augusztus hónapban a török sereg megszállta Kis-Komár várát. A mieink vitézül tárták magukat s a török kénytelen volt elvonulni. Zrínyi akkor betegen feküdt Csáktornya várában. Onnét írta augusztus 20-án Batthyánynak, hogy Szécsiszigetet építteti s a várnak gondját viseli, »Noha nekem — írja — onnat semminemű hasznom nincsen, nem is egyébért másért, hanem ország javáért és hasznáért vettem azt az kis jószágot, kinek az országgyűlésig gondját is viselem kegyelmed kedvéért. Akkor talán az nemes ország valami segítséggel fog lenni.

Én nem kívánom az kegyelmed generálisságából Szigetet kivenni; mert tudja kegyelmed azt, énnekem kicsiny böcsületem lenne abból az kapitányság titulusabul. Hanem mindazonáltal gondját viselem, az mint kegyelmed írja, egy fokáig. Csak lássam, micsoda gratuitus labort rendel hozzá kegyelmed. Kiskomáriakat, ha még egy nap késett volna az török alatta, megsegítettem volna varasdi generálissal együtt. Azután is megsegítem, ha szükséges leszen.«

Batthyány sietve értesítvén őt a komári támadásról, Zrínyi ágyban fekvé felelte neki:

»Ágyban talált az kegyelmed levele; mert hideglölés lefektetett. Immár szintén nyolc órakor vagyon estve. Ma érkezek hírem, hogy ismét tegnap Komárom¹²⁰ alá volt az török. Sok lüvést

¹²⁰ T. i. Kis Komár.

hallottuk Légrád felé. Mihánt hallottam ma, mindjárt Bálint kapitányomnak¹²¹ megparancsoltam, hogy száz lóval Kanizsa alá menjen és lármát csináljon, hogyha az török most is Komárom alatt volna, térne meg az lüvésre.¹²³ Azért akarám ezt kegyelmednek megírnia, hogy lássa kegyelmed, mely kicsin időm vagyon hozzá. Holnap kegyelmeddel alig gyűlhetünk össze; egy nap nem mehetünk Körmentre és úgy talán heában fáradnék. Mindazonáltal hónap mindjárt öszszegyülekezünk és együtt leszünk itten Tornischa táján. Én valamennyi népet kaphatok, mindgyarást megyek Körment felé, ha kegyelmednek második levelét veszem. Az Istenért, írjon kegyelmed idején és hamar; én mindazt cselekszem, mit kegyelmed fog írni. Kegyelmed levelében megírta, hogy Rohonczon lesz, de nem írta meg Körmenten mikor lesz kegyelmetek, hogy odajühetnék nagyobb alkalmatossággal. Azért azt is írja meg kegyelmed, mikor és hova kell jönnöm. De még jobb volna, ha az próbanapot tudnám, csak egyenesen mennék oda; mert ha Körmentre megyek, nagy híre leszen. Én mindenképpen ráérkezem, de meg nem indulok, meddig kegyelmed nem ír, mit cselekedjem. Én magam odamennék kegyelmedhez, de az mint mondom, beteg vagyok és ha elmennék, nálam nélkül nem gyülekeznék úgy az nép, sem úgy hir nélkül. Mégis kérem kegyelmedet az Istenért, sietessen kegyelmed az Írással és hozza végig egy ember, nem úgy mint ezt, ha ugyan változtatni fogja is az lovat. Osztán olyat küldjön kegyelmed az ki szóval is tud engem in-

¹²¹ Szabó Bálint.

¹²² Zrínyi Miklós e csselfogása sikerült is, mert a török abbahagyta Komár vívását.

formálni. Adjon Isten mindnyájunknak szerencsét. Szolgállok gróf Puchom¹²³ uramnak.¹²⁴ Újudvaron az ágybul, ma, hétfőn, 21. aug.«

A kegyelmed szolgálja

C. Zrínyi Miklós.

Bár a költőt a láz gyötörte, ígérete szerint azonnal felülteté katonáit. Augusztus 24-én már jelenti Batthyáynak: »Én ma Lentibe, holnap Egerszegre, szombaton kegyelmeddel Szentgrótra megyek s az kegyelmed ordinatiójára tartom magamat, csak idején tudhassam.«¹²⁵

Szept. hó 2-án már maga a nádorispán írta Batthyáynak, hogy Zerényi, Puchaim és Eszterházy László feles néppel Kanizsa alá ment. Valamivel későbben ugyanő írja, hogy Kanizsánál szerencsésen harcoltak s Zrínyi egyesülvén Batthyánnal, Kiskomárhoz szállott.

Szeptember hó 22-én Zrínyi már Csáktornyan volt. Mivel ez év nyarán a német katonák Lenti építésére hajtották szécsiszigeti jobbágyait, ökigyelme e törvénytelenység ellen erősen tiltakozott. »Én — írja Batthyány generálisnak — annak az helynek épületire sem vigyázására egyáltalán véggel nem viselhetek gondot,¹²⁶ mert ha magam jószágát is más épületekre hajtják, soha nem tudom miképpen kell cselekednem, hogy Sziget pusztán ne maradjon..... Azt is

¹²³ Puchaim.

¹²⁴ Év hiányzik. Batthyány szerint 1651-ben kelt a levél.

¹²⁵ Tornischa, 1651. aug. 24. Ugyanezen napon Keglevich Péter vicegeneralis írja Batthyáynak: »Igen jó lesz ha Zrínyi uram eljönne. De ha nem jönne, nem tudom Kegyelmed heába Alsóindvára parancsolt-e?«

¹²⁶ Lenti ugyanis Batthyány generális kardja alatt állott.

adhatom kegyelmednek tudására, hogy egy héttel ezelőtt négyszáz török jött volt az Mura partra. Ottan kiválogatván magok közül az jobb-jobb lovast, általküldötték az kotori mezőre. Szinte történet szerint ott találtam őket akkor lesni. Hála Istennek, jó szerencsét adott az Úristen. Odabasát hármat fogtunk, más köz törököket is; egynéhányat levágtunk bennök; alig szaladó tt hírmondónak egy vagy kettő. Az én katonáimnak is hála Isten jó szerencsésük vagyon. Csaknem mindennap hordják az törököt.«¹²⁷

Bár Zrínyi ez évben állandóan jó szerencsével harcolt, ellenségei mégis azt hirdették, hogy a török megverte őt. Akadtak itthon is, Bécsben is olyan emberek, akik még az ilyen hírnek is örvendettek. Szomorúan jellemzi ez Zrínyi korát és egynémely kortársát!

Zrínyi ellenségei Bécsben is terjesztgették a hiobhíreket. »Bécs — írja a nádorispán — rakva volt avval, hogy gróf Zrínyit az török megverte és az érsekújvári hostátot fölégette. De hogy mindezek külömben vannak, Istennek legyen nagy hála. Mindezeket ki hirdette, megmondjuk, ha szemben leszünk.«^{128*}

A derék nádorispán Batthyány Ádámnak írta e jellemző sorokat; annak a férfiúnak, aki fölvilágosította őt, hogy Zrínyi rágalmazói hazudnak, mint az ebek.

Valamivel későbben a nádorispán újra fölkeresi levelével Batthyányi. E szép levele is

¹²⁷ Csáktornya, 1651. szept. 22. — A derék Eszterházy László írja szeptember 26-án Batthyánynak: »Az török egyébaránt vesztegségben vannak, hanem. Muraközre próbáltak. Feles magok kárával tértének meg, kit örömet értettem. Azután is adja Isten, hogy így járjanak az ebek.«

¹²⁸ Bécs, 1651. nov. 26. Pálffy Pál nádor levele.

mutatja, mily nagyra tartotta ő Zrínyi Miklóst s mennyire óhajtotta boldogulását. »Zrínyi Miklós uram szerencsétlensége felől való hírt — írja Pálffy — mi sem tartottuk bizonyosnak s igaznak, tudván, hogy az olyan költött új hírek ökegyelme ellenségeitől jönnek s származnak. Ir-tunk kétízben ökegyelmének, de egyik levelünkre sem jöve válaszunk. Úgy kívánjuk, hogy a jó-szerencse szolgáljon ökegyelmének, hogy jobban nem is kívánhatjuk.«¹²⁹

Ismerjük Pálffy Pál nemes gondolkozását, tehát ez a hang nem lephet meg bennünket. Az azonban már újságszámba mehet, hogy az erdélyi fejedelemmel és a fejedelemasszonnyal való levelezést ő közvetíti! Pálffy nádorispán például december 6-án a következő sorokat írja Batthyany-nak: »Fejedelemasszony ökegyelme írván e napok-ban nekünk, kért azon, hogy az adjungált, Zrínyi uraiméknak szóló leveleit pro celeriori trans-mission kegyelmedhez dirigáljuk.«¹³⁰

Három héttel később Pálffy már újra je-lenti Batthyany-nak: »Az mi az fejedelemasszony Zrínyi uraiméknak szóló leveleit illeti, azokat megküldöttük ökegyelmöknek.«¹³¹

Zrínyi ezidőtájt Tornischán tartózkodott s gyógyíttatta magát. Innét írta Batthyany-nak november havában: »Nem is egyébért adtam magamat az doktorok kúrája alá, hanem hogy

¹²⁹ 1651. dec. 2.

¹³⁰ 1651. dec. 6.

¹³¹ 1651. decz. 30.

az előbbeni, az elmúlt nyári betegeskedésimnek útját meggátolhassam«. ¹³²

Van ez időből Zrínyinek még egy levele hely és év nélkül. Csak oki 16-a olvasható rajta. A tartalma azonban azt sejteti, hogy ez a levél is 1651-ben kelt. Zrínyi e levele szerint Puchaimot várta magához s Batthyánytól kért felvilágosítást érkezése felől. »Kérem szeretettel kegyelmedet édes bátyámuram, — írja — adja értésemre, mikor fog ökegyelme idejönni és mikor várjam kegyelmeddel együtt. Azt tartanám Regedére legjobb volna jönni; onnan aztán vízen alá Újudvarig«.

Hogy ez a találkozás a török harcokkal függött egybe, mondanunk sem kell.

A következő (1652.) évben Zrínyi és Batthyány ritkábban váltanak egymással levelet. Valószínű, hogy Zrínyi Miklósnak második házassága s egy ideig való elvonulása volt ennek az oka.

Batthyánynak két szolgálója: Veér és Teszty Mihály uraimék Zrínyi szolgálót megrabolták. Zrínyi ezeket elfogatta, hogy törvényt tartson felettük. Áprilisban azonban Batthyány közbelépett értük. Zrínyi ápril 6-án azt feleli Batthyánynak, adják vissza a nevezettek az elrablott dolgokat s akkor ő fölszabadul kötelessége alól.

¹³² Tomischa, 1651. nov. 27. »Parancsoljon kegyelmed — írja a levele végén — szeretettel szolgállok.« — Batthyány egy szegény ember ügyében Írván, Zrínyi azonnal teljesíté a kérelmet. Batthyány egy másik kérésére pedig imígyen felelt: »Azmi Sylvester uram dolgát illeti, megengedtem az idei dézsmát és hegyvámot ökegyelmének. Az másika felől kérem kegyelmedet, ne terheljen. Jól tudja kegyelmed, hogy búcsúvétlen és sine ulla gratiarum actione ment el tülem, az kinek én jó ura voltam.« (1651. okt. 15.)

Máskülönben — írja — »úgy mint azok, mind pedig ennek az országnak feje, tartozom az igazsággal, amely ökegyelmőknek súlyos lé-
szen«.¹³³

Zrínyi találkozni akarván Batthyányval, Kör-
mendre gyűlést hirdetett. Batthyány azonban nem
jelenhetett meg Zalamegye gyűlésén. Zrínyi ezen
nagyon sajnálkozott. Mivel Batthyány ugyan-
ekkor megírta neki, hogy a végházakat fizetni
fogják s a posztó elé szekereket küldjön, Zrínyi
csodálkozva kiált fel válaszában: Micsoda újság
ez? »Énnekem — írja — nincsen módom benne,
hogy az posztóért küldjek. Nem is akarok első
lenni, azki ilyen újságot kezdek. Vagyon com-
missariusoknak arra rendelt költségek s talál-
nak elég szekeret azért. Bánom, hogy búsétanom
kell kegyelmedet, de köteles vagyok vele, holott
ha hasznát akarom venni az jobbágyomnak, ol-
talmaznom is kell.«

Ez évben halt meg Zrínyinek egyik legjobb
barátja és bajtársa: Eszterházy László. A veze-
kényi csatában esett el még más három Eszter-
házy val együtt. A lesújtó hírt Batthyány írja
meg Zrínyinek, aki szept. hó 4-én felel neki:
»Bizonyára nem kicsiny és kevés szomorúsággal
és bánattal értettem Eszterházy László uram ese-
tét. De kérem kegyelmedet szeretettel, tudósítson
kegyelmed engem, hogy esett az dolog és ez az
gonosz és véletlen szerencsétlenség«.¹³⁴

Ismeretes dolog, hogy Zrínyi ezidőben sűrűb-
ben kezd érintkezni az erdélyi udvarral. Pálffy
nádor és Batthyány Ádám is azt teszi. Pálffyt
Puchaim még a király előtt is vádolta, hogy
Rákóczi-val tart. Mindebből csak annyi igaz, hogy
a nevezett három nagy ember barátságosan érint-

¹³³ Csáktornya, 1652. április 6.

¹³⁴ Csáktornya, 1652. szept. 4.

kezett a fejedelmi udvarral s örült, ha a fejedem sikereit hallhatta.¹³⁵

Zrínyinek és Batthyáynak ez ügyben váltott leveleit idáig még nem sikerült megtalálnunk. De talán ezek is előkerülnek idővel.

Az 1653. évből is Zrínyinek csak egyetlen levelét sikerült megtalálnunk. Batthyány Ádám feleségének a halála alkalmával írta ezt. Mivel — mint maga írja — az országos ügyek miatt a temetésre nem mehet, tehát levélben fejezi ki részvétét. »Szívem szerint bánom — írja — hogy az Úristen asszonyomat ökegyelmét, az kegyelmed szerelmes házastársát ez világból kivette és magához szólította s kegyelmedet mostanában avval megszomorította, viszont meg is vigasztalja.«¹³⁶

A következő (1654.) év tavaszán Zrínyi és Batthyány egy fületlen pribék tolvajlásai ügyében váltanak néhány levelet.¹³⁷ Június hó 11-én Zrínyi Miklós Ráckanizsáról ír Batthyáynak néhány jobbágy érdekében. Ezt, valamint későbben irt apró kívánságait is Batthyány készséggel teljesítette. Hiszen szept. 21-én ő maga írja Zri-

¹³⁵ Széchy Batthyány Ferencet még negyed századdal halála után is szerepelteti s őt is azok között emlegeti, akik II. Rákóczi György sikerének »magyar szívük igaz érzésével örvendettek«. (III. köt. 36. lap.)

¹³⁶ Csáktornya, 1653. május 27. — Ez év augusztus 27-én Barkóczy László Zrínyi udvarába küldé fiát, hogy ott tanuljon. Ez alkalommal írta Batthyány Ádámnak: »Ez levelem praesentáló fiamat: Barkóczy Ferencet bocsátottam s expediáltam úgy hogy bán uramhoz, gróf Zrínyi Miklós uramhoz menjen és ökegyelmével legyen s ha alkalmatossága adatik, Velencében is elmenjen.«

¹³⁷ Batthyáynak Zrínyihez irt levelei az ügyben április 4-én és április 15-én keltek.

nyinek: »Kívánom ezután is édes öcsémuram hogy nemcsak ilyen, de más nagyobb dolgokban is szolgálhassak s kedveskedhessen! kegyelmednek, maradván mindenkor az kegyelmed igaz jóakaró atyafia.«

November hóban Zrínyi birtokvásárlás dolgában ír Batthyáynak s jelenti neki, hogy Eördögh Péter, akit Nyitrára a mesteruramhoz küldött, nagyon megkésétt.¹³⁸

Ez Zrínyi Miklósnak az utolsó levele, melyet a körmendi levéltár rengeteg missilis levele között találunk sikerült. Mivel a körmendi levéltár missilesei rendezetlenek, valószínű, hogy még több Zrínyi-levél is akad ott, de ezeknek fölkutatása nagy munkába kerül. A fáradságot azonban nem szabad kímélnünk; mert ha valaki, úgy Zrínyi Miklós megérdemli, hogy élete teljes világításban álljon előttünk. Ez azonban csak úgy lesz lehetséges, ha a kutatók a családi levéltárak anyagát teljesen átveszik s a Zrínyire vonatkozó leveleket és följegyzéseket napvilágra hozzák. Ma már elmondhatjuk, hogy Zrínyi Miklós működéséről elsőrangú esztetikai és politikai tanulmányaink vannak. Ha a reá vonatkozó levéltári anyagot föltárjuk, akkor a mai fogyatékos életrajzok helyébe Zrínyihez méltó, teljes és hű életrajz megírása is lehetségessé válik. Tartozunk ezzel Zrínyi Miklósnak is, meg magunknak is. Tehát fel a munkára! Kutassunk és dolgozzunk, hogy a közhelyek unos ismétlése, az üres és a valótlan motívumok fölhalmozása és az értéktelen találgatások helyébe azt adhassuk, ami Zrínyinkkel történt, amit Zrínyi cselekedett és teremtett.

¹³⁸ Csáktornya, 1654. nov. 21.

VIII.

**KÍSÉRLETEK
A MAGYAR HADERŐ FEL-
OSZLATÁSÁRA 1671-1702**

Kísérletek a magyar haderő fejlesztésére 1671-1702.*

XVII-ik század második felében a magyar vitézi élet s vele együtt a magyar hadszervezet és hadviselés nem fejlődésnek, hanem inkább hanyatlásnak indult. A hanyatlás okait azonban nem a magyarságban, hanem a politikai és a gazdasági viszonyokban kell keresnünk. A magyar nép a másfél százados háborúban rendkívül megfogyott. Csapás, de egyúttal életkérdés is volt rá nézve, hogy új elemekkel pótolja az emberanyagban támadt hiányt. A délvidékről szakadatlanul felfelé igyekvő szláv népek azonban a kultúrának legalacsonyabb fokán állottak, s habár hamar magyarosodtak, durva erkölcsök s kiolthatatlan rablási ösztönük¹ rombolólag hatottak a magyar hadinépre. A megélhetés módja amúgy is napról-napra nehezebb lett, a fizetés is mindig hosszabb és hosszabb időre kimaradt s így nem is vehetjük rossz néven, hogy a végbeliek a rácok példájára szintén a fosztogatásra adták fejökét. A megélhetés nehézségeinek növekedésével együttjárt a fegyelem rohamos felbomlása. Ott, hol a katonaság rongyokban járt, ahol a legveszélyesebb időkben is hat-hét éven

* Ez értekezést a Történeti Társaság a Szilágyi Sándor-féle díjjal jutalmazta.

¹ Ezt mind a haditanács, mind az udvari kamara elismerik; az utóbbi például 1699. nov. 15-iki felterjesztésében a rácokról ilyen kifejezéseket használ: »*cujus fides cum fortuna stare sólet*«, vagy »*so ist doch schwehr zu glauben, dass ein von Natur auf den Raub inclinirendes Volk*« stb.

át egy fillér zsoldot vagy egy harapás kenyeret sem kapott, fegyelemről szó sem lehetett. S ahol fegyelem nincs, ott egészséges hadügyi fejlődés sem lehet.

A XVII-ik század utolsó évtizedeiben a magyar hadinép politikai tekintetben is teljesen megváltozott helyzettel állott szemben. A végbeli élet egykori virágkorában a magyar vitézeket az a ki nem alvó remény lelkesítette, hogy a törökön sikerül erőt venniök s Magyarország csilloga még felragyog Buda fölött. Tehát minden erejüket, lelkök egész gyűlölséget a török ellen irányították. Az egykori remény s vele együtt a lelkesedés is kialvófélben volt; a gyűlölet is elszállt. Nemzetiségi szempontból most a német sokkal veszedelmesebbnek látszott a töröknél. A magyar hadinép érezte és éreznie kellett, hogy az évről-évre nagyobb számban behozott német katonaság őt a végházakból lassan-lassan teljesen kiszorítja. A kenyérgkérdésen kívül ez a dolog a nemzeti büszkeségbe is belevágott. A magyar hadinép vérzett és harcolt idáig; ami végházunk még volt, azt ő tartotta meg eddig a török ellen s így nem bírta megérteni, miért zárják ki éppen őt hazája védelméből, miért veszik el éppen tőle a kenyeret? Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a valláskérdés is üldözés tárgya lett, egészen természetes következménynek kell tartanunk, hogy az egykori törökgyűlölet teljesen a németek ellen fordult. Ez a kiolthatatlannak látszó gyűlölet² hadiszempontból igen káros volt, mert egyrészt az együttműködést lehetet-

² Inquisitions-Commissarii Relation (1678. szept. 9.) című hivatalos jelentésben olvashatjuk e sorokat: »welche (t. i. a magyar nemzet) wider die Teutsche von einem gleichsamb angebornem und unversöhnlichen, keineswegs verdienten Hass brennet«. (Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.605.)

lenné tette, másrészt meg azt eredményezte, hogy a magyar katonák a gyűlölt némettől még azt sem kívánták eltanulni, ami különben hasznukra vált volna.

Mindezek a körülmények világosan megmagyarázzák a magyar vitézi élet hanyatlását; megmondják, miért nem lehetett nálunk szó egyszéges hadügyi fejlődésről.

Amióta Nádasdy Ferenc (a fekete bég) a huszár kezébe kopja helyett puskát adott,³ a magyar hadak fegyverkezésében nevezetesebb újítás alig történt. Hacsak azt nem vesszük újításnak, hogy naszádosainkat a régi, *nyílsebes és könnyű magyar naszádok* helyett, Gmundenben készült otromba hajókra ültették. A szervezet és a beosztás terén sem történt nevezetesebb újítás. A magyar csapatoknak nagy hátránya volt, hogy csak a végházak védelmére, a könnyű harcokra és a portyázásokra voltak betanítva. A sok apró csapatot a végházak veszedelme nélkül nem is lehetett összevonni s így egyszéges vezetés alatt lévő, *jól betanított mezei hadseregünk nem volt*. Ez az oka, hogy nagyobbszabású háborút — teljesen magyar sereggel — nem folytathattunk.

A végházak magyar hadi népe egy dologban azonban helytállt: a portyázó török csapatokkal szemben, a kisebb harcokban, a sarat derakasan megállta. A hosszú küzdelmek s a még hosszabb nélkülözések ugyanis megedzették a magyar katonát s ahol a személyes bátorság és vakmerőség döntötte el a harc sorsát, ott a mieinknek vereségétől sohasem kellett tartani. Ezek a különben kiváló erények a XVII-ik század végén már korántsem bírtak oly nagy jelentőséggel, mint régente. A nagyobb harcok eredményét

³ Erről a nevezetes újításról a külföldi államok követei is magasztalással szóltak.

már nem a személyes vitézség döntötte el. S valljuk be őszintén, hogy a modern haditudo-mánnyal és hadivívmányokkal a mi szegény végbeli vitézeink bizony nem tartottak, sőt nem is tarthattak lépést. Még kevésbé dicsekedhettek az-
zal, hogy fegyvereik és felszerelésük megfele-
tek a kornak.

De akárhogy állott is a dolog, könnyű lo-
vasságunk régi jó hírnevét még mindig meg-
tartotta.⁴ Kollonics Lipót, akit ebben a dolog-
ban elfogultsággal alig vádolhatunk, maga írja
I. Lipótnak, hogy a három magyar huszárezred
(Deák, Kollonics és Pálffy) a francia háborúk
alatt (ex genio populi et methodo militandi) egész
Európában dicsőséget aratott.⁵ A Deák Pál-féle
norma egész Európában ismeretessé lett s a
könnyű lovasezredek felállításánál ezt a normát
még félszázad múlva is emlegették.

Gyalogságunkról s egyéb fegyvernemünkről
ilyen magasztaló nyilatkozatokat már nem igen
mondhatunk. A magyar végházakban különösen a
tüzérség és ennek felszerelése volt gyarló.
Batthyány generális még 1679-ben is azt jelenti,
hogy a Kanizsa körül fekvő összes végházakban
egyetlen használható ágyú sincsen.

⁴ Az 1653. évben, mikor Puchaimb generalis
és társai a magyar végházakat megvizsgálták, jelen-
téseik alapján az udvari kamara a magyar huszárokról
így nyilatkozott: »Und weilien die teutsche Völ-
ker ohne hungarische Reiiitterey in selbigem König-
reich nit subsistiren können« — tehát 1512 új hu-
szárt kell verbuválni. (Közös p. ü. lt. fasc. 14.530.)

⁵ Közös p. ü. lt. fasc. 14.835. Referat. Die
Einrichtung d-er Hungarischen Granitzen, 1699 nov. 15.
»wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation
erworben haben, durch welche sie so renomirt, und
bei dem Feindt in zimblischen Respect geweset
seyen« ... stb,

Amit itt a magyar csapatok fogyatkozásáról és harcképességének hanyatlásáról mondtunk, az az állandóan végházainkban élő, úgynevezett *szabad német zászlóaljakra* is vonatkozik. Mivel ezek a végházakból ki sem mozdultak s mivel még a portyázásokban sem vettek részt, harcképességük még kevésbé haladt a korrallal. A rendes német katonasággal azonban egészen másképp vagyunk. Tudjuk, hogy a XVI-ik században és a XVII-iknek első felében hazánkba küldött német katonaság legnagyobbbrészt a németiség legsilányabb eleme volt s az akkori magyar katonával az összehasonlítást ki nem állta. A XVII-ik század második felében azonban már egészen másféle csapatokat küldöttek hozzánk. Montecuccoli seregében ugyan még teljesen hasznavehetetlen elemek is voltak s a törökök Szentgotthárdnál a *Nassaui* és a *Kielmansegg-féle* ezredek az utolsó emberig levágták, anélkül, hogy azok benne csak valami kárt is okoztak volna, de ugyancsak Montecuccoli táborában kitünően képzett ezredek is voltak. A XVII-ik század végén, főleg a hosszú felmentő háborúban, mikor a külföldi fejedelmek versenyre keltek a kitünő csapatok küldésében, szemenszedett, jól szervezett és remekül betanított ezredek hoztak hazánkba. Ezek a haditudomány terén a világ bármely nemzetével sikraszállhattak. Ránk nézve azonban* elemi csapás volt hihetetlen étvágyuk, szomjuk, és kiolthatatlan gyűlöletük minden iránt, ami; magyar.

Minél jobban fejlődött a német haditudomány s minél kiválóbb lett a német katona, uralkodóink és a haditanács szemében a mi éhező és rongyos katonáink, kik minden nemzeti fölkeléskor ott hagyták a császár szolgálatát, annál kevesebbet értek. A német főtisztek elfogultsága és gögje a magyar csapatok felől való amúgy is kedvezőt-

len hangulatot az udvarnál csak növelte. Ennek természetes következménye az lón, hogy végházainkat és városainkat erőnek erejével német hadakkal igyekeztek megrakni. A legsajnosabb ebben az igyekezetben az, hogy a bécsi kormány-székek nemzetellenes törekvéseinek támogatására magyar főurak is mindig akadtak.

*

A magyar történetírók III. Ferdinánd kormányzásáról meglehetősen jóindulattal szoktak írni. Pedig ha a politikai, a gazdasági és a vallási ügyek terén az ő intézkedéseit mélyebben vizsgáljuk, mindazon bajok csiráit megtaláljuk, melyek később I. Lipót uralkodása alatt Magyarország gazdasági és politikai romlását okozták. II. Ferdinánd volt az első, aki még az alacsonyabb hivatalok és katonai tisztségek betöltésénél is a nem római katolikus vallásúakat céltudatosan mellőzte. Ezzel az eljárással végházainkban elvetette a gyűlölködés magvait, s megtörtént, hogy ugyanazon végház régi vitézei kardot fogtak egymás ellen. Így 1659-ben a pápai katonák között oly élessé lón a vallási gyűlölség és civódás, hogy a protestánsok összeesküvést⁶ szöttek katolikus tisztjeik ellen. Ennek következtében a három legvitézebb protestáns vallású vajdát: *Acsádi Balázst, Körösi Ferencet* és *Tholdi Márton*t vasraverve a győri tömlöcbe hurcolták.⁷

III. Ferdinánd volt az, aki az országgyűlés kikerülésével és a nádor kijátszásával halálos csapást mért a magyar kereskedelemre, mikor 1651-ben a magyar marhakereskedést állami monopóliummá tette.

⁶ A haditanács használja e szót.

⁷ Országos Levéltár: *Insinuata consilii aul. bel-liéi.*

III. Ferdinánd árasztotta el végházainkat rácokkal, s e tétével végzetes példát adott utódának arra nézve, hogy miként lehet, a bécsi kormányzések meggyőződése szerint megbízhatatlan magyar katonaságot a magyarfaló rác katonákkal helyettesíteni. A rendek belátták a veszedelmet, mellyel a rácok hadbafogadása jár, s többször kérték a királyt, hogy bocsássa el a rác katonaságot. Ferdinánd azonban kérésükre nem hajlott, sőt az 1655. évi június 24-én *Kapellet Péter* fővajda, *Vályi Zsigmond*, *Fogas Péter*, *Rác János* és *Monaszterly Péter* rác vajdák kérelmére a török elől a királyi végházakba, főleg Győrbe és Komáromba vándorolt rácoknak kiváltságlevelet adott.⁸ A királlyal együtt a bécsi kormányzések is a rácok megtartása mellett kardoskodtak.⁹ Sőt a magyar végházak megvizsgálására Puchaimb vezetése alatt kiküldött bizottság is a rácok megtartása mellett nyilatkozott.¹⁰

A rácok támogatásánál a magyar katonaságra nézve még veszedelmesebb volt III. Ferdinánd-

⁸ Közös p. ü. lt.

⁹ Ugyanott 1655. ápr. 16. Az udvari kamara a többi között így ír: »Bie Ratzen sollen billich nicht allein intuitu meritorum, dass sie zu des Reiffenbergs Zeiten (Bethlen idejében) Comorn erhalten helfen, sondern auch wegen der Camer aigenen Interesse geduldet.«

¹⁰ U. o. Hung. fasc. 14.555. A jelentés szerint mikor egyesek a rendkívüli német katonaság kivezetését sürgették, a primás és a nádor ellenezték azt. »Der Herr Erzbischof und Herr Palatinus den Nutzen, welchen sie von selbigen Völkern haben, selbsten remons'tirt.« A rácokról meg a bizottság kimondotta: »Dass die Ratzen lenger geduldet werden möchten, mit Versicherung, wann Klagen wieder sie einkommën, man darunter inquirin und dem Befund nach Remedierung vorkehren werde.«

nak azon törekvése, hogy minél több német katonát helyezzen Magyarországra. Ez az utóbbi dolga már nemcsak hadi, hanem gazdasági és nemzetiségi szempontból is végzetes következményeket vont maga után. Mert minél több német katonát hoztak hazánkba, annál több magyar vitéznek a kezéből vették ki a kenyeret s annál inkább növelték a két nemzet között a gyűlöletet. Hogy gazdasági szempontból is nagy terhekkel s nagy bajokkal járt a német katonák szaporodása, nem szükséges hosszabban fejtegetnünk.

Mielőtt III. Ferdinánd a német csapatok szállítását megkezdte volna, előbb a magyar államférfiak között akart magának hátvédet szerezni. Azt ugyanis jól tudták Bécsben, hogy az országgyűlés sohasem fog beleegyezni a német katonaság növelésébe; tehát arra kerestek módot, hogy egyes főurak segédelmével, szép csendben, észrevétlenül csempészhessék be hozzánk a német csapatokat. Az udvari kamara erre a célra a királynak elsősorban *Wesselényi Ferencet ajánlotta, mint olyant, akit mindenre fel lehet használni*. És Wesselényiben csakugyan nem csalatkoztak. III. Ferdinánd sajátkezűleg írt levelekben buzdította Wesselényit terveinek támogatására, s ő a maga részéről mindenre készségesen vállalkozott. Az 1654 évi február 21-én válaszolván III. Ferdinándnak Regensburgban január 15-én kelt levelére, a többi között azt írta, hogy Felső-Magyarországban magára vállalja öfelsége kívánságának teljesítését s a községeket és a városokat *kettős büntetéssel* kényszeríti, a német katonaság befogadására és eltartására.¹¹ Egy másik levelében meg azt jelenti, hogy bár a fel-

¹¹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.531. és 14.532. Ott vannak Wesselényi levelei és az ezen ügyre vonatkozó jelentések.

vidéken gyűlölik a német katonaságot, ő a városokat és a községeket mégis kényszeríteni fogja a német katonaság befogadására.

Wesselényi nemű törekvéseiben Lippay Gáspár, a magyar kamara elnöke is tőle telhetőleg támogatta. Ez az ember minden törvénytelen-ségre kész volt; s nemcsak helyeselte III. Ferdinánd terveit, hanem még sürgette is, hogy men-nél több német katonát hozzanak Magyaror-szágba.¹²

E két magyar főúr támogatása mellett a harmincéves háború befejezése után egyre jöttek a német csapatok. A bányavidéki és felsőmagyar-orzági végházakat: Újvárt, Füleket, Trencsént, Lévát, Tokajt, Szendrőt stb. német katonával rakták meg. Mikor Kalló és Szatmár Rákóczi kezéről visszakerült, az ott lévő 900 főnyi magyar katonaságból csak 350-et tartottak meg, az el-bocsátottak helyébe pedig német csapatokat küldtek.¹³

Az 1658. évben Wesselényi intézkedésére — *necessitatibus illius temporis exigentibus* — a Csallóközbe is császári csapatokat vezettek.¹⁴

Mikor a lengyelországi háborút befejezték, 1660-ban a császári hadakat innét is Magyar-országba küldték¹⁵ s a haditanács a magyar kancelláriát még azzal biztatta, hogy a német

¹² U. o.

¹³ U. o. fasc. 14.544. Ex consilio bellico, 1659. jul. 25.

^u Wesselényi rendelete. Túrszakállós, 1658. aug. 9. Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.561.

¹⁵ Országos Levéltár: Insinuata cons, bellici, 1660. ápr. 12. »Certa militum germanorum manus, non abstans articulis, necessitate nimirum ita postulante introducatur.«

hadsereg Magyarországnak hasznára és üdvére leszzen! Heister serege Makoviczán át vonult hazánkba. A sziléziai csapatokat Osztrósics Mátyás és Senkovics vezették be Jablunkán át Trencsén, Turóc, Árva, Liptó és Sepes megyékbe.

A haditanács ugyan ez alkalommal is kijelentette, hogy a német csapatok eltartásának terhét nem Magyarország viseli, de az efféle kijelentéseknek semmi értékük sem volt. Már 1653-ban kimondották, hogy a bevezetett német katonaság az igaz katolikus vallást fogja védeni, jó és szigorú fegyelmet fog teremteni, s eltartására repartíciót fognak kivetni.¹⁶ Az 1655 évi április 6-án III. Ferdinánd személyes vezetése alatt az udvari kamara tanácsot tartott, s ez alkalommal kimondották, hogy a nálunk lévő rendkívüli német katonaságot részben a bányavárosokra kiállított váltókkal fizetik. A király elnöklete alatt lévő gyűlés azt is kimondotta, hogy ezt a fizetési módot titokban kell tartani,¹⁷ s ha a magyar rendek panaszkodnak, azt kell felelni, hogy a bajon segítenek.¹⁸

A megyék hivatalos jelentéseiből tudjuk, hogy a német csapatok élelmezése milyen rettentő csapás volt a felvidékre. Tudjuk azt is, hogy az erőszakosságban és a fosztogatásban még a rácon is tultettek s a bécsi kormányshékek mégis azt hirdették, hogy a német csapatok Magyarország üdvére lesznek s szigorú fegyelmet fognak tartani. Pedig egymáshözött maguk is meg-

¹⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.529.

¹⁷ »Zumahlen dieser modus gar lút zu publicum, sondern in gehaimb zu halten.«

¹⁸ Auch schon sonst ain Mithel gefunden werden denen teutschen Völkern ihre Verpflegungsgelder zu zubringen.« (Ex consilio bellico, 1655. ápr. 10.)

vallották, hogy az örökös tartományok megmen-
tése és kímélése céljából küldték hozzánk a
németeket, — *weilen die extraordinari teutsche
Völker die maiste Insolentien verüben!*TM

A német katonaságnak betelepítése együtt
járt a magyar hadinép apasztásával. Az 1649.
évi országgyűlés ugyan kimondotta, hogy a vég-
házak hadinépét az 1609-ben megállapított számra
kell emelni, de ezt a törvényt mindig kijátszo-
ták. Az 1609-iki megállapodás szerint a vég-
házak hadinépének 20,097 emberből kellett volna
állnia. Ebben a számban III. Ferdinánd koráig
rendesen 4500 állandó német katona volt, most
pedig az összes magyar katonaság száma csak
11,040 emberre rúgott, a többi német volt. A
magyar katonaságot III. Ferdinánd 1652-ben a
rendek sürgetésére mindössze csak 1512 huszárral
növelte.²⁰ Ha ehhez hozzávesszük az osztrák *Land-
schaft-tól* fizetett 766 huszárt és 1050 hajdút,
úgy 1652-ben és a következő években a magyar
katonaságnak 14,368 emberből kellett volna állnia.
A helyőrségek szaporításával egyidőben Bat-
thyány ajánlatára túl a Dunán több végházat
teljesen megszüntettek s helyőrségüket máshová
helyezték át. A megszüntetett erősségek közt volt
Egerszeg, a magyar vicegenerális eddigi székhelye,²¹
továbbá Kányavár, Szentgyörgyvár, Ke-
rnend, Magyarosd, Tótfalu és Limpach.²²

¹⁹ Közös p. ü. It. Hung. 1655. ápr. 16.

²⁰ E huszárokat így osztották be: Szendrő kap 309, Putnok 50, Diósgyőr 50, Ónod 100, Újvár 250; Verebély 50, Léva 100, Palánka 50, Gyarmat 50, Szécsény 50, Füleke 100, Nemti 100, Szentgrót 50, Kapornak 50, Kiskomár 100 új huszárt. (A haditanács 1653. máj. 23-iki rendelete szerint.)

²¹ Ezentúl Szentgróton lakott.

²² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.527.

A 20.097 emberben megállapított állandó katonaságban azonban még annyi sem volt a magyar, mint amennyit papiroson kimutattak. S amíg a magyar hadinép száma folyton apadt, addig a német katonaság aránytalanul szaporodott.

Hogy az, összes magyar katonaság számáról és beosztásáról világos képet alkothassunk, adjuk itt az 1652. évi május 25-én kiadott császári végzés alapján-felemelt állandó létszámot.

A jelzett császári rendelet Győr, Komárom, Magyaróvár, Pozsony és a balatoni végházak magyar hadinépét a régi állapotban hagyta és nem emelte. Ezen várakban a magyar és a német katonaság együttesen 2060 főre rúgott, havi 14,522 frt 35 kr. fizetéssel. A bányavidéki végházakban így oszlott meg a hadinép:

Érsekújvár: 600 német gyalog kap havi 4996 frtot, 764 huszár 4391 frtot, 150 hajdú 434 frt 15 krt, 31 tüzér 332 frtot és 26 rendkívüli alkalmazott 373 frtot.

<i>Léva:</i> 100 német havonkint	971 frt — kr.
100 hajdu	287 „ — „
200 huszár	976 „ 45 „
12 tüzér	130 „ — „
9 rendkívüli alkalmazott	75 „ — „
egy óra a kiadás	2439 frt 45 kr.
<i>Palánka:</i> 147 huszár	758 frt — kr.
94 hajdu	272 „ — „
5 tüzér	56 „ — „
6 rendkívüli	33 „ — „
havonkint	1119 frt — kr.
<i>Nógrád:</i> 79 huszár	490 frt — kr.
134 hajdu	410 „ — „
10 tüzér	110 „ — „
3 rendkívüli	46 „ — „
havonkint	1056 frt — kr.

<i>Szécsény:</i>	300 huszár	1482 frt — kr.
	200 hajdu	575 „ — „
	9 tüzér	96 „ — „
	10 rendkívüli	74 „ — „
	havonkint	2227 frt 30 kr.
<i>Verebély:</i>	150 huszár	760 frt — kr.
	100 hajdu	270 „ — „
	2 rendkívüli	19 „ — „
	havonkint	1049 frt — kr.
<i>Fülök:</i>	497 német gyalog	1777 frt — kr.
	150 hajdu	431 „ — „
	300 huszár	1541 „ — „
	25 tüzér	268 „ — „
	7 rendkívüli	106 „ — „
	havonkint	4123 frt — kr.
<i>Buják:</i>	25 huszár	179 frt 37 kr.
	50 hajdu	143 „ 45 „
	3 rendkívüli	21 „ 30 „
	havonkint	344 frt 12 kr.
<i>Somoskő:</i>	21 hajdu	58 frt 45 kr.
<i>Hámoskő:</i>	(?) 21 hajdu	58 frt 45 kr.
<i>Hollókő:</i>	20 hajdu	61 frt 15 kr.
<i>Szőgin:</i>	(?) 95 huszár, 142 hajdu, 2 puska- műves és 6 rendkívüli: havonkint	1003 frt.

Kanizsával szemben lévő és a báni vég-
házak hadinépe így oszlott meg:

<i>Körmönd:</i>	150 huszár ²³	1163 frt 35 kr.
	100 hajdu	280 „ — „
	havonkint	1443 frt 35 kr.

²³ Ide van számítva a kerületi főkapitány fizetése is.

<i>Egerszeg:</i>	15 német	
	190 huszár ²⁴	1061 frt 30 kr.
	136 hajdu	364 „ — „
	3 tüzér	40 „ — „
	3 rendkívüli	63 „ — „
	havonkint	1528 frt 30 kr.
<i>Peleske:</i>	25 huszár	131 frt — kr.
	67 hajdu	185 „ — „
	1 tüzér	10 „ — „
	havonkint	326 frt — kr.
<i>Kapornak:</i>	100 huszár	439 frt 15 kr.
	50 hajdu	140 „ — „
	1 tüzér	10 „ — „
	havonkint	589 frt 15 kr.
<i>Egervár:</i>	25 huszár	119 frt 37 $\frac{1}{2}$ kr.
	50 hajdu	140 „ — „
	1 tüzér	10 „ — „
	havonkint	269 frt 37 $\frac{1}{2}$ kr.
<i>Kéménd:</i>	10 huszár	40 frt — kr.
	30 hajdu	81 „ 15 „
	havonkint	121 frt 15 kr.
<i>Majoros és Tótfalu:</i>	2 huszár	8 frt — kr.
	29 hajdu	76 „ 15 „
	havonkint	84 frt 15 kr.
<i>Kiskomár:</i>	30 német	532 frt — kr.
	193 hajdu	547 „ — „
	215 huszár	1044 „ 45 „
	3 tüzér	34 „ — „
	3 rendkívüli	36 „ — „
	havonkint	2193 frt 45 kr.

²⁴ A vicegenerális fizetése is ide van számítva.

<i>Zalavár:</i>	15 huszár	60 frt — kr.
	91 hajdu	267 „ 30 „
	1 puskamüves	10 „ — „
	1 rendkívüli	8 „ — „
	havonkint	<u>345 frt 30 kr.</u>
<i>Szentgyörgyvár:</i>	5 huszár	20 frt — kr.
	39 hajdu	111 „ 15 „
	havonkint	<u>131 frt 15 kr.</u>
<i>Szentgrót:</i>	75 huszár	319 frt 37 $\frac{1}{2}$ kr.
	50 hajdu	140 „ — „
	1 puskamüves	10 „ — „
	havonkint	<u>469 frt 37$\frac{1}{2}$ kr.</u>
<i>Vér:</i>	6 huszár	24 frt — kr.
	20 hajdu	52 „ 30 „
	havonkint	<u>76 frt 30 kr.</u>
<i>Németi:</i>	185 huszár	618 frt 30 kr.
	87 hajdu	257 „ 30 „
	2 rendkívüli	14 „ — „
	havonkint	<u>889 frt 60 kr.</u>
<i>Szécsisziget:</i>	24 huszár	135 frt — kr.
	56 hajdu	170 „ — „
	1 puskamüves	10 „ — „
	havonkint	<u>315 frt — kr.</u>
<i>Limbach:</i>	50 huszár	239 frt 15 kr.
	50 hajdu	140 „ — „
	havonkint	<u>379 frt 15 kr.</u>
<i>Kányavár:</i>	8 huszár	32 frt — kr.
	33 hajdu	98 „ 45 „
	1 rendkívüli	4 „ — „
	havonkint	<u>134 frt 45 kr.</u>

<i>Muraköz:</i> 100 huszár	478 frt 30 kr.
200 hajdu	560 „ — „
	<hr/>
havonkint	1038 frt 30 kr.

Eszerint a Kanizsával szemben levő végházak hadi népe 2733 főre rúgott.

A báni katonaság állt 300 huszárból (1888 frt), 200 hajdúból (650 frt) és egy rendkívüli alkalmazottból. Ezek havi zsoldja 2550 frt volt.

A felsőmagyarországi végházakban a hadi nép így oszlott meg:

<i>Kassa:</i> 125 huszár ²⁵	1220 frt — kr.
325 hajdu	747 „ — „
13 tüzér	60 „ — „
5 rendkívüli	39 „ — „
	<hr/>
havonkint	2066 frt — kr.

<i>Tokaj:</i> 98 huszár	507 frt 48 kr.
98 hajdu	228 „ — „
2 rendkívüli	33 „ — „
	<hr/>
havonkint	768 frt 48 kr.

<i>Szendrő:</i> 86 német gyalog	733 frt 36 kr.
103 hajdu	282 „ — „
557 huszár	1974 „ 24 „
10 tüzér	48 „ — „
4 rendkívüli	39 „ — „
	<hr/>
havonkint	3076 frt 60 kr.

<i>Putnok:</i> 168 huszár	652 frt 12 kr.
68 hajdu	166 „ — „
2 tüzér	11 „ — „
4 rendkívüli	18 „ — „
	<hr/>
havonkint	847 frt 12 kr.

²⁵ A kerületi főkapitányság személyzetének fizetésével együtt.

<i>Ónod:</i>	300 huszár	1151 frt 48 kr.
	200 hajdu	442 „ — „
	2 puskamüves	11 „ — „
	4 rendkívüli	43 „ — „
	havonkint	<u>1647 frt 48 kr.</u>
<i>Szádvár:</i>	50 huszár	244 frt — kr.
	50 hajdu	110 „ — „
	2 puskamüves	11 „ — „
	havonkint	<u>365 frt — kr.</u>
<i>Murány:</i>	50 német	436 frt — kr.
	50 huszár	196 „ 48 „
	50 hajdu	115 „ — „
	havonkint	<u>747 frt 48 kr.</u>

E hivatalos kimutatás szerint az összes magyar végházakban csak 12,584 magyar katona volt és ezeknek fizetése a német katonasággal együtt havonkint 53,477 frtra rúgott. A kimutatásból világosan látható, hogy a végházainkban lévő német gyalogság zsoldja több mint kétszer akkora volt, mint a magyar huszároké. De azt is láthatjuk, hogy az *újonnan Magyarországra hozott csapatokat nem vették fel e kimutatásba.*

Mivel a király elhatározta, hogy az állandó katonaságot nálunk 20,097 emberre emeli, s mivel a már említett 1512 huszáron kívül több magyar katonát nem fogadott, tehát csupán a végházakban mintegy 8000 német elhelyezésére lehetett számítani.

A német katonaság folytonos szaporítása és a félannyiba sem kerülő magyar hadi nép szakadatlan apasztása új terheket és új bajokat hozott az országra. Mivel jövedelem annyi nem volt, hogy az egész haderőt rendesen fizethették volna, a magyar hadi nép húzta a rövidebbet. A

fizetésben ugyanis az utolsó mindig a magyar katona volt.

Mivel a magyar kamara a hadi nép fizetésére reá rótt évi 75,000 forintot nem bírta előteremteni, s mivel az udvari kamara sem rendelkezett pénzzel, a katonák vagy nem kaptak fizetést, vagy pedig (nagy ritkán) pénz helyett posztóval, sóval és fegyverekkel fizették őket. Így például 1653-ban a kanizsai végházak hadi népének pisztolyokat és karabélyokat küldöttek. A 4 frtos karabélyt azután 6 frtba, a 6 forintos pisztolyokat pedig 9 frtba számították.²⁶ Ugyanekkor az érsekújvári katonaság fizetés helyett 20,019 kupa (bödön), a lévai meg 4865 kupa osztrák főtt sót kapott.²⁷ A legtöbb katonát azonban pénz helyett mégis posztóval fizették ki, mert ez volt a legjobb üzlet. Az udvari kamara ugyanis a posztó végjét 14-20 forinton vette, bécsi rőfökben. A katonáknak ugyanezen posztó végjét 48 frton adták, de nem a bécsi, hanem a sokkal rövidebb brabanti rőffel mérve. A megszokásosabb fizetési mód az volt, hogy egy évre 4 havi zsoldot készpénzben, hat havit pedig posztóban adtak. De az ilyen fizetés öt-hat évben csak egyszer esett meg. Az 1656. évben a nagy nyomorban sínlődő magyar hadi népnek a király megígérte, hogy még az évben tiz havi zsoldot adat nekik. Az ígéret azonban ígéret maradt. A hadi tanács a nádort és az esztergomi érseket mindenáron arra akarta bírni, hogy a katonáknak ezúttal csak öt havi zsoldot adjanak. Az esztergomi érsek azonban a tiz havi fizetést követelte. »Non video — írja 1656 február 4-én — illám securitatem, sed

²⁶ Közös p. ü. lt. fasc. 14.531. Regensburg, 1653. szept. 16.

²⁷ Közös p. ü. lt. fasc. 14.530.

contrarium experior, quia etiam illis paucis, in confinariis quos habuimus spoliatur.«²⁸ Ha a király — úgymond — tíz havi zsoldot ígért, akkor tartsa is meg szavát. Az érsek erélyes föllépése nem sokat használt, mert mire a fizetésre került a sor, a kiutalványozott összeg már csak négy havi zsoldra olvadt le.

A nagy pénzhiány ez időben egy igen fontos szervezeti újításra is okot adott. A magyar csapatok ugyanis már több mint egy század óta ötvenes kompániákból állottak és minden ötven huszár élén egy kapitány, minden ötven hajdú élén egy vajda állott. Hogy minden száz embernél egy tisztí fizetést megtakarítsanak, elrendelték, hogy a magyar kompániák ezentúl 100 emberből álljanak. Ez az újítás a magyar tiszteknek — bár hatalmuk és tekintélyük növekedett — sehogy sem tetszett. Az 1656. évi március havában folyamodtak is öfelségéhez, hogy ha már a kompániák ember-számát százra emelték,²⁹ legalább adjanak minden száz ember mellé egy helyettes tisztet (vicekapitányt) is. Forgács Ádám kerületi főkapitány is ilyen értelemben irt s azt ajánlotta, hogy hat emberrel kisebbítsék a kompániákat s e hat ember zsoldjából fizessék a vicekapitányokat, mert 100 ember vezetésére egy tiszt igen kevés. A kompániáknak hat emberrel való kisebbítését sem az udvari kamara, sem a hadi tanács nem fogadta el, mert Magyarországon már

²⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.537..

²⁹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.537. »Antea singuli nostrorum in sua icompagnia quinquaginta équités habuerunt, ad quos pro solutione personali viginti quinque florenos habuimus menstruatim. Et quia gratia vestrae maiestatis numerus militum jam sit auctus, ut in qualibet compagnia debet esse centum équités ... dignetur etiam viceductores creandos et constituendos or dinari« stb.

úgyis nagy volt az elkeseredés a magyar katonaság folytonos apasztása miatt. De a vicekapitányi (lieutenant) állások szervezését a kormányiszékek már azért sem ellenezhették, mert Forgács Ádám ez ügyben magával öfelségével tanácskozott³⁰ s a király az ő ajánlatát el is fogadta. így jött létre a magyar csapatokban a mai értelemben vett hadnagyi (lieutenant) állás. Az újítást egyelőre csak a bányavidéki végházakban alkalmazták ugyan, de lassan-lassan általánossá lett.

A török háború kitörése semmit sem lentített a magyar csapatok anyagi helyzetén. Egyeseknek sikerült ugyan kevés zsákmányra szert tenniök, de a várakban hagyott őrségek a nagy fizetlenség miatt annál többet szenvedtek. A nyomor némelyik végházban irtóztató volt. Az 1664. év január 15-én maguk a titkos tanácsosok jelentik a királynak, hogy a magyarok a várakban csapatosan pusztulnak. *Csupán csak Pápán és Győrött száznál több magyar vitéz halt éhen (vor Hungern gestorben), s a pápai várban még háromszáz súlyos betegen fekszik.*³¹

A várva várt fizetés azonban csak a következő 1665. évben jött meg; de ekkor sem fizették ki az egész hátralékot, hanem csak tíz hónapit. A felsőmagyarországi végházakban például (Putnok, Diósgyőr, Ónod, Tokaj, Szatmár, Kalló és Szendrő) négy havi zsold fejében kifizettek 31,708 frtot, hat havi zsold helyett pedig posztót adtak.³²

³⁰ Közös p. ü. *It. Ex consilio bellico, 1656. ápr. 7.* »In conformitate der mit ihn gehaltenen, und von ihro Majestät gnedigisten approbirten conferenz.«

³¹ Közös p. ü. *lt. Hung. fasc. 14.566. Schreiben an die k. Majestät von dero gehaimben und deputirten Räthen. 1664. jan. 15.*

³² A posztót 49.999 frtba számították.

Ugyanezen 1665. évben a vasvári békeség teremtette új helyzet és Érsekújvár elvesztése a végházak újabb rendezését tette szükségessé. A bányavárosok vidékén több régi végház megszűnt s viszont több új katonai állomás keletkezett. A török magatartása Érsekújvárott ugyanazt kívánta volna, hogy a magyar katonaságot legalább e vidéken szaporítsák, de ezt nem tették. Ellenben 1665 március 23-án elkészítették az új beosztást és az új fizetési rendszert a bányavárosok vidékén levő magyar hadi nép számára. Ezen új rendszer szerint a katonaság fizetését jelentékenyen felemelték. A főkapitányok *ezentúl* havi 130 frtot, helyetteseik (oberlieutenant) pedig 65 forintot húztak. Egy-egy huszárkompanyia 100 emberből állott; azaz volt benne egy kapitány havi 52 frt, egy hadnagy 26, egy zászlótartó 16, egy őrmester 9, egy trombitás 7, három káplár együtt 18, és 92 közhuszár havi 4 frt fizetéssel. A hajdú kompanyiák szintén száz emberből állottak; azaz volt bennük egy vajda az inasával (sambt einem jungen) havi 20 frt, egy hadnagy (lieutenant) 15, egy zászlótartó 10, két dobos és kilenc tizedes 41 frt 15 (egyenkint 3 frt. 45) krajcár, és 85 közhajdú havi 2 frt 30 kr. fizetéssel* A magyar hadi nép száma a bányavárosok vidékein nagyon megapadt; azért a török kézre jutott végházak hadi népét is ide helyezték. De számuk még így is jóval kisebb volt mint 1653-ban. Az összes magyar katonaság 1665-ben a bányavidéki véghelyeken így oszlott meg: Sellyén volt 100 huszár, Semptén 200 huszár, Galgócon 200 huszár és 200 hajdú, Nyitrán 400 huszár és 200 hajdú, Szentbenedeken 100 huszár és 100 hajdú, Léván 300 huszár és 200 hajdú, Korponán 200 huszár és 200 hajdú, Füleken 400 huszár és 300 hajdú, Sztrégovárott (?) 100 huszár és 100 hajdú, Szádvárott

25 huszár és 25 hajdú, Szentantalon 100 huszár és 100 hajdú, összesen volt tehát 3550 ember, havi 15,227 frt zsolddal.³³ Magyar főkapitányságok voltak Semptén, Nyitrán, Léván, Korponán és Füleken. A főkapitányok vicéjét hivatalosan főhadnagynak (oberlieutenant) nevezték. Tüzérség a legtöbb végházban nem volt. Füleken volt 26 tüzér, Léván egy; ezenkívül mindössze még 9 puszkaművest találunk együttesen.³⁴

Mondanunk sem kell, hogy az itt jelzett katonai létszám, de meg a fizetés is csak a papiroson szerepelt. A valóságban ennek a hadi népnek fele sem volt meg. Fizetést meg éppen ebben a súlyos időben a katonák hat éven át nem kaptak. És most olyan időszak következett a magyar hadi népre az egész országban, amelyet másfél száz év óta nem élt. Sokszor olvassuk a német írók munkáiban, hogy a magyar katona engedetlen és fegyelmezetlen volt. Ez az állítás csak bizonyos évekre illik, de általánosságban a valósággal ellenkezik. Nemcsak a magyar katonára, de a világ bármely népének hadi népére is elmondhatjuk, hogy a jó fegyelem alapja a rendes fizetés. De hol van az a katona, aki fegyelmet tartson akkor, mikor fizetését, melyből él, hat éven át nem kapja; mikor félmeztelenül az éhséggel küszködik? Ez volt most a mi vitézeinknek sorsa. Régente, ha zsoldját nem is kapta rendesen, életét és családját fönntarthatta munkájából és abból a földecskéből, amit a várbirtokból kapott. De most a török portyázása és folytonos

³³ Az 1652-iki összeírás szerint a bányavárosok vidékén levő végházakban 4627 magyar "katona volt.

³⁴ Közös p. ü. It. Hung. 1665. márc. 23.. Die Einrichtung der neuen Gränitz. Bezahlung. (Ex consilio bellico.)

terjeszkedése miatt földjét — ha még volt — nem művelhette. Az általános nyomor miatt munkát sem kapott. Mi volt tehát hátra? Magyar főtisztjeink jelentéseikben e kérdésre világosan megfelelnek. *A magyar katona előtt — írják — csak két eshetőség áll: vagy éhen kell halnia, vagy rablónak kell lennie.*³⁵

A magyar hadi nép nyomoráról a hadi tanács és az udvari kamara elegendő jelentést kapott, de a bajon segíteni vagy nem igyekezett, vagy nem tudott. A veszély tehát egyre nőtt. A legtöbb végházban a rend és a fegyelem teljesen felbomlott. A katonák éheztek, s kétségbeesésükben vagy a török ellen portyáztak, vagy a Királyi községeket fosztogatták. Még a legkiválóbb és legfegyelmeltebb magyar tisztiek sem ellenézték a portyázást és az erőszakos élelemszerzést, mert hiszen ők maguk látták legjobban, milyen nyomor és kétségbeesés nehezedett a hadi népre. Egyes helyeken, így például a balatoni végházakban, fejvesztés alatt tiltották a portyázást, de ennek sem volt eredménye. Babocsay Ferenc keszthelyi kapitány Montecuccolihoz írt jelentésében valamennyi társa nevében kijelenti, hogy a vitézek egyhangú határozattal kimondották: ha nem fizetik őket, távoznak. Négy év óta — írja Babocsay — egyetlen fillért sem kaptak, s ha a fizetés gyorsan nem jő, nincs mód őket az éhségtől és pusztulástól megmenteni.³⁶

A Kanizsa körül fekvő végházak és a báni

³⁵ Olvashatunk ez időből jelentéseket, melyek szerint a végbeliek felnőtt leányaikat a töröknek elzalogosították, hogy családjukat az éhhaláltól megmentsék.

³⁶ Közös p. ü. lt. Babocsay levelei Montecuccolihoz, és a haditanács 1668. május 14-iki jelentése a balatoni végházak iszonyú nyomoráról. (Hung. fasc. 14.564.)

várak hadi népe még rosszabbul állott. Ezek már teljes hat éve egy fillért sem láttak. Végre 1668 január havában 1400 vég posztót küldtek le nekik. De a hadi nép legnagyobb része a posztót nem fogadta el. Már semmit sem tehetek — írja Batthyány főkapitány — a kétségbeesett néppel, mert hatodik éve, hogy egy fillért sem kapott. Legalább négy havi zsoldot adjanak a szegényeknek; mert az általánossá vált portyázás különben véget nem ér.³⁷

Mivel a bán hadi népe szintén hat év óta nem kapott fizetést, s mivel pénzt sehonnan sem tudtak teremteni, Zrínyi Pétert még 1668 augusztus havában sem lehetett installálni.³⁸ Az installációkor ugyanis, régi szokás szerint, a hadinép zsoldját ki kellett fizetni. Ezért Zrínyi Péter folyton sürgette a fizetést. Végre már csak azért könyörgött, hogy legalább valami fizetést adjanak katonáinak, s neki hátralékos zsoldjából legalább 4000 frtot utalványozzanak. Erre azután a hadi tanács elrendelte, hogy a *legközelebbi fizetéskor* a bán a hadinépének négy havi zsoldot vigyenek.³⁹ Ugyanekkor Lipót császár Zrínyinek a kért 4000 frt. helyett 2000 frtot utalványoztatok.

Amíg a magyar katonaságot ilyen módon kétségbeesésbe kergették, azalatt a számban évről-évre növekvő német katonaság, bár sokkal jobban volt fizetve és ételme rendszeren kijárt, még nagyobb csapás gyanánt nehezedett a népre.

³⁷ Batthyány Kristóf levelei a haditanácshoz. Az idézett levél 1668. május 23-án kelt.

³⁸ Közös p. ü. lt. Zrínyi Péter két levele 1668. augusztus havából. »Quandoquidem — írja — installio mea hucusque semper ex hoc defectu prorogata in praesentiarum quoque inde dependeret.« (Hungarica, fasc. 14.564.)

³⁹ Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1668. aug. 2.

A német katonaság ugyanis nem a törököt, nem a hódoltságaikat fosztogatta, hanem egyes-egyedül a magyar népet. Már 1668-ban azt írta a magyar kamara a királynak a német katonaságról, hogy szóval elmondani vagy tollal leírni nem lehet, amit a katonák a szegény népen elkövetnek.⁴⁰

A bajok orvoslása helyett Lipót még több német katonát küldött Magyarországra. Bár az egész magyar hadi nép fizetetlenül nyomorgóit, 1668. július 17-én csupán a Sparr- és a Strassoldo-ezredek kiegészítésére 873 németet küldött Magyarországra.⁴¹ Úgy látszott tehát, hogy a magyar katonaságot szántsándékkal hagyták a maga sorsára, hogy helyébe annál könnyebben hozhassák be a német katonaságot. Ezt a föltevést a későbbi következmények teljesen igazolják.

Az 1669. évben a magyar hadinép állapota nemcsak hogy nem javult, hanem még rosszabbra fordult. Montecuccoli, Andrimont, Bercsényi és Rothal, kiket az ország különféle részeibe küldtek a végházak megvizsgálására, a magyar katonák állapotát vigasztalhatatlannak találták. Bercsényi Miklós vicegenerális jelentéséről a haditanács 1669 április 1-én e jellemző szavakat mondja: »der Herr Vieegeneral hat solche grosse Unordnung, Ungehorsamb, Widerwertigkeit, Excessus und entblöste Garnisonen befunden, dass es vast nicht zu beschreiben; es kan auch keine Discip-
lin eingeführt, noch einige Ordnung gehalten werden, weilen die wenige Gränitzer, so noch

⁴⁰ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.565. »Tantis ab iis germanis praesidiariis vexationibus, aerumnis et pressuris miseram plebem affigi, üt, nedum calamo sufficienter exprimi, sed vel effari vix possint.« (1668. szept. 15.)

⁴¹ Közös p. ü. lt. Per imperatorem, 1668. jul. 17.

übrig seyn, alle umb die Bezahlung rufen.«⁴² A balatoni végházakról ugyanekkor Babocsay azt jelenti, hogy a katonák igen sokan éhségtől úzve török földre mennek és török alattvalókká lesznek.⁴³ A kállai huszárokról és hajdúkról meg Sennyey Ferenc kapitányuk és Csáky Ferenc kaszai generális jelentik, hogy elhatározták a zászlók és a fegyverek letételét.⁴⁴

A Kanizsával szemben levő végházak végtelen nyomorukban Gersei Pethő László zalavári főkapitányt küldték Bécsbe, hogy részükre fizetést sürgessen. »Lovainkat és fegyvereinket már eladtuk — írják — s most a falvakban koldulunk; portyáznunk már nem lehet, mert Batthyány generális a legszigorúbb fegyelemben (in severissima disciplina) tart bennünket.⁴⁵

Még a Felsőmagyarországon levő német katonaság is mozogni kezdett. Az 1669. évi június 1-én a haditanács maga jelenti, hogy a Strassoldo-ezredben veszedelmes beszédek hangoztatnak és összeesküvést igyekeznek létre hozni.⁴⁶ Pedig ezeknek nem sok okuk volt a panaszra, mert a szatmári, kállai, ónodi, tokaji, szendrői és diósgyőri várakba helyezett Strassoldo- és Star-

⁴² Közös p. ü. It. Hung. 14.566. Ex consilio bellico, 1669. ápr. 1.

⁴³ Közös p. ü. It. 1669. március 4. »Nam — írja Babocsay — alioquin jmpossibile est famelicum militem in confinibus contineri posse.«

⁴⁴ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.567. Csáky levele, 1669. szept. 25. »Turmatim ad eundem capitaneum (Sennyey) concurrentes valedixissent vexilla et arma deponere voluissent.«

⁴⁵ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.569. »Universi milites et officiates confiniorum Canisae oppositorum.«

⁴⁶ Közös p. ü. It. Hung. Ex consilio bellico, 1669. június 1.

hemberg-gyalogezrednek és az egy századnyi dragonyosnak havonként 3053 portio járt ki s minden portio fejében naponként két font kenyeret kaptak. Különb en ez időtájt (1669) a Magyarországon elhelyezett német regimentek eltartásához az örökös tartományok papiroson 1.698,300 frttal járultak.⁴⁷ Habár ez az összeg nem is jutott mindig a rendeltetése helyére, mindamellett a német katona sorsa a magyarokéhoz képest mégis irigylendő volt.

Midőn már minden jel arra mutatott, hogy a királyi magyar csapatok teljesen felbomlanak, *Kollonics Lipót* nyitrai püspök egyszerre oly tervvel állt elő, melyet ha megvalósítanak, vagy azt legalább mások követik, a magyar hadi nép sorsán egyszerre segítettek volna.

Kollonics Lipót a nyitrai várat, melynek ő volt a főkapitánya, kizárólag magyar katonaság védelmére bízta. Nyitrán már Kollonics püspöksége előtt is hatszáz emberből állt a helyőrség, — de csak papiroson. Ő azonban a hatszáz katonát tényleg összehozta, még pedig a rendes fizetés mellett. Eszerint Nyitrán volt:

1 főkapitány havi	130 frt — kr. fizetéssel
1 főhadnagy havi	65 „ — „ „
2 huszárkapitány (à 52 frt)	104 „ — „ „
4 hadnagy együtt	104 „ — „ „
4 zászlótartó együtt	64 „ — „ „
4 trombitás együtt	28 „ — „ „
4 őrmester együtt	36 „ — „ „
12 káplár együtt	72 „ — „ „
368 közhuszár együtt	1472 „ — „ „

⁴⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.566. Csehország 455.500, Morva 151.800, Szilézia 303.700, Alsó-Ausztria 282.420, Felső-Ausztria 141.220 és Belső-Ausztria 363.660 frttal.

Gyalogság:

2 vajda két inasával együtt				
havi	40	frt	—	kr. fizetéssel
2 hadnagy együtt	30	„	—	„
4 zászlótartó együtt	20	„	—	„
4 dobos és 18 tizedes				
együtt	82	„	—	„
170 közhajdu együtt	425	„	—	„

Rendkívüli alkalmazottak:

1 főporkoláb (oberburg- graf)	12	frt	30	kr. fizetéssel
1 káplán	12	„	—	„
1 börtönőr (tömlitzer)	6	„	30	„
1 seregdeák	20	„	—	„

Az egész helyőrség egy havi fizetése tehát 2723 forintra rúgott.⁴⁸ Kollonics azonban úgy egyezett meg katonáival, hogy a nevezett öszszegnek csak felét fizeti, a másik fele helyett pedig a püspökség birtokán minden katonának földet ad; a kilenced és tized fizetése alól őket felmenti s végül minden katonának, aki tiz éven át kifogástalanul szolgált, nemességet adományoz. Ez az eljárás annyira bevált, hogy Nyitrának volt a legrendesebb helyőrsége. Kollonics ugyanezen módon ötven emberrel még másutt is kísérletet tett, s az eljárás ott is kitünően bevált.

Erre azután Kollonics hosszabb jelentést küldött ő felségéhez, és ebben amíg egyrészt a

⁴⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.567. Kollonics *Vorschlag*-ja.

saját eljárását ajánlotta, addig másrészt az egész magyar katonaság eddigi beosztásának és fizetési rendszerének megváltoztatását sürgette. A magyar hadi nép, úgy ahogy most van, — írja — öfelségének és a magyar királyságnak semmi szolgálatot sem tehet, legfeljebb a törököt izgatja s az utasokat és a kereskedőket fosztogatja. Ahol a papiroson száz katona van, ott a valóságban még tízet sem találhatni. Ez a csekély szám védelmet senkinek sem nyújthat, de arra untig elegendő, hogy tömérdek kárt okozzon. A magyar hadinép elfajulásának az egyedüli oka a rossz és bizonytalan fizetés. *Ezek a szegény emberek már hat évtől egy falat kenyeret s egy fillérnyi pénzt sem kaptak.*⁴⁹ A nyomor oly nagy köztük, hogy seregesen renegálnak. Magában Érsekújvárbán 250-nél több renegát van, akik mind végházbeli magyar katonák voltak. Ezeket a török néhány hét előtt Kandiába vitette. A szemmel látható nyomor és kétségbeesés miatt a tisztek a katonákat nem is büntetik. Ennek a következménye a teljes zűrzavar és Magyarország romlása.

Az is nagy baj — folytatja Kollonics, — hogy a magyar katonaság rendkívül sok helyre van szétszórva s így a nagyobb erőnek ellent nem állhat.⁵⁰ Ezeken az állapotokon változtatni

¹⁹ »Indem diesen armen Leuten schon in das sechste Jahr kein Bissen Brod, noch einziger Pfennig ist geraicht worden, aus welchem noch die andere Übel alle nöthwendig erfolgen müssen.« (Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.567..)

⁵⁰ Dass in so viel Orthen diese ungarische Soldatesca zerstreuter ausgetheilt ist, allwo sie Nutzen zu schaffen zu schwach, aber stark genug böses zu thun.«

kell. Az az egy bizonyos, hogy a magyar katonát nélkülözni nem lehet; mert különben a portyázó törököket senki meg nem fékezi s a hódoltság napról-napra nagyobb mérveket fog ölteni. De az is bizonyos, hogy a mai viszonyok közt meghagyni nemcsak hogy nem táncos, hanem káros és veszedelmes.

Kollonics, miután nézetét kellőleg kifejtette, azt ajánlotta, hogy az ő nyitrai fizetési rendszerével tegyenek kísérletet s a szétszórt magyar katonaságot lehetőleg csoportosítsák.⁵¹ Erre nézve a következő tervet ajánlotta elfogadásra: Jelenleg — írja — a bányavidéki 11 végházban 2200 huszár van. Ehelyett elegendő, ha csak 1550 huszárt tartanak, még pedig Komáromban 50-et, Semptén 400-at, Nyitrán 400-at, Léván 300-at és Füleken 400-at. A nevezett 11 végházban most 1497 hajdú van. Szerinte elegendő volna, ha Komáromban 297 hajdút, Semptén 100-at, Korponán 100-at, Nyitrán 200-at, Léván 200-at és Füleken 300-at, azaz összesen csak 1197 hajdút tartanának. A huszároknak most havi 4 frt, a hajdúknak pedig havi 2y₂ frt zsoldjuk van; de ha az ő nyitrai rendszerét alkalmazzák, akkor egy huszár havonként 2 frtba, egy hajdú pedig 1 frt 15 krajcárba kerül.

A haditanács Kollonics javaslatát teljesen magáévá tette s 1669 június 1-én az udvari kamarához intézett átiratában majdnem szorul-szóra

⁵¹ Kollonics itt megfélekedett a kis végházak rendeltetéséről; mert a magyar hadinép éppen azért volt annyira megosztva, mivel rendkívül nagy területeket kellett őrizni a portyázó török hadak ellen.

ismétli, a telekosztást is melegen ajánlja, végül a végbeliek fizetését is megsürgeti.⁵²

Ugyanakkor a kiküldött commissariusok is szólnak Kollonics tervéről, de őket Kollonics ajánlatából csak a magyar katonaság reductiójának eszméje ragadta meg. Felterjesztésükben (az udvari kamarához) melegen ajánlják a magyar katonaság számának apasztását. *Sőt fölvetik azt az eszmét is, vajjon nem volna-e helyesebb, ha csak papiroson tartanának magyar katonaságot, a valóságban pedig mindnyáját elbocsátanak.*⁶³

Az udvari kamara ez eszmét szívesen fogadta. Hamarosan el is határozták, hogy ez ügyben Kollonicssal és a haditanáccsal conferenciákat tartanak.

Ezalatt a magyar főtisztek mindég veszedelmesebb híreket Írogattak a magyar hadinép nagy szenvedéseiről. A haditanács is folyton sürgette a fizetést, sőt ő felsége is kimondotta a

⁵² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.567. Ex consilio bellico, 1669. jún. 1. A haditanács szerint is a fizetés elmaradása az oka minden bajnak: »weilen aus derselben so lang Ausbleibung alles Übel, nemblieh nicht Leistung der Dienst, Beraubung der Christen, Beunruhigung der Türken, Mordt, Verr'ätherey und Renegirung des Glaubens erfolgt, massen sich in Neuheusel allein über 250 renegirte Gränitzer sollen befunden haben so vor wenig Wochen in Candiam geschickt worden. Also ,dass hieraus endlich nichts anders als lauther Confusion, Ruin und Verlust des Königreichs zu besorgen ist.«

⁵³ Közös p. ü. It. Hung. 1669. június: »Dahero sich fragt, ob es notwendig die ungarische Völker wirklich, oder dergestalt nur auf den Papier zu halten, und ob sich diese Veränderung, Reducierung und Verlegung würdet thuen lassen.«

szót, hogy a szükségét szenvedő magyar végbeliekre nagyobb tekintettel kell lenni.⁵⁴

A sürgetések és a királyi végzések azonban semmit sem értek. Nem volt pénz, s az udvari kamara még kölcsönt sem tudott szerezni. Pedig a veszedelem már komoly jelleget öltött magára. A konstantinápolyi kajmakám ugyanis megjelent az ugyanott lévő császári residens előtt s csupán az újabb időből több mint kétszáz sérelemmel állott elő. Egyúttal kijelenté, hogy ha e sérelmeket nem orvosolják, a szultán a császárnak hadat üzen.⁵⁵ Mondanunk sem kell, hogy a sérelmek mind a magyar hadak portyázásából és fosztogatásából keletkeztek. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a török közel 70.000 elhajtott ökör árának megtérítését követte.

Az 1670. év tavaszán a haditanács újra megsürgette a fizetést. A veszedelem megszüntetésére — írja — csak egy mód van: fizetni kell a katonát, s ha nincs pénz, kölcsönt kell felvenni.⁵⁶ Március hó 24-én a haditanács újra nógatta az udvari kamarát. A bányavidéki katonák — írja — mindég merészebben beszélnek. Máris kijelentették, hogy ők testvéreik ellen nem

⁵⁴ Közös p. ü. lt. 14.567. Ex consilio bellico, 1669. május 2. Ebben az átiratban van őfelsége ezen resohitiója: »auf das nothleidende hungarische Gränitzwesen mehrere Reflexion zu machen, damit die Bezahlung erfolgt«.

⁵⁵ Közös p. ü. lt. Ugyanott a haditanács jelentésében.

⁵⁶ Közös p. ü. lt. Ex consilio bellico, 1670. febr. 21. »Das beste Defensions-Mittel is die Gränitz-Bezahlung.«

harcolhatnak, s kétségbeesésből leteszik a zászlót.⁵⁷

Végre hatévi sürgetés után az udvari kamara hozzálátott a fizetéshez. Először is a bányavidéki véghelyek hadinépét akarták elcsendesíteni. A hatévi hátralék helyett azonban csak tizhavi zsoldot szántak nekik, négyhavit készpénzben, hathavit posztóban. A négyhavi zsold 69.347 frt 20 krajcár-ra rúgott. Az özvegyeknek ugyanezen időre 1250 frt járt. A hathavi posztóra 104.021 frtot és az özvegyeknek külön 2000 frtot számítottak. A fizetés 1670 április havában Eszterhazy generális és Bercsényi Miklós vicegenerális jelenlétében megkezdődött.⁵⁸ A fizetéskor Eszterházy, Bercsényi, Koháry (füleki), Csáky (lévai) főkapitányoknak, továbbá a korponai és a nyitrai kapitányoknak seregdobot és főzaszlót is kellett volna adni, de erre egyelőre nem volt pénz.

Azalatt, míg a bányavárosok vidékén a fizetést megkezdték, a közbejött gyászos események miatt a többiek még jó ideig várhattak megvizsgálásukra. A Magyarországra vezetett német katonaságot legnagyobb részben Felsőmagyarország végházaiban helyezték el, s ahol a magyar hadinép fölöslegesnek vagy veszedelmesnek látszott, azt minden kielégítés nélkül elbocsátották, így tettek 1671-ben a kassai kétszáz magyar hajdúval is. Azokat meg, akiket egyelőre még el nem bocsátottak, meghagyták előbbi nyomorult állapotukban. Az 1671. évi április havában a felsőmagyarországi hadinép alázatos folyamodásában meghatóan festi nyomorát. Kalló, Szatmár, Ónod, Szendrő, Diósgyőr és Putnok

⁵⁷ U. o. Ex cnsilio bellico, 1670. márc. 24.

⁵⁸ Közös p. ü. It. Hung. 1670. ápr. 24. Hofkriegs-zahlambts Bericht.

magyar vitézei együttesen kijelentik, hogy bár hét év óta férfiasan harcoltak a terjeszkedő törökök ellen, zsoldot még sem kaptak. Ma már végső nyomorban sínylődnek; a tűrhetetlen nyomor arra kényszerítette őket, hogy lovaikat, fegyvereiket és egyéb holmijukat eladják.⁵⁹ Kérik tehát öfelségét, szánja meg nyomorukat s fizettesse őket.

Amikor Bécsben a rebellis magyarok nagy részével már végeztek, az újonnan keletkezett politikai viszonyok hatása alatt a magyar haderő életkérdése újra napirendre került. Azok, akik ez ügyhöz hozzászóltak, Magyarországnak egytől-egyig szemenszedett ellenségei valának. Tőlük tárgyilagosságot vagy jóindulatot várni nem lehetett. Így hát nem csoda, hogy a laxenburgi tanácskozásokban a legtöbben a magyar haderő megszüntetése mellett nyilatkoztak. Ezen tanácskozásokban az udvari kamara és az alsó-ausztriai kamara tagjain kívül résztvettek a haditanács kiküldöttei is. Mivel egyszerre az egész magyar haderőt megszüntetni veszedelmesnek látszott, úgy döntöttek, hogy a felsőmagyarországi, a bányavidéki és kanizsai-báni (mintegy 11.000 főből álló) magyar haderőt, 3000 emberre szállítják le,⁶⁰ nyolcezeret pedig a szolgálatból elbocsátanak. Mivel a győrvidéki végházakban is 2248 magyar vitéz volt s a laxenburgi tanácskozásokban ezekről nem határoztak, csak ké-

⁵⁹ Közös p. ü. It. Hung. 14.572. »Universi confinium regni Hungáriáé superiorum, utpote Kalló, Tokaj, Szatmár, ónod, Szendrő, Diósgyőr et Putnok milites praesidiarii«. — »Arma — írják — equos, caeterosque milites apparatus nostros ob hoc telum necessitatis intolerabile distrahere, vitamque miseram taliter redimere necessitati sumus.«

⁶⁰ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.572.

sőbb mondták ki, hogy a győrvidéki hadinép létszámát is leszállítják 1000 emberre. I. Lipót a laxenburgi tanácskozások alkalmával hozott határozatokat 1671 dec. 11-én szentesítette.⁶¹ A magyar haderő reductiójával egyidőben mind a katonák, mind a magyar tisztek fizetését alaposan leszállították. A német katonaság ellátása és fizetése a régiben maradt.

Hogy a magyar katonaság fizetésének leszállításáról fogalmat szerezhessünk, itt adjuk a *bányavidéki* magyar hadinép létszámát a régi és az új fizetéssel.⁶²

Rangfokozat:	Régi fizetés magyar pénzben havonként :	Új fizetés német pénzben havonként :
1 kerületi főkapitány (generális)	750 frt — kr.	300 frt — kr.
1 hadnagy (vicegenerális)	370 „ — „	150 „ — „
5 főkapitány à 130 frt	650 „ — „	400 „ — „
5 vice-főkapitány (obristlieutenant) à 65 frt	365 „ — „	200 „ — „
11 huszárcapitány à 52 frt	572 „ — „	330 „ — „
21 hadnagy (lieutenant) à 26 frt	546 „ — „	252 „ — „
21 zászlótartó à 16 frt	336 „ — „	168 „ — „
21 őrmester à 9 frt	189 „ — „	126 „ — „
21 trombitás à 7 frt	147 „ — „	126 „ — „

⁶¹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.576. Ex consilio bellico, 1671. dec. 22.

⁶² Közös p. ü. It. Hungarica, fasc. 14.583. Aufsatz, was der hungarischen Mannschaft an denen gësamnten hungarischen Gränitzen, sowohl der alten als auch der neuen Einrichtung nach, auf zwei Monat Soldt in Geldt abzuführen wäre ... stb.

Rangfokokozat:	Régi fizetés magyar pénzben havonként:	Új fizetés német pénzben havonként:
61 káplár à 6 frt	366 frt — kr.	244 frt — kr.
1957 közhuszár à 4 frt	7828 „ — „	5971 „ — „
100 komáromi huszár a várparancsnokkal és a tisztekkel	855 „ 20 „	684 „ 16 „

Gyalogság:

14 vajda (samblt seinen Jungen) à 20 frt	280 frt — kr.	140 frt — kr.
14 hadnagy (lieutenant) à 15 frt	210 „ — „	112 „ — „
14 zászlótartó à 10 frt	140 „ — „	70 „ — „
28 dobos à 3 frt 45 kr.	105 „ — „	70 „ — „
126 tizedes (rottmaiter) à 3 frt 45 kr.	472 „ 30 „	315 „ — „
1218 közhajdu à 2 frt 30 kr.	3045 „ — „	2436 „ — „
297 komáromi hajdu (naszádos) a tisztekkel együtt	1009 „ — „	807 „ 12 „
78 tüzér	808 „ — „	624 „ — „
38 rendkívüli alkalmazott	447 „ 30 „	357 „ 36 „
Összesen	19450 frt 60 kr.	13882 frt 64 kr.

A reductio alkalmával a magyar hadinép már nagyon meggyengült számban. Százan és százan odahagyták zászlaikat, hogy az elviselhetetlen nyomortól meneküljenek. S mivel helyökbe másokat nem fogadtak, a meglevő haderő a török portyázások ellen elegendő védelmet már nem nyújthatott. Hogy e hadinép számáról és beosztásáról világos áttekintést szerezhessünk, itt adjuk a magyar királyság magyar haderejének összeírását a reductio előtt. Ez az összeírás akkor

készült, mikor a végházak részére a tft havi fizetést (öt havit pénzben, öt havit posztóban) kiosztani szándékoztak. A reductio alkalmával ezt az összeírást használták alapul.⁶³ Hadinépünk tehát 1672 előtt így oszlott meg:

Bányavidéki végházak Komárom nélkül:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	ft	kr.
Sempte	200	—	—	1	1095	30
Sellye	100	—	—	—	496	—
Nyitra	400	200	—	4	2747	30
Tapolcsány	100	100	—	—	794	45
Lipótvár	100	—	—	—	496	—
Léva	300	200	2	9	3252	30
Korpona	200	200	—	4	1718	—
Kékkő	100	100	—	—	794	45
Fülek	400	300	26	11	3381	15
Szádvár	25	28	—	—	175	—
Dévény	100	100	—	—	794	45
Összesen:	2025	1228	28	29	15744	40

Győri végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	ft	kr.
Győr	303	269	30	9	2265	13
Szentmárton	—	50	1	—	124	60
Cesznek	14	51	3	—	199	60
Pápa	200	250	11	5	1627	—
Veszprém	197	300	9	2	1606	—
Tata	50	100	7	2	311	40
Keszthely	100	100	1	1	344	20
Tihany	20	50	1	1	275	25

⁶³ Közös p. ü. lt. Hungarica, fasc. 14.579 Berdóczy István jelentése a nemes kamarához, 1672. szept. 4.

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	fit	kr.
Vázsony	40	74	2	1	419	15
Szigliget	10	25	—	—	225	—
Csobánc	20	25	—	—	171	15
Összesen:	954	1294	65	21	8068	48

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	fit	kr.
Komárom	100	297	30	25	2376	15

Kanizsai végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	fit	kr
Körmend	150	100	—	—	1444	50
Egerszeg	300	150	4	5	2016	15
Pölöske	30	70	1	—	361	45
Egervár	25	50	1	—	269	37
Lövő	46	42	—	—	321	30
Zalavár	15	100	—	1	354	15
Szgyörgyvár	25	40	—	—	218	45
Szentgrót	25	50	1	1	273	37 ^{1/2}
Wöhr (?)	16	20	—	—	116	30
Lenti	100	100	—	2	782	30
Szécsisziget	50	100	1	—	529	15
Alsólimbach	50	50	—	—	379	15
Kányavár	—	15	—	—	38	45
Összesen:	832	887	8	9	7104	09 ^{1/2}

Muraköz:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	fit	kr.
Domosics és Dornisko	100	100	—	1	761	45
Goricsán	—	50	—	—	140	—
Kottori	—	100	—	—	280	—
Légrád	50	200	—	—	760	—
Összesen:	150	450	—	1	1941	45

Báni végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
A báné (leib-kompanie)	100	—	—	1	1174	30
Wrest	50	50	—	—	502	11¼
Werkisevink	50	50	—	—	502	11¼
Sredisko	50	50	—	—	502	11¼
Pokupsko	50	50	—	—	502	11¼
Összesen:	300	200	—	1	3172	75

Felsőmagyarországi végházak:

	Huszár	Hajdu	Tüzér	Extra	frt	kr.
Kassa	—	200	16	4	916	48
Szendrő	350	150	5	3	1238	45
Ónod	350	200	2	3	1463	48
Putnok	002	100	2	3	1003	—
Diósgyőr	109	100	1	2	649	—
Tokaj	100	100	2	—	748	45
Kálló	200	200	1	5	1377	—
Szatmár	200	200	5	4	1579	15
Összesen:	1509	1250	34	24	8975	01

Volt tehát összesen 5870 huszár, 5606 hajdú, 165 tüzér, 110 rendkívüli alkalmazott, azaz 11751 fő, melynek egy havi zsoldja

magyar pénzben	47400	frt	33½	kr.
német pénzben	39818	„	40	„

A reductio végrehajtására a terv már 1671. április 3-án készen volt. E terv szerint a szolgálatban hagyott hadinép így oszlott meg:

Győrvidéki és balatoni végházak:

	Huszár	Zsoldja ft	Hajdu	Zsoldja ft kr.	
Győrött két huszár- kapitány és egy vajda alatt	150	766	100	298	45
Szentmártonban egy hajduhadnagy és egy tizedes alatt	—	—	18	63	45
Csesznekén egy örmester alatt	10	45	20	52	30
Pápán	100	496	90	272	30
Veszprémben	100	496	90	272	30
Tatában egy huszár- hadnagy és egy vajda alatt	40	201	40	128	45
Keszthelyen egy huszárkapitány és egy vajda alatt	50	267	40	128	45
Tihanyban egy hu- szárhadnagy és egy hajdu zászló- tartó alatt	15	82	30	85	—
Vázsonyban	25	124	30	85	—
Szigligeten egy hajduhadnagy alatt	5	20	20	63	45
Csobáncon	5	20	20	63	45

Bányavidéki végházak:

	Huszár	Zsoldja ft	Hajdu	Zsoldja ft kr.	
Komárom	50	238	100	298	45
Sempte	100	496	50	150	—
Nyitra	100	496	100	298	—
Léva	100	496	50	150	—

	Huszár	Zsoldja ft	Hajdu	Zsoldja ft kr.	
Fülek Ajnácskövel és Somoskövel együtt	150	735	200	597	30

Kantzsavidéki végházak:

	Huszár	Zsoldja ft	Hajdu	Zsoldja ft kr.	
Egerszeg	150	740	100	298	45
Lövő	30	147	15	40	—
Zalavár	25	124	50	155	—
Szentgyörgyvár	—	—	15	38	45
Wöhr	—	—	15	50	—
Szentgrót	15	65	25	77	30
Lenti	100	496	50	150	—
Szécsisziget	30	156	40	116	15
Alsólimpach	—	—	15	51	15
Kányavár	—	—	15	51	15
Muraköz	50	238	80	233	45
A bán népe	100	496	80	233	45

Felsőmagyarországi végházak:

	Huszár	Zsoldja ft	Hajdu	Zsoldja ft kr.	
Kassa	50	272	—	—	—
Szendrő	100	496	100	298	45
Ónod	70	347	100	298	45
Putnok	40	227	50	150	—
Diósgyőr	40	227	50	150	—
Tokaj	50	272	50	150	—
Kálló	50	272	50	150	—
Szatmár	100	496	100	298	45

Eszerint tehát a győri és a balatoni végházakban volt 500 huszár és 498 hajdú havi 4027 ft-t zsolddal, a komáromi és bányavidéki vég-

házakban 500 huszár és 500 hajdú havi 3955 frt 15 kr. zsolddal, a kanizsai és báni végházakban 500 huszár és 500 hajdú 3958 frt 15 kr. havi zsolddal és a felsőmagyarországi végházakban 50 huszár és 500 hajdú havi 4105 frt 15 kr. zsolddal.

Az új fizetési rendszer és a kidolgozott beosztási terv szerint a hadfizetőmesterek és a mustra-mesterek a reduciót az 1672. év nyarán kezdték meg. Vagyis akkor fogtak e veszedelmes munkához, mikor egész Felső-Magyarország forrongásban állott, mikor a nagy fizetetlenség miatt kétségbeesett katonáinkról azt jelentették, hogy *az Istent nem várják oly szívesen, mint az erdélyi hadat.*⁶⁴ A reductio nehézségét és veszélyességét az a körülmény is növelte, hogy a hat-hét évi zsoldot váró katonáknak az elbocsátáskor végkielégítésül csak két havi zsoldot szántak és a szolgálatban megmaradtaknak is csak ennyit adtak.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, könnyen elképzelhetjük, minő megrázó jelenetek játszódtak le, mikor 7—8000 régi harcedzett vitéznek koldusbotot adtak a kezébe s mikor a magyar katonaságot meggyalázó császári végzéseket felolvasták! Túl a Dunán és a báni végházakban Lueger Vilmos hadfizetőmester hajtotta végre a reduciót. Batthyány Kristóf generális, bár köszvénye miatt alig tudott járni, a császári végzések végrehajtására készségesen vállalkozott.⁶⁵ Luegerrel együtt sorba járták a végházakat s a kijelölt számon kívül a többi katonát két havi zsolddal elbocsátották. Az elbocsátottak között 927 hajdú és 302 huszár volt. Ezeket azzal az

⁶⁴ Lueger jelentése. Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.579.

⁶⁵ U. o. Lueger jelentése.

ígérettel kecsgették, hogy nemsokára ismét szolgálatba léphetnek. A megmaradóit hadinép főtisztjei Luegernek kifejtették, hogy ennyi emberrel lehetetlen a török portyázásokat megakadályozni; mert hiszen a török Kanizsa várából 2-3000 emberrel szokott portyára indulni, s ők az összes végházakban együttesen most csak ezerén lesznek. Erősen kikeltek a fizetés leszállítása ellen is. Minderre Lueger csak annyit felelt, hogy ami panaszuk van, adják be őfelségéhez.⁶⁶

Az elkeseredett tisztek közül többen letették a kardot. Orehóczy vicebán is lemondott katonai tisztéről s a báni hadinépet egy 30 firt fizetésű egyszerű kapitányra bízta.

A meghagyott katonaságnak kihirdették, hogy ezentúl minden negyedévben pontosan fizetik, a katonák ez ígéletben nem bíztak, új esküt tenni nem akartak. Végre Lueger úgy egyezett meg velök, hogy egyelőre csak szent Mihály napjáig tegyék le az esküt. Ez június 18-22. napjai között meg is esett.

A felsőmagyarországi redukciónak semmi eredménye sem lett; mert mikor a katonák meghallották, mi készül ellenök, legtöbben a felkelőkhöz állottak.⁶⁷ A bányavidéki végházakra ezután került volna a sor. De itt már oly nagy volt a forrongás és oly sok katona otthagya a

⁶⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.575. A felsőmagyarországi 2500 magyar katona reductióját 1000-re a király a haditanács átirata szerint 1671. dec. 22-én resolválta. Végrehajtására két commissariust küldtek.

⁶⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.579. Ex consilio bellico, 1672. szept. 16. A haditanács a katonáknak még fizetést sem mert adatni, mert — úgy mond — a rebellesek nem fizetést, hanem kötelet érdemelnek.

szolgáltatot, hogy a reductio végrehajtására egyelőre gondolni sem lehetett. Az 1672 évi szept. 16-án a haditanács már azon igyekezett, hogy a bányavidéki végházak népét a ribilliótól valahogy elvonja. E célból meghagyta Eszterházy generálisnak, hogy az összes hadinépet vonja magához és szálljon táborba.⁶⁸

A haditanács rendeletére Eszterházy azt felelte, hogy ő szívesen száll a mezőre, de nem hiszi, hogy egyetlen katona is kövesse. Előbb tehát fizessék a hadinépet, mert különben nem engedelmeskedik.⁶⁹

Megjegyezzük, hogy a bányavidéki katonaság reductiojára nem is volt nagy szükség, mivel száma már úgy sem sokkal több volt ezernél. De még ezt a néhány embert sem akarták megtartani.

A magyar katonaság elbocsátásának főszervezői: Lobkovitz, Hocher, Lamberg, Monteuccoli, Dietrichstein, Czernin, Waldstein, Pötting és Sinsendorf eközben folytatták tanácskozásaikat. Ők már előbb elhitették a felséggel, hogy ha az eddigi magyar haderő helyett csak 3000 magyar katonát tartanak, a fegyelem javul s az ország védelme biztosítva van. »Dieses Werk — írják — tanquam fundamentum der künftigen Gränitz-Defension und Sicherheit.« A háromezer magyar katonát — írják 1672 március 29-én kelt hosszú jelentésükben — ezentúl német módra kompániákba kell fogni s belőlük ezerét Felső-Magyarországban, ezerét a bányavidéki végházakban és ezerét tul a Dunán kell tartani. Több magyarra

⁶⁸ Ugyanott.

⁶⁹ Közös p. ü. It. Hungarica, fasc. 14.526. »grosser Abusus vorgeloffen, und denen Soldaten das Proviant an Brod, Wein und Saltz etc. in gar zu hohen Wert solle«.

nincs szükség; de ezeket negyedévenként, minden levonás nélkül, rendszeren kell fizetni. Eddig ugyanis gyalázatosan fizették, s a posztót, a kenyeret és a sót méregdrágán adták nekik.⁷⁰

Ugyancsak az urak a *reductio* után így irnak öfelségéhez: Felsőged elhatározta, hogy a magyar katonaság fizetését leszállítja s az eddigi létszámot 3000-re redukálja. A rendezés megtörtént s az elbocsátott katonáknak (hat-hét évi helyett) kéthavi zsoldot adtak. *A felsőmagyarországiak azonban mind a lázadókhöz álltak,*⁷¹ s a ribillió ott mindent elsöpört. A bányavidéki népet ekkor Eszterházyval a táborba vezettették, hogy a lázadókhöz ne csatlakozhassanak. Ezeknél a *reductio* még nem történt meg, de most okvetlenül végre kell hajtani.⁷²

Miután a király kívánságára egy ügyben július 15-én (1673) még egy gyűlést tartottak, ott kimondották, hogy a bányavidéki magyar katonaságot is redukálni kell. Egyúttal elhatározták, hogy »*ad euitandum odium nationis*« a megmaradt 3000 magyar katonát évenként fizetik, még pedig felében posztóval; *a 21 frtos posztót ezentúl 48 frt helyett 40 frtban adják a katonáknak* és nem brabanti, hanem bécsi röffel mérik.⁷³

Alig hogy a *reductio* megtörtént, már is mu-

⁷⁰ »In Oberungarn aber nit allein die Abgedankte, sondern auch diejenige, welche man gegen Darreichung der zwei Monat Soldt in Diensten behalten, zu denen Rebellen geschlagen«.

⁷¹ Ezt a referádát a nevezettek 1673-ban május 4-én I. Lipót előtt felolvasták, s ő meghagyta, hogy ez ügyben még egy gyűlést tartsanak.

⁷² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.583.

⁷³ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.577. A meghívás czélját így írják meg neki: »in aggiustando opere novarum impositionum sive gabellarum loco novlter introductae repartitionis«.

tatkoztak következményei. Az elbocsátott magyar katonák helyett a végházakat németekkel rakták meg. Szatmárba 3040, Patakra, Tokajba és Ecsedbe együtt 3045, a többi felsőmagyarországi helyekre pedig (Kassa, Eperjes, Murány, Szendrő, Putnok, Szádvár, Bártfa, Sáros, Füzér, Kisvárdá és Balog) 4910 német katonát küldtek. Mivel a napról-napra növekvő német katonaság ellátását Magyarországra akarták hárítani, a nemrég behozott repartitio helyébe új impositio tervét kellett kidolgozni. Erre a célra már 1671 július 18-án Zichy István kamaraelnököt is Bécsbe hívták. Mivel a tanácskozások alkalmával a porták számáról újabb összeírás nem volt kéznél, alapul az 1647—1648-iki összeírást vették. Kimondották, hogy a mostani *Verpflegungs-Repartition*-t eltörlik s a német katonaság ellátására behozzák az accisákat és az impositiót. A német katonaság ellátására a számítások szerint 436.002 frt 45 kr. kellett. A 32 vármegye között ezt akkép akarták felosztani, hogy a régi 7215 porta mind-egyikére 60 frt 43 dénárt vetnek ki évenként. Ha pedig ez lehetetlen, úgy a portákat csak évi 40 frttal sújtják, és a többit az accisákból pótolják.

Ezen impositiók kivetésére azonban szükséges volt a porták újabb összeszámítása. Ezt a munkát a felség egész Felső-Magyarországban Spankaura és Joanelli kamaragrófra, Alsó-Magyarországban pedig Heisterre és Zichy Istvánra bizta.⁷⁴

Egyúttal 1672 május 25-én kiadta az accisákra vonatkozó rendeletét is. A repartitíók miatt — mondja Lipót — rengeteg sok volt a panasz. Atyai jóindulata és veleszületett kegyessége arra

⁷⁴ Közös p. ü. It. Hung. 14.577. Ex consilio bellico, 1672. május 25.

indították öt, hogy ezek helyébe az accisákat hozza be. Az új rend 1672 június 1-én kezdődik.⁷⁵

Az új rendnek, azaz a reduciónak második hatása abban nyilatkozott, hogy a felkelők ügye egyszerre hatalmas lépéssel előre haladt. Az elbocsátott 7—8000 jó vitéz ugyanis majdnem kivétel nélkül a felkelőkhöz csatlakozott. A harmadik hatás az volt, hogy a török kénye-kedve szerint kalandozhatott; mert a német katonaság fel nem tartóztatta. A gyalogságnak ugyanis a törökökkel szemben alig lehetett hasznát venni, lovasság meg kevés volt, s még ez a kevés sem ismerte a török harcmódját. Egyszóval a bécsi kormányshékek hamarosan meggyőződtek róla, hogy a magyar katonaság elbocsátásával óriási baklövést követtek el. S mikor ez országszerte világossá lőn, a hibát egyik a másikra igyekezett tolni. Bűnbaknak az alsóausztriai kamarát tették meg, mivel ez sürgette legjobban, hogy az egész magyar katonaságot elbocsássák.

De nemcsak az elbocsátott katonákkal volt baj. A megmaradottak is erősen mozogtak, s attól lehetett tartani, hogy valamennyien a felkelőkhöz csatlakoznak. Az ígéreteket ugyanis, amiket a reductio alkalmával tettek, nem tartották meg. Elmúlt az első negyedév, azután utána a második és a többi, de a magyar katona hiába várta fizetését. A nyomor ismét eltűrhetetlenné lett. Felső-Magyarországból Volkra gróf jelenti, hogy a magyar katonaság hihetetlen nyomorban sínlődik, csapatosan betegednek és halnak, s ha a bajon

⁷⁵ Az új rend szerint a városokban minden mázsa hús után 30 krt (50 dénárt), minden csöbör bor után 18 krt (30 dénárt), minden csöbör pálinka után 30 krt (50 dénárt) és minden csöbör sör után 9 krt (15 dénárt) szednek.

nem segítenek, újabb zavarok támadnak.⁷⁶ Horvátország rendéi 1673 tavaszán szintén a hadinépvégtelen nyomoráról értesítik a haditanácsot.⁷⁷

A bányavidéki végházak ügyében még Eszterházy Pál generális adta elő a panaszokat. Oly hihetetlen a nyomor — írja 1673 szept. 25-én —, hogy a katonáknak lehetetlen tovább szolgálniok. Magában Újvárbán — úgymond — több török van, mint magyar az összes bányavidéki várakban. *Pedig amellet a magyar katonaság napról-napra fogy, mert a meghaltak és a csatában elesettek helyébe újakat fogadnunk nem szabad. Szegény magyar katonák már teljesen elveszítik bizalmukat s az a hitük, hogy őket teljesen meg akarják semmisíteni! Az utóbbi 14 év alatt csak 17 havi fizetést kaptak.*⁷⁸ És ezen megfogyatkozott, szegény néppel szemben ott állanak a hatalmas török végházak: Újvár, Súrány, Esztergom, Párkány, Nógrád, Hatvan, Hollókő, Buják, Szécsény, Vác és Eger. A német

⁷⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.583. 1673. okt. 11. »wasgestalt — írja Volkra — die Soldaten so über der Theis liegen, häufig anfangen zu erkranken und zu sterben, auch eine neue Revolte und grosse Confusion durch der Soldaten Excessen in Oberungarn zu besorgen.« A magyar katonaság itt az utóbbi nyolcz év alatt csak két havi fizetést kapott.

⁷⁷ Ugyanott. Status et Ordines Regnorum Croatiae et Sclavoniae ad consilium bellicum.

⁷⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.583. »quin imo —írja — in dies deficient, nam eorum loco qui aut morbo extincti sunt, aut gladio hostili occubere, alios inscribere per expressum consilii belliei mandatum vetamur. Sicque in dies pauciores redimur, adeo quidem, ut in nonnullis confiniis vix tot reperiantur milites, qui ad custodiam sufficient, quod ipsimet confinarii miseri videntes, animis plane deficient, neque aliud sibi persuasum habent, quam quod totaliter exterminari debeant«.

várórségek, bár azelőtt mindég a magyar generális hatósága alá tartoztak, most hallani sem akarnak a függésről.

Ugyanekkor a kanizsai végházak hadinépe is előadta panaszait. Öt év óta — írják — csak két havi zsoldot kaptak. Nyomorult életüket már nem bírják fenntartani, mert nincs mód, hogy a szegény katona munkát kapjon és kenyeret szerezhessen. A tisztek sem bírnak megélni a nagymértékben leszállított fizetésből. Az örökös majdnem lehetetlen, mivel némely végházban csak 15 hajdút hagytak.⁷⁹

A baj tehát, amint látjuk, mindenütt nagy volt. Ha idejében hozzáfognak az orvosláshoz, talán még segíthetnek vala az állapotokon. De Lipót tanácsosainak gögje és elbizakodottsága nem engedte, hogy az egyszer badarul kiadott rendeleteket visszavonják s a magyar haderőt visszaállítsák. E helyett ide-oda kapkodtak, s fél-

⁷⁹ Közös p. ü. It. Hung. 14.583. A kanizsai végházak megindító folyamodásából (érkezett 1673. szept. 2-án) adjuk itt e néhány sort: »Extrema nos premit rerum penuria, vitaeque sustentandae conditio prorsus miserabilis; confinia funditus per hostes destructa, lóca circumjacentia usque ad ipsa praesidia Turcica in cineres redacta, populi absumpti, ommibus bonis nostris mobilibus et immobilibus privati sumus; nullus laborandi militibus modus vei occasio, civitates enim et lóca populosa lange nimium a nobis absunt, terra déserta et vasta solitudine circumsepti, in confiniis haeremus; excursionses severissime prohibentur, stipendia interim nulla pendentur; hinc milites omnibus vitae mediis destitutos in confiniis continendi modus impossibilis, hinc in vetita quoque latrocinia prolabantur, hinc pubücae quietis jactura, hinc pacis Turcicae raptura, et inevitabile maiestatis, regni et provinciarum imminet detrimentum.«

rendszabályokkal igyekeztek a további bajoknak elejét venni.

*

A magyar haderő reductiója két fontos következményt vont maga után. Bár mindkettő előrelátható volt, Lipót elvakult tanácsosai ezek gyors bekövetkezésére még sem számítottak. A bujdosók ügyének Bécsben ekkor még valami nagy jelentőséget nem tulajdonítottak, mert nem sejtették, hogy mivé nővi ki magát. Az elbocsátott végbeliek ezreiben azonban a bujdosók ügye nem remélt támaszt nyert.⁸⁰ Azután a felkelőkhöz igyekeztek azok a végbeliek is, akiket ugyan megtartottak, de akiknek fizetéséről nem gondoskodtak, s így úgyszólván kényszerítették őket, hogy a bujdosókhoz álljanak. Nem kell hinnünk, hogy mindezeket azok az eszmék terelték a felkelők táborába, amelyeket a bujdosók főbb emberei hirdettek. *Az éhező végbeliek legtöbbje a megélhetés módját kereste.* De ezenkívül német-gyűlöletük is bosszúért lihegett. Az elbocsátásuk miatt érzett szégyen és düh ugyanis a németek iránt való gyűlöletüket még jobban fokozta. Bizonyos tehát, hogy a felkelők ezeknél elszántabb és fanatikusabb hadinépre szert alig tehettek.

A reductio másik következménye már jóval veszedelmesebb volt. A régi harcedzett huszárok elbocsátásával a törökök vérszemet kaptak s a behódoltatást oly merészen kezdték üzni, hogy a legrosszabtból lehetett tartani. Nem is csoda,

⁸⁰ A magyar haderő reductiója nálunk ismeretlen lévén, íróink e fontos ügy ismertetését a kuruczvilág tárgyalásánál teljesen mellőzik.

hiszen magában Érsekújvárbán több török volt,⁸¹ mint a bányavidéki összes végházakban magyar. Azután Érsekújváron kívül ott álltak a hatalmas török végházak: Surány, Esztergom, Párkány, Nógrád, Szécsény, Vác, Hatvan, Hollókő, Buják és Eger. A Kanizsával szemben lévő végházak területén ugyanily állapotok voltak. A kanizsai basa alatt 5400 török állott,⁸² holott a Kanizsával szemben lévő *tizenhat* magyar végházban a reductio után összesen csak 800 ember volt! S ennek a 800 embernek kellett védeni Stájerországot, Alsóausztria egy részét; ezeknek kellett a Drávától a Balatonig s onnét a Rábáig az összeköttetést fenntartaniuk.

Magyarország keleti részeiben a reductio után magyar katona alig maradt. E részeken a *császár pártján* csak a hajdú-városok küzdöttek. Velők együtt harcolt a *Barkóczy István-féle* huszárezred, melyet a reductio után Barkóczy csak nagy küzdelemmel tudott összetoborzani. A Barkóczy-féle ezred eleinte nyolc kompániából állott, de 1677-ben a császárhoz pártolt *Kende Márton* és *Jaksó Dénes* kapitányok századaival tiz kompániára egészítettet ki. Ez az ezred kitűnő tisztek alatt állott. *Kiss Balázs, Kiss Ferenc, Csathó Albert, Hamar István, Barkóczy István* és öccse *Barkóczy Sándor* kapitányokról egész legendák maradtak ránk. Mikor I. Lipót 1673-ban a Barkóczy-ezred néhány vitézének Kallón, Nagy-Géresen, Királyhelmezen, Balkányon, Bogdanyon, Agárdon, Kisfaludon, Kemeccsén, Szernyén és Ber-

⁸¹ Eszterházy Pál jelentése, 1673. szept. 25. Közös p. ü. It. Hung fasc. 14.583.

⁸² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.630. Brevis informatio de statu confiniorum ante — Canisia.

czelen birtokokat adományozott,⁸³ a megjutalmazott vitézeket *ő maga is hősöknek mondotta*. A megjutalmazott hősök ezek voltak: Nagyszeghy Gábor, Domby György, Nagy István, Juhász Benedek, Magyar Mihály, Fábíán János, Sajtos Demeter, Kiss Ferenc, Gyóry István, Kiss Péter, Pap Mátyás, Alvinczy János és Lászkay Miklós. Az agyongyalázott magyar hadinépben tehát még Lipót nyilatkozata szerint is akadtak hősök.

A Barkóczy-ezred hírneve sehogy sem tettett a német generálisoknak. Strassoldo, Wallegg és mások igyekeztek is azt befeketíteni. Bécsben azután sokszor azt sem tudták, hogy a Barkóczy-ezred a labancok részén vagy a magyar párton küzd-e? Az *Inquisitions-Commission* egyik jelentése például azt írja, hogy »Barkóczy Istvánban, akit egy ezred élére állítottak, nem igen lehet bízni, mikor több bort ivott, maga is így kiáltott: *ha feleségemnek az esze nem állna utómban, már régen a felkelőkhöz repültem volna*!« Ezért a német biztosok öfelségének melegen ajánlották, hogy Barkóczy hatalmát mennél jobban nyirbálja meg: »damit seine Macht dergestalt temperirt werden möchte, dass er (t. i. Barkóczy) aber auch wolte, nicht sonderlich schaden könnte, welches wür so wohl von ihm, als allen andern

⁸³ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.586. 1673. ápr. 23. Bár az ezred parancsnokának, Barkóczy Istvánnak vicegenerálisi rangja volt, a német generálisok, ahol csak lehetett, mellőzték őt. Így az 1673. évi december havában csak havi 80 frt zsoldot akartak neki adni, holott már azelőtt havi 400 frt fizetése volt. Erre a haditanács 1673. decz. 11-én havi 300 frtot rendelt neki, Barkóczy Sándornak pedig havi 100 frtot. (Ex consilio bellico, 1673. decz. 11.)

Nationalibus, insonderheit der Miliz als ein universale verstanden haben wollen«.⁸¹

A Barkóczy-ezred mellett — mint említők — a labanc érdekeket még csak a hajdúvárosok támogatták. Hogy a hajdúvárosok népét a király hűségében megtarthassák, Spankau generálist 1672 tavaszán Szoboszlóra küldték, hogy ott Barkóczyval tanácsot tartson. Az összejövetel alkalmával Spankau a hajdúvárosokkal is tanácskozott. A tanácskozás tárgya a törökök terjeszkedésének megakadályozása volt. E célra az egymástól jó távolra fekvő hajdúvárosokat egymáshoz közelebb akarták telepíteni. A terv szerint a szoboszlaiaknak Rakamazra, a vámospércsieknek Királytelekre és a hadháziaknak Nagyfalura kellett volna telepedniök. Ha az áttelepítés megtörténik, a hajdúvárosok három óra alatt fegyveresen összejöhetnek és a törökkel szembeállhatnak.

Spankau 1672 március 26-án már jelenti a haditanácsnak, hogy az érdekelt hajdúvárosok beleegyeztek az áttelepítésbe s bármikor készek régi lakóhelyeiket elhagyni.⁸⁵ Rakamaz most — írja Spankau — teljesen pusztá, mert tizenkét év előtt itt ütött tábort De Souches. Nagyfalu Hartyányi kamaraiánácsos tulajdona. Király telek pedig Csáky Istváné.

Spankau tervét a haditanács is, meg öfelsége is jóváhagyták. 1672 április 24-én a magyar

⁸⁴ Walsegg báró és Zehetner báró jelentése a felsőmagyarországi végházak állapotáról. Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.665.

⁸⁵ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.575.

kamara már rendeletet kapott,⁸⁶ hogy az említett helységek tulajdonosaival titokban kezdje meg az alkudozást.

Ismervén a későbbi fejleményeket, könnyű megmondanunk, hogy ez a terv, megvalósulása esetén, sem sokat használt volna a császáriaknak.

Mivel a *reductio* alkalmával a báni katonaság számát is leszállították, a Mura mentén a védelmet az úgynevezett *szabad lovasok* (liberi *frayrayter* nuneupati) teljesítették. Ezek a légrádi kapitányság alá tartoztak s számuk 1674-ben 850-re rúgott. Régente ezek a szabadlovasok is jóval többen voltak. Kenyerüket gazdálkodással és kereskedéssel szerezték meg. A Muraközben »a sövényen kívül« *Bulya-hegyalja* nevű mezejük, Új-Zerinvár mellett pedig *Szanyár* nevű birtokuk volt. Mikor őket is *repartitio* alá vették, birtokaikból megélni többé nem tudtak, s ezért a török áruk után harmincad-mentességet kértek. Az 1674. évi augusztus 22-én ezt részben meg is kapták.⁸⁷

Mindezek a csapatok még a végházak között lévő vonalak és a csardakok őrzésére sem voltak elegendők. Az országba hozott német katonaságnak még elég teendőket adott a kurucok folyton

⁸⁶ »Sua maiestas ad expositionem praefati consilii bellici clementer resolverit, liberos haydones in partibus superioribus degentes, pro majori sua securitate et arctiori conjunctione sedes suas haydonicales ad certas terras Rakomaz, Királytelek et Nagyfalú translatusos«. (Közös p. ü. lt. fasc. 14.575.)

⁸⁷ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.585. Megemlítjük, hogy a vasmegyei *őrségiek* (*speculatores regales*) ez évtizedben többször megkísérelték régi szabadságaik visszanyerését. A hatalmas Batthyány család ellenében azonban semmire sem mentek. (Ez ügyre vonatkozó iratok a közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.605.)

növekedő. hatalma. A törökök rablásainak és portyázásainak megakadályozására tehát nem maradt haderő. S itt érezték leginkább a magyar könnyű lovasság hiányát. Már a reductiót követő esztendőben is akadtak ugyan egyesek, akik a királyt a magyar lovasság visszaállításának szükségességére figyelmeztették, maga *Ampringen Gáspár* 1675 június 3-án szintén ajánlotta Lipót-nak a magyar könnyű lovasság szaporítását,⁸⁸ s Komárom és Guta megerősítését is sürgette a török ellenében,⁸⁹ de az ilyen tanácsok Bécsben siket fülekre találtak.

A magyar katonaság visszaállítása helyett tehát azokhoz az eszközökhöz fordultak, amiket már a Bocskay, Bethlen és Rákóczi felkelésekor is sikerrel használtak. Azaz horvát és rác csapatokat szerveztek a magyarok ellen. Már az 1672. év végén, közvetlenül a reductio után, megbízták Pálffy Károlyt, hogy egy horvát-magyar lovasezredet toborozzon.⁹⁰ Követte ezt a *Collaldo*, a *Kéry-iéle* horvát ezredek,⁹¹ továbbá a *Fejérpataky-iéle* horvát szabad zászlóalj felállítása. E horvát csapatok legnagyobb részét a bánya- városok vidékén helyezték el. Komáromba és Győrbe, ahol a naszádosok mellett I. Ferdinánd óta magyar huszárcsapat állott, rác lovasokat helyeztek, akik egyebet sem tettek, mint a vásárookra

⁸⁸ *Károlyi Árpád*. A magyar alkotmány felfüggesztése.

⁸⁹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.583.. 1673. szept. 9. Ampringen Komáromról ezt a megjegyzést teszi: »darinnen gleichwohl neben der Soldatesca viel wackerer Leuth sich aufhalten.«

⁹⁰ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.579.

⁹¹ A Riccardi de Leka-féle horvát ezredet csak 1683-ban állították fel.

menő népet rabolták.⁹² Az újonnan verbuvált s gyakorlatlan horvát és rác lovasság nemcsak hogy a magyar huszárságot nem pótolta, de még a huszár névre sem volt érdemes.⁹³ A magyar huszárt a »*genius populi Hungarici et methodus militandi*« teremté, de ehhez a methodushoz a rác nem értett.

Az újonnan szervezett horvát csapatokról is kevés jót mondhatunk. Amióta a horvát katonaság egykori bajtársa, a magyar ellen küzdött, régi vitézi hírneve teljesen elenyészett. Ennek bizonyítására éppen a magyarság legnagyobb ellenségei adnak elegendő anyagot. Így a magyar végházak megvizsgálására kiküldött német biztosok a Pálffy és a Collaldo-féle horvát ezredekéről azt írják, hogy azok a közmegvetés tárgyai. »*Legionem Croatorum — írják Walsegg gróf és Zehetner báró — Pálffyban vilipendio, Collaldianam verő plane contemplai et ludibrio haberi, a propriis Collaldianis officialibus^u asseri, ab unica centuria Kiss Balázs^{o5} equitum magistro Barkocziano facile sex centurias Collaldianas profligendas at que in fugam agendas.*« Azután így irnak a Magyarországon harcoló horvát

⁹² A kecskeméti marhatőzsérek egy alkalommal szembeszálltak a Komárom körül kóborló rácz lovasokkal. El is verték őket, s több rácz katonát megkötözve vittek Győrbe. (1676. május 14.)

⁹³ Az udvari kamara így ír a rácz huszárról: »weilen das rascianische Volk wan es zu Pferd dienen solte, keine Reflexion eines sonderbaren Dienstes zu machen ist.«

⁹¹ Ákosházi Sárkány János is itt szolgált mint főstrázsamester.

⁹⁵ Az itt említett *Kiss Balázs* e század egyik legkiválóbb és legvakmerőbb huszártisztje volt, de állandóan hü maradt a császárhoz.

csapatokról: »A jó barát és az ellenség is elismeri, hogy a horvátok rossz hírben vannak; köztudomású dolog, hogy mindabban, amit eddig tettek, felségednek sokkal többet ártottak, mint használtak. Legkedvesebb foglalkozásuk a szegény és védtelen nép fosztogatása; még a kassai vásárt is felverték. Nem is igazi horvátok ezek, hanem gyülevész, szedett-vedett rongy nép. Pedig mindnyájan német ellátásban (teutsche Verpflegung) részesülnek, holott a jóval olcsóbb magyar ellátás (hungarische Verpflegung) mellett kitűnő magyar lovasokat lehet kapni, amilyenek Barkóczy emberei.«⁹⁶

Bár a *reductio* után ilyen és ehhez hasonló jelentések gyakran mentek Bécsbe, ott a magyarellenes hangulatot megtörni nem bírták. Nem bíztak a magyar katonában s halálni sem akartak a magyar haderő növeléséről, vagy visszaállításáról. Pedig ha valamivel, úgy ezzel vethettek volna gátat a felkelés rohamos terjedésének, ezzel mérsékelhették volna az oly sokszor hangoztatott »*odium nationis*« növekedését.

Az 1673. évi november 14-én, 15-én és 20-án a magyar kancellár, a magyar kamara elnöke, Heister, Kobb, Selb és Dorsch hosszasan tanácskoztak a magyarországi politikai és katonai ügyek felől.⁹⁷ A bajok orvoslására ezek az urak a következő nevetséges javaslatokat tették a ki-

⁹⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.665. Inquisitions-Commission Relation, 1678. szept. 9. »Dass die herinnen stehende Croathen bey Feindt und Freundt in sehr schlechter Achtung seyen« ... stb.

⁹⁷ »Den statum Ungariae in militari, camerali et politico«.

rállyanak: Minden rebellis fejért 500-tól 1000 frtig terjedő jutalmat kell adni; a főrebellisek ára 1000 frt legyen. Hogy a felkelők erejét gyengítsék, a rebellisekből egy ezred felállítását is ajánlották, de az ajánlathoz hozzátették, hogy az ezred felállításától nem sokat lehet várni, mert a rebellisek, ha a verbung-pénzt és a ruhát megkapták, megint odább állnak.⁹⁸

Ezeket az ajánlatokat 1673. nov. 26-án és 27-én Lipót is meghallgatta. Az új magyar ezred felállítása azonban nem volt ínyére s meghagyta, hogy a haditanács e kérdést tovább is fontolgassa. Ugyanekkor Lipót azt is elrendelte, hogy a még meglevő végbelieket »*ad evitandam odium*«⁹⁹ fizessék."

A hosszú tanácskozásoknak ez lett volna az egyetlen számbavehető eredménye, de még ezt az egyet sem hajtották végre. A szegény magyar katona számára nem volt pénz, nem volt kenyér. De a németek dúskálhattak a portiókban s a kivetett pénzben. Szatmár vára részére három vármegye évenként 35,000 forintot fizetett s a haditanács és az udvari kamara elnézték, hogy a tisztek ez összeget a maguk céljaira fordítják. Strassoldo az executiókkal nagyszabású üzletet folytatott s egy-egy executió elmaradása fejében 150-500 frtot kapott az illető megyéktől. Szendrőn az italmérés Wesselényi korában még 16,000 frtot jövedelmezett, most a német urak zsebébe vándorolt ez az összeg is.¹⁰⁰

Képzeltük, miféle gazdálkodást űzhettek

⁹⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.583.

⁹⁹ Ugyanott.

¹⁰⁰ Közös p. ü. it. Hung. fasc. 14.665. Inquisitions-Commission Relation.

ezek az urak, mikor Spankau egy-egy évre 64,037 öl fát és 193,114 kéve szalmát követelt a felsőmagyarországi megyéken.¹⁰¹

Amit Lipót császár és tanácsosai helytelenítettek, azt a felsőmagyarországi német generálisok nemcsak veszedelmesnek nem látták, hanem hasznosnak és célszerűnek tartották. Ezek a generálisok a megtérő bujdosókat szívesen befogadták, s ha önkényt nem jöttek, pénzzel csaloggatták őket. Walsegg gróf jelentése szerint Strassoldo és mások minden átpártoló hajdúnak 12 forintot fizettek. A Kalló várába helyezett 100 megtért kuruc fejenként 15 frtot, a Csengeren és Kisvárdán lévő 200 hajdú pedig egyenkint 20 frtot kapott.

A kényszerítő körülmények hatása alatt 1674 tavaszán már a haditanács is beadta derekát. Mivel Érsekújvárról a török hallatlan garázdálkodást űzött s fenyegetőleg terjeszkedett, a haditanács 1674 április 17-én 500 magyar huszár verbuválását rendelte el.¹⁰² Mivel a veszély ezúttal komo⁷yan fenyegetett, a haditanács gondoskodott róla, hogy rendeletét azonnal végrehajtsák. Az 1674. év júniusában a bányavárosok vidékén már 852 huszár és 786 hajdú volt.¹⁰³ A haditanács a huszárokat keveselte, a hajdúkat meg sokalta. Ezért még júniusban elrendelte, hogy a huszárok számát 1000-re emeljék, a hajdúk számát pedig 213-ra szállítsák le.

Ezidőtől kezdve, hol itt, hol amott, folyton

¹⁰¹ Ugyanott, fasc. 14.583.

¹⁰² Ex consilio bellico. Közös p. ü. It. Hung, fasc. 14.589.

¹⁰³ A komáromi 297 hajdút is ide számították.

verbuválták a magyar katonákat. Amíg a reductio végrehajtása után az összes magyar-horvát és rác katonaság együtt sem tett ki 3000 főt, addig 1676-ban már 4000-en is felül voltak. Mindez azonban csekélység volt a Magyarországon lévő német katonasággal szemben. Az 1676. évben ugyanis Felső-Magyarországon *La Borde*, *Spankau* és *Herberstein* alatt 7620 gyalog és 3590 lovas állott; Alsó-Magyarországon *Massim*, *Strasoldo* és *Rittisch* alatt 4290 gyalog és 1237 lovas. Ehhez a »rendkívüli« német katonasághoz járultak az állandóan nálunk lévő *szabad zászlóaljok* 3006 gyaloggal és 514 lovassal. Összesen tehát 20,257 német katona élt a nyakunkon.¹⁰¹ A következő 1677. évben ez a szám még növekedett, amennyiben a Magyarországon levő összes katonaság száma 28,500 emberre rúgott és ebben csak 3935 magyar végbeli és 800 Barkóczy-féle huszár volt. Az összes magyar katonaság tehát 4735 főre rúgott.^{10.5}

Ez bizony jelentéktelen szám volt. De Lipót tanácsosainak szemében még ez is szálka vala. A felsőmagyarországi végházak megvizsgálására kiküldött biztosok például így írnak 1678-ban a királyhoz: »A magyarokban velük született és kiolthatatlan gyűlölet ég a németek ellen s Bocskay, Bethlen és Rákóczi példája szerint csak az alkalmat várják, hogy fegyvert ragadjanak. Pedig magoknak is be kell látniok, hogy a töröknek maguk ellent nem állhatnak, *s a németség vére és vagyona nélkül képzelt szabadságuk régen elveszett volna!* Hiszen mihelyt a németek egyik

¹⁰⁴ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.608. Aufsatz den statum militarem betreffend ... stb.

¹⁰⁵ Ugyanott.

kapun kimennek, a másikon bevonul a török.«¹⁰⁶
 Ezután hosszasan fejtegetik a magyar katonaság megbízhatatlanságát, a magyar nemzet geniusát, amely mennél több birtok szerzésében nyilatkozik meg s végül melegen ajánlják I. Lipót öfelségének, hogy *miként 1672-ben, úgy most is szállítsa le a magyar katonaság számát s lehetőleg gyengítse, mert a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a magyar nemzeti katonaságban bízni nem leheti Eddig is minden ribiliónban résztvett, így lesz az ezután is. Azért legtanácsosabb lesz, ha öfelsége a magyar katonaságot folyton kevesbíti; és a jelzett okok miatt*

¹⁰⁶ U. o. Hung. fasc. 14.605. »Unstrittig ist, und die selbsten bekennen müssen, was massen die hungarische Nation allein dem Türk zu widerstehen vill zu schwach sey, also dass ohne der Teutschen Gut und Blut ihre eingebildete Freyheit längst unterdrucket, und gleich anderen zu diesem Königreich gehörigen Landschaften in eine türkische Slaverei verwendet sein würde.« A mi azt az állítást illeti, hogy ha a német egyik kapun kimegy, a másik kapun a török bevonul, felemlítünk egy teljesen ide illő esetet. Az 1679. év tavaszán két zászló alatt mintegy 400 kurucz gyalogos Breznóbánya elé ért s a kinyitott kapun át a városba vonult. A másik kapun ugyanekkor a teljes német őrség megszaladt, s Bécsben azt hirdették, hogy 2000 kurucz támadta meg Breznóbányát. (Közös p. ü. It. Hung. 14.608.)

¹⁰⁷ »Sothane hungarische National-Miliz mehr zu fürchten, als sich darauf zu verlassen ist, allermassen die Erfahrung bezeuget« ... stb.

*amennyire lehetséges, a nemzet kezéből a fegyvert kiragadja.*¹⁰⁸

A biztosok ajánlották azután Lipótnak, hogy az egyházi méltóságokba először idegeneket, majd németeket ültessen. A magyar nemesség hatalmát — írják — szintén meg kell nyirbálni s ezentúl egyetlen magyar nemesnek se adjanak fiskális jószágot. A magyar kancelláriát is meg kell akadályozni, hogy nemesi leveleket özönével ne adjon ki. Mostanában ugyanis már csizmadiaknak, kufároknak és cigányoknak is nemességet osztogat.¹⁰⁹

E jelentés egyik szerzője, Walsegg báró, a szepesi kamara élén állott. Elgondolhatjuk, minő szerepet játszott ott ez ember, aki ilyen tanácsokat adott a királynak.¹¹⁰ Nem hiába írta Lipótnak, hogy a magyarok őt még a halálnál is jobban gyűlölik. Am ő ezt a gyűlöletet meg is érdemelte. De a mi szegény, rongyban csühdődő és éhező végbeli vitézeink vajjon mivel szolgáltak rá, hogy Lipót tanácsosai így irtak még azokról is, akik hívek maradtak a királyhoz? Irigyelni és gyűlölni lehet a hatalmast, az elnyomót, de a hazáját s szabadságát veszített koldus katonákon mi irigyelni és gyűlölni való volt?

Említők, hogy az 1672-iki *reductio* alkalmával a végházak már két éve nem kaptak zsoldot.

¹⁰⁸ Die Nation-Miliz nach und nach zu verringern, und dieser Nation aus obangeführten Rationibus so vill möglich das Gewöhr aus den Händen zu bringen.« (1678.)

¹⁰⁹ Walsegg és Zehetner bárók e rengeteg hosszú jelentése hemzseg az ilyen kitételektől.

¹¹⁰ A magyar kancellária Walsegg bárót hivatalos felterjesztésben *rabló despotának* nevezte 1680-ban.

Akkor megígérték nekik, hogy ezentúl évnegyedenkint pontosan fizetik őket. Hogy ez ígéretet mikép teljesítették, arra szolgáljon például a dunántúli végházak hadinépének fizetése. Az 1672. évben két évi hátralék helyett két havi zsoldot kaptak készpénzben és egy havit posztóban. Az 1673. évben hat óra készpénzt és tizenkét óra posztót kaptak; az 1674. és az 1675. évben semmit; az 1676. évben hat óra posztót és hat óra készpénzt; 1677-ben és 1678-ban semmit; 1679-ben kilenc óra pénzt és kilenc óra posztót; 1680-ban és 1681-ben semmit; 1682-ben kilenc óra pénzt és kilenc óra posztót; 1683-ban két óra készpénzt kaptak; 1684-ben semmit. Az 1672-iki két évi hátraléktól eltekintve, 156 hó alatt csak 34 óra kaptak zsoldot és 37 óra posztót.¹¹¹ A felsőmagyarországi végházak még rosszabbul álltak. Ezeknek magyar őrsége ugyanis a *reductio* évétől kezdve 1680 tavaszáig fizetését úgyszólván nem is látta.¹¹² Emiatt 1680-ban a Barkóczy-ezred letette a zászlókat s a felkelőkhöz készült csatlakozni.¹¹³ A nyomor itt leírhatatlan volt. Pedig a lefoglalt fiskális jószágokból a kincstárnak a katonaság részére visszatartott gabonán és boron kívül évi 80,000 frt jövedelme volt, de sem a gabonából, sem a jövedelemből nem jutott a magyar hadinépnek semmi. A szepesi kamara élén álló Walsegg bárót a magyar hadinép szenvedése meg nem

¹¹¹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.709. Kani-sische Gräniz -Bezahlung.

¹¹² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.619. Walsegg jelentése 1680. május 27-ről, melyben a királynak megírja, hogy a magyar hadinép 7—8 év óta fizetést egyáltalán nem kapott.

¹¹³ U. o. Hung. fasc. 14.613,

indította.¹¹⁴ Még 1680. május 27-én kelt felterjesztésében is rágalmakkal halmozta el a magyar végbelieket. *A magyar katonaság — írja — nem sokat ér s megbízni benne sohasem lehetett!* Ezért kellett 1672-ben redukálni.¹¹⁵ A Barkóczyezred sem sokat ér; ha fizetésről van szó, a huszárok tömegesen jönnek, de ha az ellenség ellen kell indulniok, igen kevesen verődnek össze.

A bányavárosok vidékén levő végházak hadinépe fizetés dolgában semmivel sem állott jobban a felsőmagyarországiaknál. A nyomor itt is a legnagyobb fokot érte el. A katonák csapatosan jártak a falvakra s ép úgy raboltak, mint

¹¹⁴ Walsegg báró sikkasztásairól és csalásairól a közös pénzügyi levéltárban *százhatmnkét ivalaku* oldalra terjedő jelentés van. A jelentést Walsegg bűntársa és a fiskális javak igazgatója, Draheim Vilmos írta. Walsegg rablásai miatt a török a konstantinápolyi residens útján követelt elégtételt. Az erdélyi fejedelem panaszait Vajda László vitte Bécsbe. Báthory Zsófia és Zrínyi Ilona levélben panaszolták el sérelmeiket. A katonai élelmezési hivatal is feltárta Walsegg bűneit, — de azért egy haja szála sem görbült meg. Draheim jószágigazgató, aki azelőtt a *Keczerek kutyaidomítója* volt, ép ily jellemű ember. Mikor a pozsonyi kamara vasraveretését sürgette, Lipót király többször fogadta őt, s 1681. szép t. 15-én 150 frt útiköltséget adatott neki, hogy Kassára visszautazhassék.

¹¹⁵ Közös p. ü. It. Hung. 14.619. »dass man sich auf diese ungarische Graniz-Miliz niemahlen rechtsschaffen verlassen hat dürfen«... stb.

a törökök. Batthyány Kristóf, Zichy István, Kéry, sőt Caprara is¹¹⁶ hasztalanul sürgették a fizetést.

Érdemes megemlítenünk, hogy Lipót 1680. január 13-án Prágából rendeletet bocsátott ki, amelyben meghagyta, hogy a katona ezentúl maga lássa el magát zsoldjából.¹¹⁷ Erre a rendeletre a magyar kamara azt írta, hogy »eset quidem id optandum, sed vix sperandum«. A katona hogyan éljen a saját zsoldjából, mikor egész éven át nem fizetik? Az élelmickek taksálása sem vezet e célhoz; mert ha a katonának pénze nincsen, a taksa is hiába való.¹¹⁸

A török háború kitörése előtti években a végbeliek nyomora tetőpontját érte el. Rettentő színekkel festik az egykorú jelentések a katonák rablásait. Néhol egész csatákat vívtak a lakosok az éhségükben és nyomorukban mindenről megfélemedezett végbeliekkel. Így 1682. október elején 40 huszár és 30 német a Nagyszombat környékén fekvő falvakat fosztogatta. A városiak egyesülvén a falvak népeivel, megtámadták a huszárokat és miután sokat megöltek közülök, a katonaságot visszavonulásra kényszerítették.¹¹³

¹¹⁶ Caprara a Nyitrán lévő Kéry-féle ezred fizetését sürgette. (K. p. ü. It. Hung. fasc. 14.628.) Zichy István *Vízvár* jelentőségét fejtegette. Amióta ez áll — írja —, a török a Csallóközt nem bolygatja; de az őrseget nem fizetik, s a katonák roppant nyomorukban a falvakra vonulnak. (Ugyanott 1682. decz. 7.)

¹¹⁷ K. ü. p. It. Hung. fasc. 14.628. »Die Proviantierung aber — mondja a királyi rendelet — in Heu, Stroh und Habern, so die Gespanschaften in Abschlag ihrer Repartition liefern, ihnen im leidentlichen Werth abgezogen werden sollen.«

¹¹⁸ U. o. Pozsony, 1680. február 16.

¹¹⁹ Közös p. ü. It. Hung. Machamayr jelentése Semptéről, 1682. okt 5-ről.

Mikor 1682 őszén némi fizetést vittek a katonáknak, Bercsényi kijelenté, hogy ez a pénz öfelsegének még kárára leend. Nincs falu, templom, postás vagy német katona, — írják 1682. okt. 26-án az udvari kamarának — ami a kóborló magyar csapatok miatt biztonságban volna.¹²⁰

Ha mindezekhez hozzávesszük a török végbeliek portyázásait, a kurucok támadásait és a német katonaság okozta rémítő terheket, miket erővel kellett a szegényeken megvenni, úgy előtünk áll az ország akkori állapota, amit Lipót bölcs tanácsosainak politikája teremtett.

Ezeket a rettentő bajokon végre is segíteni kellett. Még mielőtt a rendeknek az 1681-iki országgyűlésen alkalmuk lett volna felszólalni, az udvari kamara már megtette az első lépést a régi rend visszaállítására. Az 1680. évi aug. 14-én az udvari kamarát már német részről is figyelmeztették azokra a következményekre, miket a magyar katonával való alávaló bánásmód vont maga után. A magyar és a német katona ellátása és fizetése között lévő nagy különbség — mondja az udvari kamarához intézett jelentés — vetekedést és jogos nemzeti gyűlöletet kelt. Egyformán kellene velők bánni és a magyar katonát is úgy kellene fizetni, mint a németet. Hiszen egész Magyarország úgy is forrongásban van már. *A reductiót és a reductió alkalmával behozott újításokat a magyar katonaság gyalázatára az alsó-ausztriai Buchhalterei sürgette.*¹²¹

Erre az udvari kamara 1680. szept. 14-én felirt öfelsegéhez. E rendkívül érdekes feliratban az udvari kamara kimondja, hogy *a magyar*

¹²⁰ U. o. fasc. 14.628.

¹²¹ Közös p. ü. It. fasc. 14.628. Egy felterjesztésnek másolata az udvari kamarához.

katonaság redukálása veszedelmes állapotokat teremtetett. Az új status szerint őfelségének most is csak 4742 magyar katonája van, holott azelőtt 10,622 állott a végházakban.¹²² Az ország és őfelsége érdeke követeli, hogy a régi állapot visszaállíttassék.¹²²

A bécsi kormány székeken kívül különösen Eszterházy Pál fáradozott azon, hogy a magyar haderőt a régi számra emeljék s hogy a magyar hadinép régi tekintélyét és becsületét visszanyerje.

A magyar haderő visszaállítása egyelőre ugyan még nem következett be, de a megváltozott viszonyok folytán a magyar katonaság szaporításától többé nem idegenkedtek. így 1681-ben a bányavárosok vidékén, hol a magyar hadinép ekkor 915 huszárból és 653 hajdúból állott, 248 huszárt verbuváltak,¹²¹ a Kanizsa körül fekvő végházak hadinépét pedig 1092 huszárból és 1467 hajdúból állapították meg.¹²⁵

A báni és a kulpai katonaság szaporítását Horvátország rendéi sürgették. A báni katonaság a reductio után 500 emberből állott s ennek fele lovas, fele gyalogos volt. A kulpai hadinép, melyet Horvátország fizetett, szintén 500 emberből állott. A horvát rendek az öt komániából álló báni katonaságot 1500 emberre ki-

¹²² Ebben téved a jelentés, mert 1671-ben 12.091 ember, azaz 5980 huszár, 5736 hajdú, 265 tüzér és 110 rendkívüli alkalmazott magyar katonánk volt, s ezek egy havi zsoldja 49.773 frt 20 krt tett ki.

¹²³ Ugyanott.

¹²⁴ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.630.

¹²⁵ Ugyanott: Aufsatz des Kanisischen Granitz-Status; és Brevis informatio de statu confiniorum Ante-Canisianorum.

vánták emelni. Kollonics a horvát rendek kérését méltányosnak találta, de 1682. július havában kelt s az udvari kamarához intézett fölterjesztésében kimondotta, hogy *amíg a katonaság fizetése biztosítva nincs, a végbeli hadi néppel örökös baj és meg nem szűnő zavar lesz.* Mivel a jövedelem — mondja Kollonics — egymillió tallérnál többre rug, a végbelieket nem volna nehéz kielégíteni.¹²⁶ A nemzeti katonaság fizetése a némettel szemben amúgy is rendkívül rossz; egy kapitány (haubtmann) a horvátországi katonaságnál havi tíz forint zsoldot huz, egy hadnagy 6 frtot, egy lovas 3 frtot és egy hajdú 2 frtot. *Egy huszár tehát egy évre 27 frtba, egy kapitány egy évre 120 frtba kerül.* De még ennek a pénznek is felét posztóban kapják s a posztót kétszer oly drágán adják nekik, mint amennyibe került.¹²⁷ Ha — mondja a jelentés — e fizetést összehasonlítjuk a legkisebb német ezred törzsének a fizetésével, láthatjuk a kettő között lévő óriási különbséget. Pedig a horvátországi katonaságnál kapitánynál magasabb rangú tiszt nincsen, s régi szokás szerint, a legidősebb vezérli a többit¹²⁸ s az ilyen kapitány ugyanazon szolgálatokat tel-

¹²⁶ A kanizsai és a báni katonaság 52 havi hátralékos zsoldjáért esedezett.

¹²⁷ »die Helfte in Tuch, die Helfte in Geld, das Tuch ihnen auch doppelt angeschlagen wird, als es kostet.«

¹²⁸ »und alle Zeit der älteste Hauptmann die andern commandirt, und Ihro Majestät Dienst wenig daranliegt, wan einer General-Obrister, Obrister-Lieutenant oder Obrister-Wachtmeister genannt wirdt.«

jesíti, mint a rengeteg sok portiót húzó német generális.¹²⁹

Úgy látszik, ez a jelentés már összefüggésben állott a magyar haderő visszaállításával. A magyar kamara ugyanis 1682 július 28-án kihirdette, hogy *őfelsége Julius hó 9-én a magyar rendek alázatos kérésére a régi status visszaállítását elrendelte.*¹³⁰

Ez a rendelet országszerte nagy örömet okozott, de Thökölynek többet ártott, mint az 1681. évi országgyűlés összes határozatai. A szükséges haderőt ugyanis a felkelők táborából vonták el, s így már az 1682. év végén a felkelők táborai mindenütt bomladoztak. Az átpártolás, mit az általános amnesztia is támogatott, folyton nagyobb mérveket öltött.

A magyar haderő visszaállításánál azonban egy igen fontos dolgról teljesen megfeledkeztek. Kollonics világosan kijelentette, hogy amíg a végbelieknek fizetése biztosítva nincsen, szó sem lehet rendes és fegyelmezett katonaságról. E kijelentést azonban nem vették figyelembe, s katonákat toboroztak anélkül, hogy azokat fizetni bírták volna.

Közvetlenül a királyi rendelet kihirdetése után az udvari kamara a beérkezett jelentések alapján 5500 főre teszi a végbeli magyar vitézek számát, de — úgymond — ezek az emberek a fizetetlenség miatt nyomorult állapot-

¹²⁹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.630. A jelentésnek kelte nincs, csak a hátiraton olvasható 1682. jul. 28.

¹³⁰ Közös p. ü. It. fasc. 14.630.. Lipót ezen elhatározására természetesen nagy befolyással volt a fenyegető török háború. A közvetlen ok azonban mégis a rendeknek állásfoglalása volt az 1681-iki országgyűlésen.

ban vannak; a csapatok ruhátlanok, rosszul fegyverzetek és teljesen fegyelmezetlenek.¹³¹

Nem tudjuk, kitől eredt a kezdeményezés, de mindenesetre józan gondolat volt, hogy a vég-házak régi létszámának helyreállításán kívül még rendes mezei hadsereg felállításáról is intézkedtek. Ezen magyar sereg részére 1682. november 6-án már a fizetési rendszert is kidolgozták.¹³² A sereg vezére a nádor volt, a »general-feldmarschal-lieutenant« állását Csáky Istvánra bízta. Ez a magyar sereg 1682. november első napjaiban a következő csapatokból állott: a nádornak 1008 emberből álló ezrede, élén Eszterházy Mihály ezredessel;¹³³ Bercsényi nyolckompániás ezrede; Bakács báró ezredes¹³⁴ alatt

¹³¹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.628. október 26. Az 5500 főnyi magyar katonaság mellett Lipót német katonáinak száma 63.380 főre rúgott. (Lásd ugyanott: Extractus Herrn Hofkammer-Commissarii Relation und Gegenentwurf über den Calculum des Hofkriegsraths die militärische Kriegsausgaben pro anno 1682.)

¹³² Ugyanott. Referat über die Bezahlung der unter dem Palatino in Hungarn zusamben gezogener hungarischen Miliz. E szerint a magyar General-Feldmarschal-Lieutenant havi 500, a General-Wachtmeister havi 300, egy lovas ezredes 200, gyalog ezredes 200, az alezredesek 100, a löstrázsamesterek (Obrist-Wachtmeister) 30 frt, az adjutáns, 1*5, a lovas és gyalog kapitány 25, a hadnagyok 15, a zászló-tartók 10, az őrmesterek 8, a gyalog káplár 4, a közlovas 4, a gyalogos 3 frt havi fizetést kaptak. A vezérlő generális (nádor) fizetését nem állapították meg.

¹³³ Kilenc kompánia lóháton, és egy kompánia gyalog, havonként 4569 frtba került.

¹³⁴ Bakács báróról az egykorú jelentés ezt mondja: *Obrister, einer von den besten Soldaten.*

900, és Balassa gróf alatt szintén 900 emberből álló gyalogezred.

A magyarországi hadfogadáson kívül Horvátországban is folyt a toborzás. így 1682. dec. 31-én Lipót Ricciardi Péter (de Leka) grófot bízta meg egy 800 emberből álló horvát ezred verbuválásával, s minden fegyverrel ellátott és jól ruházott horvátra 30 tallért engedélyezett.¹³⁵

A toborzás a következő 1683. évben még nagyobb erővel folyt. A kiválasztott fővezér, a lothringeni herceg, a maga számára szintén 6000 főnyi könnyű magyar lovasságot követelt, s Breiner grófot bízta meg, hogy e követelésének szükségességét az udvari kamara előtt kifejtse.¹³⁶

Itthon a nádor elnöklete alatt s Bécsben a király vezetése mellett szakadatlanul folytak a tanácskozások a magyar csapatok kiállítása felel. Világos, hogy ez egyszer már Bécsben is tisztában voltak a fenyegető veszedelemmel. Az 1683. évi március 10-én tartott titkos tanácsban, melyben a királyon kívül Eszterházy Pál nádor, Erdődy bán, a magyar kancellár, Maholányi titkár, Sopron, Pest-Pilis és Solt vármegyék főispánjai is résztvettek, csakis a magyar mezei hadak felállításáról tanakodtak. Megvitatták itt a február hó 6-án tartott nádori

¹³⁵ Közös p. ü. It. Hung. 14.630. Capitulation für den Grafen de Leka Peter Ricciardi auf ein Regiment Croäten. Az ezred törzse előírás szerint a következő személyekből állott: ezredes, alezredes, őrnagy, szállásmester, seregbíró, káplán, seregnótárius, életes mester, segédtsízt, szekérmester, tömlöcmester, és seregdobos. Az ezred nyolc komániából állott.

¹³⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.630. Breiner gróf az udvari kamarához, 1683. május 12.

gyűlés határozatait. E gyűlésen mondták ki, hogy a magyar mezei hadba 10.000 katonát fogadnak, azaz hat huszár- és négy gyalogezredét állítanak. E hadnak fele — a nádor javaslata szerint — az általános insurrectiót terhelte volna, azaz a felkelésre köteles nemeseknek maguk helyett 5000 zsoldost kellett volna kiállítaniok. A másik 5000 kiállításának költségeire 200.000 frt kellett.¹³⁷

Ezen a gyűlésen — úgy látszik — végleges határozatot nem hoztak, mert a tanácskozást folytatták. Az 1683. március 30-án Rosenberg kamarai elnök vezetése alatt lefolyt gyűlésben, melyben magyar részről csakis Kollonics vett részt, azt határozták, hogy egyelőre csak 5000 magyart és 5000 horvátot verbuváltatnak.¹³⁸

Hogy a hadbafogadás könnyebben menjen, előszedték a *pardolis-patenseket*. Mivel Thököly ezidőben lovasainak havi 4, talpasainak pedig havi 3 frt zsoldot fizetett, ugyanennyit ígértek mindazoknak, akik a király zászlai alá visszatérnek. Kollonics ugyan a 3 és 2 fritos zsold mellett kardoskodott, de elhallgattatták őt azzal a kijelentéssel, hogy ha kevesebbet adnak a ka-

¹³⁷ Közös p. ü. It. Hung. 14.630. Ex consilio. bellio, 1633. márcz. 12.

¹³⁸ Közös p. ü. It. Hung. 14.630. Referat in Conferenze Sachen die Aufrichtung einer hungarischen und kroatischen Cavallerie auf der künftigen Feldzug wider die Türken. — Ugyanezen gyűlésen Debreezen városára ezer szekeret vetettek ki, pedig a városban 100 szekérnél több nem volt.

tonáknak, mint Thököly, egy sem fogja öt elhagyni.¹³⁹

Az 1683. évi április 8-án őfelsége elnöklése alatt ismét gyűlést tartottak, s ez alkalommal a nemzeti katonaság verbuválását a leg-sürgősebb dolognak mondták. Ezért mind a nádort, mind Erdődy bánt, a legnagyobb sietésre intették.¹⁴⁰

Az eddigi intézkedések jobbára csak a mezei hadakra vonatkoztak. Azonban a végházakról sem feledkeztek meg. A Kanizsával szemben lévő végházakba az 1682. július 9-iki rendelet alapján a haditanács még 892 huszárt és 1167 hajdút helyezettett, s így e végházakban az 1683. év elején a reductionális 1000 ember helyett már 3059 magyar vitéz volt. A haditanács 1683. május 4-én az udvari kamarához intézett átiratában megsürgette a végházak hadinépének a régi létszámra való emelését. E célra a báni, a kanizsai és a bányavidéki végházak számára (Felsőmagyarország kivételével) 5000 huszár és 4486 hajdú verbuválását kívánta.¹⁴¹

Mivel pontos kimutatások nem maradtak ránk, nem tudjuk, hogy az előirányzott számból mennyit hoztak össze, de annyi bizonyos, hogy a végházak újra benépesültek. S mégis Lipót király még 1683. június 30-án is rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy a magyar végházak népet újabb 2500 emberrel kell erősíteni. Ennyi népet azonban nem bírtak fizetni s így a katonák sok helyen a legnagyobb nyo-

¹³⁹ U. o. az 1683. április 5-én tartott conferentia jegyzőkönyve.

¹⁴⁰ Közös p. ü. It. Hung. 14.630. Ex consilio bellico.

¹⁴¹ U. o. Ex consilio bellico, 1683. máj. 4.

mórral küzdöttek.¹⁴² Még a német sereg ellátása körül is sok hiány mutatkozott, s Lothringern Károly a komáromi táborból kétszer is megsürgette a *generalverpflegung-ot*^{u3}

A magyar mezei sereg, amely 1683. március 24-én. Eszterházy jelentése szerint, 5100 lovasból és 2210 hajdúból állott, a Vág mentében állomásozott. Hogy a nyáron át mennyire növekedett a száma, nem tudjuk, de Eszterházy nádor feljegyzései szerint¹⁴⁴ a magyar táborba mindössze ezekre számítottak: a nádori ezredre, Draskovics Miklós, Eszterházy Ferenc, Bercsényi Miklós és Balassa Ádám lovasezredeire, melyek egyenkint tíz kompániából állottak, azután Pálffy Jánosnak 8, Czobor Ádámnak 7, és Koháry Imrének 9 kompániából álló huszárezredeire. A gyalogságot Zichy Pálnak, Bélteky Pálnak, Széchy Péternek, Balassa Ádámnak egyenkint tíz kompániából álló ezrede alkották volna. Ha mindezek tényleg összejöttek, akkor a magyar mezei sereg 10—12.000 emberre növekedett, azaz a már előbb elhatározott számot megütötte volna.

Ez a mezei had a török háború kitörésekor már tényleges szolgálatot teljesített; a had-

¹⁴² A Kanizsával szemben levő végházak hadinépe 1683. április 4-én így irt a magyar kormányhoz: »quia vero ob raram admodum corifiniorum istorum exsolutionem suppressis tot annorum emeritis stipendiis nostris, eo jam miseriarum devenimus, ut equis armisque necessariis extreme destituti, victum ipsum quotidianum nonnisi per pagos emendicando disquirere neessitamur« stb. (Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.630.)

¹⁴³ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.632. Lothringern Károly 1683 május 24-iki és június 19-iki levele.

¹⁴⁴ *Thaly Kálmán*: Az 1683-iki táborozás történetéhez.

ügyi vezetés hibája azonban, hogy a harctéren nevezetesebb dolgokat nem vihetett véghez.

Bécs ostroma alatt több magyar főtiszt ki-tüntette magát. *Zámory György*, a komáromi magyar sereg (naszádosok) parancsnoka vitézi tetteiről a német generálisok is elismeréssel szó-lottak.¹⁴⁵ *Molnár János*, a »nagy labanc«, Bécs ostromlásakor vakmerő dolgokat vitt végbe. Ő maga írja 1686-ban a királynak, hogy a Krems mellett lefolyt szerencsés hadiműveleteket mind ő hajtotta végre.¹⁴⁶ Ez a Molnár verte le ké-sőbb Szalánczit (erzrauber und rebellen) Patak-nál, mire egyszerre 2500 kuruc pártolt a ki-rály zászlai alá. Mikor Thökölyt Eperjesnél és Neudorfnál megverték, Molnár Thököly kancellá-riáját is kézrekerítette. A török ellen is sze-rencsésen harcolt, s tizenkét kisebb várat el-foglalt. Ha érdemnek vehetjük, úgy bizonyára jórészt Molnár érdeme, hogy a Thököly-féle fel-keles Bécs felmentése után oly gyorsan osz-lásnak indult. A király Molnár szolgálatait 1686 január havában 10.000 forintos donatióval jutalmazta. Molnár arra kérte a királyt, hogy valahol Nagyszombat körül adjon neki birtokot, mert magyar vidéken élete nincs biztonságban, a magyarság ugyanis halálosan gyűlöli őt.

Alig hogy Bécs az ostrom alól felszabadult, Lipót már gondoskodott róla, hogy az esetleg elfoglalandó magyar végházakba német őrséget rakjanak. 1683. okt. 1-én Linzből rendeletet bo-

¹⁴⁵ Közös p. ü. It. Hung. fas. 14.661. 1688. A haditanács átírata az udvari kamarához Zámory érdekében.

¹⁴⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.644. Molnár János folyamodása, 1686. "január 24.. . »die maisten glücklichen Actiones bey Crems durch mich geschehen«.

csátott ki Belcham kamarai tanácsos és Strasoldo részére, meghagyván nekik, hogy a magyar végházakat vegyék birtokukba. »Wo es nöthig — írja a király — und für guet befunden wirdet, mit teutschen Besatzung und Commendanten belegen.«¹⁴⁷ E királyi rendelet azonban Lothringern Károlyt nem akadályozta, hogy több jeles magyar főtisztet a várkapitányi tisztséggel ki ne tüntessen.

Az 1684. és az 1685. évben a magyar királyi csapatok száma nemcsak hogy nem fogyott, hanem inkább növekedett. Thököly híveit ugyanis még mindig csalogatták. Sok helyen csalogatni sem kellett, mert annyi kínálkozott a szolgálatra, hogy felfogadni mindannyit nem is bírták. Így a haditanács 1684-ben jelenti, hogy Barkóczy már 2000 embert fogadott. Ebből — úgymond — két ezredet is lehet alakítani.¹⁴⁸

A haditanács arról is hallott valamit, hogy Thökölynek kitűnő gyalogsága van (*so tolpcltsch genannt*). Ezeket a talpasokat — írja — át kell csalni és egy tiz kompániás gyalogezredet kell belőlük alakítani. Minden kompánia 200 emberből álljon. Az áttérő lovasoknak havi 3 frtot, a talpasoknak pedig 2 frt 30 krt kell adni. Míg a háború tart, az áttérők a mezei hadakban fognak szolgálni, azután a végházakba osztják be őket.¹¹⁹

Lipót király ugyanazon (1684.) évben Pálffy generálist is megbízta 1000 hajdú verbuválásá-

¹⁴⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.632. An Hofkammerrath von Belcham.

¹⁴⁸ Közös p. ü. It. Hung. 14.635. Ex consilio bellico. — Egy lovas ezred — írja a haditanács — 800 emberből álljon: »wie die andere k. Regimenten sich befinden.«

¹⁴⁹ Ugyanott.

val. Pálffy Thökölynek katonáiból összeállította az ezredet. Érdemes megemlítenünk, hogy ezen volt kurucok majd mind németek és tótok voltak.¹⁵⁰

Az 1685. évben Csáky István megszámlálván a királyi szolgálatra kész kurucokat, azok számát 17,068-ra teszi.¹⁵¹ Ennyi jó vitéz állván rendelkezésre, a nádor 1685. június 3-án ismét melegen ajánlotta, hogy tízezernyi magyar katonát fogadjanak mezei hadnak.¹⁵² Bár Caprara és Rabattá is sürgette a kipróbált és harcedzett kurucok felfogadását, akik hasonlíthatatlanul kevesebbe kerültek az idegen katonaságnál, a haditanács és az udvari kamara csak ímmel-ámmal fogadta az ajánlatokat. Részükről nem is történt semmiféle kezdeményezés ez ügyben. Az 1686. évben a Tiszán inneni és túli részeken a magyar mezei hadak száma 6000-re rúgott.¹⁵³ Tul a Dunán Zichy vicegenerális alatt mintegy 3000 magyar állott. A végházakban levő hadinéről, mivel ez években fizetést nem kapott, kimutatásaink nincsenek.

A következő 1687. évről is csak egyetlen kimutatást találtunk. Batthyány generálisnak 626 gyalogosáról és 504 huszájáról szól ez, kiket a derék Batthyány a magáéból fizetett.¹⁵³

¹⁵⁰ Egy századot Pálffy név szerint felsorol. (Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.637.)

¹⁵¹ Károlyi Árpád: Buda és Pest visszafoglalása.

¹⁵² Ugyanott.

¹⁵³ Ugyanott.

¹⁵⁴ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.657. Tabella über die löbliche Generál Batthyanyische, ungarische, in 7 Compagnie bestehende Miliz zu Fuss.. stb.

Az 1688. évben Lipót király azzal a megokolással, hogy *a német katona igen drága*, 3000 hajdú verbuválását rendelte el.¹⁵⁵ Lipót mind ezen, mind az előbb felállított csapatok főtisztjeinek — régi szokás szerint — magyar főzászlót és seregdobot adatott.¹⁵⁶

Ez évben Kanizsa körülzárására Zichy István egymaga 3000 magyart vezetett. Székesfehérvár ostromában is igen sok magyar katona vett részt. Ez utóbbiakról Zichy azt írja, hogy a téli hidegben mezítláb járnak s elfagy a lábuk. A hajdúknak már csak 1 frt zsoldot adnak havonként, de az idei táborozás alatt csak félhavi zsoldot kaptak összesen.¹⁵⁷ Az Eger ostrománál résztvett hajdúk annyira kitüntették magukat, hogy a haditanács 1688. febr. 4-én hősiességük jutalmául a jövő háborúig ingyen-kenyeret rendelt nekik. A kanizsai és győri végházakban ez évben 3241 hajdú és 2382 huszár volt, tehát jóval több, mint az előző években.¹⁵⁸

A bányavidéki végházakról Koháry István 1688. június 4-én azt írja, hogy a helyőrségek a fizetlenség és a nagy nyomor miatt jórészt szétmentek.¹⁵⁹ A következő évben azonban már

¹⁵⁵ U. o. fasc. 14.663. »nachdem deutschen Fuess aufgericht werden möchte.« 1688. szept. 3.

¹⁵⁶ Ez évben Zichy István, Fary Jakab és Kürtössy János kaptak ilyen zászlókat, melyeknek egyik oldalára az illető főtiszt a maga nevét és cimerét ráfesthette.

¹⁵⁷ Közös p. ü. It. Hung. Zichy jelentése, 1688. február.

¹⁵⁸ U. o. fasc. 14.661.

¹⁵⁹ Ugyanott.

itt is megint teljes volt a létszám. A bányavidéki végházak hadinépe ez évben így oszlott meg:

	Huszár	Hajdu	Egyhavi fizetés pénzben		Egyhavi fizetés posztóban	
			frt	kr.	frt	kr.
Pest (itt volt a semptei, tapol- csányi és füleki helyőrség)	700	400	6391.30		6391.30	
Léva	300	200	2252.30		2252.30	
Korpona	200	200	1718.—		1718.—	
Kékkő	100	100	794.—		794.—	
Szeged (itt volt Sellye és Nyitra helyőrsége)	500	200	3243.30		3243.30	
Összesen:	1800	1100	14,398.90		14,398.90	

Az itt felsorolt végházakban összesen csak két tüzér volt Léván.¹⁶⁰

A következő évben ismét szaporodott a magyar mezei hadak száma. Czobor Ádám például egyszerre két huszárezredet állított föl,¹⁶¹ a Pálffy Miklós-féle hajdú-ezredet meg 3000 emberre egészítették ki.¹⁶² A magyar naszádosokat is szaporították, amennyiben a naszádok számát 32-re emelték. A 32 naszádon 1000 naszádos volt és ezekből szintén egy ezredet állítottak. Az ezred törzse hat emberből állott, u. m. egy ezredesből

¹⁶⁰ Közös p. ü. It. Hung. 14.669. Aufsatz, wie stark sich die bergstätterische hungarische Mannschaft nach den completen Standt befunden.

¹⁶¹ U. o. fasc. 14.665. Conductio duarum legionum sive regiminum nationalium Hungarorum equestris ordinis, 1689.

¹⁶² U. o. 1689. febr. A 3000 ember 12 kompániára volt osztva.

(Disznósvai Horváth Ferenc), egy alezredes (Baranyay), egy őrnagyból (Szeghy Mihály), egy élelmezési tisztből és egy orvosból. Az egyes naszádokon a régi mód szerint egy-egy vajda alatt 32 ember állott.¹⁶³ Lipót király 1690 június 14-én elrendelte, hogy az 1000 magyar naszádos mellé 600 huszárt is verbuváljanak.¹⁶⁴ A haditanács a magyar katonaság folytonos szaporítását azzal indokolta, hogy a német katonaságban igen nagy a hiány.¹⁶⁵ Az igazi ok azonban az volt, hogy a magyar katona a némethez képest rendkívül kevés pénzbe került.

*

Az 1690. évtől fogva a háborúban résztvevő magyar csapatok száma évről-évre fogyott. Kitérő katona-anyagban ugyan nem volt hiány, de a mostoha bánásmód és a nemfizetés miatt a szolgálat majdnem lehetetlenné vált. A táborba vitt magyar katonaság zsoldját folyton kisebbítették; de még e csekély zsoldot sem akarták kifizetni. Százezreket adtak tudatlan külföldi admirálisok kezébe a németalföldi és hamburgi tengerészek verbuválására, de a magyar katonának még kenyér is ritkán jutott. Pedig a haditanács mindinkább az olcsó magyar katonára szorult. A kilencvenes években ugyanis már erősen érezhető volt a német katonaság hiánya. A haditanács éppen emiatt a magyar hadinép fizetését folyton sürgette. Az 1690. évi hadjáratra 1000 naszádos és a hajóhadat kísérő 600 huszár is kellett. A felszerelésre szükséges 3000 frtot azonban nem tudták előteremteni. Az udvari ka-

¹⁶³ U. o. fasc. 14.694.

¹⁶⁴ U. o. fasc. 14.678. "Ez a hadinép — írja a király — a téli hónapokra csak kenyeret fog kapni.

¹⁶⁵ Ugyanott. Ex consilio bellico, 1690. május 16.

mára azzal állt elő, hogy a naszádosoknak toborzási pénzt sohasem szoktak adni. Különben is — úgymond — van elég hajdú, tetszésszerint lehet közöttük válogatni.¹⁶⁶ A haditanács nagy veszedelmet látott a halogatásban, s április havában »*ob urgens suae maiestatis servitium et morae periculum*« megsürgette a 3000 frtot az 1000 naszádos részére.¹⁶⁷ A sürgetést 1690. május 16-án megismételte s kimondotta, hogy *a német katonaság ily nagy hiányában elengedhetetlenül szükséges a magyar hadinép.*¹⁶⁸ Végre június 14-én maga Lipót sürgeti a kívánt 1000 naszádos és 600 huszár kiállítását. A háború bevezése után — mondja a királyi rendelet — e hadinép hat téli hónapra kenyeret fog kapni.¹⁶⁹ De még a király sürgetése sem sokat használt volna, ha Zichy István a szükséges pénzüsszeget a magáéból nem kölcsönzi.

Ugyanez évben a Pálffy Miklós-féle hajdúezredet 3000 főre egészítették ki, s a haditanács elrendelte, hogy minden embert szablyával kell ellátni és jól felruházni.¹⁷⁰

A következő 1691 évi háborút megelőzőleg folyt tanácskozásokon a magyar hadinép kimondhatatlan nyomora is szóba került, s a bécsi tanács kimondotta, hogy a magyar hadinépet az egész országban fizetni kell, máskülönben *ismét meg-*

¹⁶⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.673. Az udvari kamara Zichy vicegenerálishoz: »zu dem Aufbringen der Nassadisten.«

¹⁶⁷ Ugyanott. Ex consilio bellico, 1690. ápr. 20.

¹⁶⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.674. Ex consilio bellico.

¹⁶⁹ Ugyanott.

¹⁷⁰ Közös p. ü. It. Hung. 14.678. Έχ consilio bellico, 1690. dec. 15. és a magyar kancellária 1690. dec. 1-én kelt rendelete.

történik, hogy kétségbeeséstől és éhségtől űzve az ellenséghez pártol. Nigrelli most is azt jelenti Kassáról, hogy a Kecskemét vidékére helyezett huszárok élelem hiánya miatt majd mind elvesztek. Somlyóról is jelentik, hogy a Molnár-ezredből többen a törökhöz mentek át. Egyedüli oka e szomorú jelenségnek a fizetetlenség és az élelem hiánya.¹⁷¹

Ezen tanácskozás alkalmával szóba került Bottyán János ajánlata is.¹⁷² Ez a vitéz huszártiszt késznek nyilatkozott egyedül kenyérért és *feldpaga-ért*¹⁷³ 500 jól felszerelt huszárral az egész háborút végigküzdeni. Mondanunk sem kell, hogy az ajánlatot szívesen fogadták,¹⁷⁴ mert a több ezer forintra rugó toborzási és felszerelési költségektől így megmenekültek.

Ugyanezen évben báró Makár ezredessel is állíttattak egy horvát lovasezredet. Makár báró minden lovasa 9 tallért, pisztolyt és karabélyt kapott; de ő még ezt az összeget is keveselte, és megírta az udvari kamarának, hogy ilyen eljárás mellett biztosan bekövetkezik az az idő, mikor pénzt fognak ígérni, de embereket nem kapnak.¹⁷⁶

Az 1691. évi hadjáratban résztvett magyar

¹⁷¹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.682. Conferenz wegen der zu den instehenden Feldzug gemachten Kriegsexpedition.

¹⁷² »... dieser Bottyán — írja a haditanács — auch für einen wacheren Officier gerühmt.«

¹⁷³ Tábori fizetésért.

¹⁷⁴ Közös p. ü. It. fasc. 14.682. Ex eonsilio bellico, 1691. június 20.

¹⁷⁵ U. o. fasc. 14.681. »dico tamen certo venire tempus, quo offeretur pecunia et non inveniant homines.«

csapatok számáról nem találtunk használható ki-
mutatást. Az öt generalatus közül egyedül a
győriről tudjuk, hogy 1000 hajdút, 1000 naszádot
és 13 kompánia huszárt küldött a táborba.¹⁷⁶
Ugyanezen évben a franciák ellen is küzdöttek
magyar csapatok. A kint lévő három magyar hu-
szárezred — az udvari kamara szerint — öfelse-
gének örök dicsőséget szerzett s a huszár nevet
egész Európa előtt ismeretessé tette. A külföldön
küzdő magyar csapatok sorsa csak olyan volt,
mint az itthon maradtaké. Ennek a követke-
zménye lőn, hogy a huszárok a legtávolabbeső
vidékekről is csapatosan szökdöstek haza. A had-
vezetőség hiába adta ki a legszigorúbb rende-
leteket; a huszárok semmibe sem véve a veszedel-
meket és az elképzelhetetlen akadályokat, ötvené-
vel-százával vágattak hazájuk felé, ahol a föld
népe, meg a nemesség is élelemmel és szállással
fogadta őket. A haditanács 1691. június 29-én,
amikor ismét 140 huszár szökött haza, kihirdette,
hogy az ilyen szökött huszárokat bárki, bárhol
büntetés nélkül megölheti.¹⁷⁷ Ez a szigorú rendelet
sem sokat használt. A szökések tovább is tartot-
tak. A menekvő huszárok közül igen sokat elfog-
tak, s itthon a német katonaság és a megyék se-
gítségével valóságos hajtóvadászatot rendeztek a
bujdosó huszárokra. A börtönök megteltek az
összefogdosott katonákkal. Bécsben csak a Czo-
bor-féle huszárok közül 105-en szenvedtek a bör-
tönben. Megható folyamodásukban 1692-ben ke-

¹⁷⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.679. E csa-
patokból a *Landstände*-nek kellett volna fizetni nyolc
kompánia huszárt, nyolcszáz hajdút és háromszáz
naszádot.

¹⁷⁷ Országos Levéltár: Insinuata consilii aul.
bellid.

nyérért és fáért esedeztek, mert — mint írják — mind megfagynak a nagy hidegben.¹⁷⁸

Az 1692. évben a viszonyok semmit sem javultak. A magyar hadinép javát még az előző évről sem fizették ki. Pedig a háború miatt újabb csapatokra is volt szükség. Erdődy Miklós bán 1692 február 18-án a fenyegető veszedelem miatt 500 új huszárt követel, s a meglévő báni katonaságnak hat éven át nem fizetett zsoldját sürgeti.¹⁷⁹ A horvát-szlavón rendek meg a kulpai katonaság szaporítását kérik a török folytonos támadásai miatt.¹⁸⁰ A haditanács mindkét követelést teljesítendőnek tartotta.

A hajóhad admirálisa, marchese Fleury, a naszádok *derék legénységének* kifizetését sürgette, s az ez évi hadjáratra ismét ezer naszádot követelt.¹⁸¹ A Molnár-féle hajdúezredet még az év elején több mint 3000 főre emelték. A hadicommissariatus azonban kijelentette, hogy *ha a hajdúknak csak vizet és száraz kenyeret adnak, mind szétmennek.*¹⁸² Ilyen eset nem tartozott a ritkaságok közé. Így 1692. február havában a Várad körülzárására toborzott hajdúk letették a zászlókat és elszéledtek. Auersperg gróf a hajdúk egy részét csak úgy tudta visszatartani, hogy a magából 9000 frtot osztott ki közöttük.¹⁸³ Jel-

¹⁷⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.685. 1692. január.

¹⁷⁹ Ugyanott, fasc. 14.686:

¹⁸⁰ Ugyanott.

¹⁸¹ Ugyanott, fasc. 14.687. Ex consilio bellico, 1692. június 14.

¹⁸² »... in etlich. Wochen wie der Schnee zerschmelzen.« (A General Kriegscommissariat-Amtes Substitution jelentése, 1692. április 9. Közös p. ü. It. fasc. 14.686.)

¹⁸³ Ex consilio bellico, 1692. febr. 23.

Iemző az akkori viszonyokra, hogy a haditanács 1692 április 5-én hivatalos rendeletben hagyta meg a Várad ostromát vezető Heidersheim grófnak (Heyssler), *hogy a veszedelmes támadásokra, a nehéz munkákra és az attaqueokra a magyar és a rác katonaságot alkalmazza, mert a német katonát kímélni kell.*¹⁸⁴

Érdekes jelenség ezidőben, hogy a magyar főpapok a német katonaság kihágásainak megakadályozása céljából mindenáron tényleges főkapitányságokra törekedtek. A zágrábi püspök Sziszeken, Eszterházy Pápán, Csáky Léván, a nyitrai püspök meg Nyitrán-volt főkapitány. Radanay Mátyás zalavári apát, aki török és kuruc rabságban is hosszabb időt töltött, szintén tényleges főkapitányi tisztséget viselt. Ezeknek példája buzdította Széchényi esztergomi érseket is, mikor 1692-ben a maga számára követelte az esztergomi és az érsekújvári főkapitányságot. S mikor kérését csak úgy akarták teljesíteni, hogy Zichy István győri vicegenerálistól függjön, az érsek a legnagyobb megvetéssel irt Zichy jelleméről s hallani sem akart az őtőle való függésről. »Gabnát kellene adnom — írja az érsek ez ügyben az udvari kamarának —, de nem adtam s nem is adok; 100 frtot kellene adnom az esztergomi kapitánynak, de nem adok, s nagyon bánom, hogy pünkösdkor adtam; építenem is kellene, de nem teszem.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Ex cons, bellico: »ihm auch neben andern mitgegeben haben, zu Verschonung der teutschen Soldatesca sich in Attaquen, in Approchen und dergleichen Arbeiten maistens die hungarische und räzische Miliz zugebrauchen.« (Közös p. ü. lt. Hung, fasc. 14.686.)

¹⁸⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.685. 1692. január 4.

Erre a hangra azután Bécsben is mást gondoltak. Mivel a gabnára és Buda építésénél a pénzre nagy szükség volt, 1692. július 5-én Széchényi érseket kinevezték főkapitánynak, s vicekapitánynul báró Andrassy Pált adták melléje.¹⁸⁶

A főpapokon kívül vitézségük révén sok jeles magyar katona jutott főkapitányi tiszthez.

A német fővezérek ugyanis, akik szemtanúi voltak a vitézi tetteknek, az elismeréssel nem fukarkodtak. így kerültek a kapitányi és a főkapitányi tisztségbe Pesten Zoltán László, Simonytornyán Horváth Péter, Baján Dalmady Sándor, Szolnokon Berthóty István, Mohácson Szebeni György, Esztergomban Kürtössy István. Mindezeket a haditanács kinevezési okleveleikben dicséretekkel halmozza el.¹⁸⁷ A visszafoglalt várakba részben magyar őrséget helyeztek, a városokba meg magyar lakosság is költözött. Érdemes megemlítenünk, hogy még a visszafoglalt *Belgrád* városába is költöztek magyarok. Kezünkben van Belgrád város lakóinak összeírása az 1689. év őszéről.¹⁸⁸ Ez összeírás szerint a város polgármestere *Péter Simon*, bírása pedig *Vágó Dávid* volt. A polgárok között egész sereg magyar családot találunk,¹⁸⁹ holott ugyanakkor *rácok csak két utcában laktak*, s 1690 szept. 1-én arra kéri az udvari kamarát, engedné meg nekik, hogy rác templomot építhessenek, bírót és esküd-

¹⁸⁶ Ugyanott, fasc. 14.687. Ex consilio bellico.

¹⁸⁷ Mindannyinak kinevezése megtalálható a közös p. ü. Itárban.

¹⁸⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.670.

¹⁸⁹ Sóthy János, Saly Péter, Bodolovszky Pál, Deák Márton, Móricz Péter, Mise Ferenc, Sóthy József, Ladányi András, Horváth Miklós, Csizmási István, Pásztor György stb.

téket választhassanak és hogy saját mértékeiket használhassák.¹⁹⁰

A világon az lett volna a legtermészetesebb eljárás, hogy a visszafoglalt várakat és városokat a két század óta küzdő és szenvedő magyarság meg horvátság kezére adják, hogy az ujonan emelt erősségeket is reájuk bízzák. Azonban a természetes viszonyok fejlődését megakadályozta a mi régi szerencsétlenségünk, hogy t. i. a magyar hadügyi politikát nem azok csinálták, akik a magyar katonaság kiváló tulajdonságait személyes tapasztalat alapján ismerték, hanem a magyar viszonyok felől teljesen tájékozatlan haditanács, meg a magyarságot gyűlölő idegen generális urak. S ezek politikájának alapját a magyarságban való bizalmatlanság alkotta. Nem is rejtetett céljok pedig az volt, hogy a magyar kezéből a fegyvert kivegyék. A magyarság nemzeti jogosultságát, a magyar földön való elsőségét el nem ismerték, de legyezgettek, támogattak minden oly törekvést, amely a mi nemzetünket gyöngítette. E törekvésükben a véletlen is támogatni látszott őket. A hadiszerencse mód nélkül kedvezett. A magyar katonaságot egyelőre nem nélkülözhatték ugyan, de a kilencvenes években hazánkba menekült rácokban megtalálták azt a népet, melynek segítségével a magyarságot hazája védelméből kizárhatni gondolták. A menekülő rácokat tehát, akik a gyűlöletnél egyebet nem hoztak magukkal, tárt karokkal fogadták, különálló nemzetnek ismerték el, vallási és politikai jogokkal s javakkal halmozták el akkor, mikor a magyart mindebből kiforgatták. A magyar és a rác írók sokféleképpen tárgyalták már a település kérdését, de annak a magyar nemzet ellen intézett élet nem vették észre, vagy nem

¹⁹⁰ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.677.

akarták észrevenni. Pedig a bécsi kormányzások nem titkolták azon törekvésüket, hogy Magyarország védelmi rendszerében a magyarság helyét a beköltözött rácoknak engedjék át.

E törekvések ismertetése előtt néhány szóval meg kell világítanunk a rác nép beköltözésének körülményeit. A magyar és a rác történetírók ugyanis a beköltözést a valóságnak meg nem felelően adják elő.

A rác történetírók¹⁹¹ szerint a rácokat Lipót hívta be, s miután részökre szabadságlevelet állított ki, Csernovich és Monaszerly vezetése alatt 40,000 család Magyarországra költözött.¹⁹² Mivel Lipót király az 1690 április 6-án kiállított oklevelében¹⁹³ azt mondja a rácoknak, hogy házait és földeiket ne hagyják el, *a rác írók* (meg Szalay László is), *hogy a betelepítést könnyebben kimagyarazzák, Lipót király okleveléből egyszerűen kihagyták a »now« szócskát, s így azután* — szerintök — *Lipót arra kérte a rácokat, hogy hagyják oda régi lakásukat és földeiket!* Ehhez egyik-másik rác történetíró (például Niketics) azután hozzáteszi, hogy Lipót a siralmas állapotban lévő rácokat becsalta Magyarországra. Egy másik rác író (Ruvarac) igen okosan azt a megjegyzést teszi, hogy a rácok a török bosszúja elől menekültek Magyarországra. Édujhelyi nem

¹⁹¹ Pavlovics, Grujics, Krsztics, Rajacsics, Raies, Ruvarac, Niketics, stb.

¹⁹² Ruvarac szerint a beköltözők száma 70-80 ezer lehetett.

¹⁹³ Bécsi állami levéltár. Megjegyezzük, hogy 1690. április 6-án két oklevelet adott ki Lipót: egyiket Csernovichhoz intézte (ad patriarcham Raseianorum animatio, ut populos illos ad insurrectionem contra Turcos exeitet), a másikat meg az albánokhoz, de településről egyikben sincs szó.

fogadja el e nézetet s kimondja, hogy *túllőnek a célon a magyar történetírók, akik ezen bevándorlást futásnak nevezik*. Vajjon mit szól Érdúj-helyi Csernovich patriarcha következő soraihoz: »valahányon a hitetlenek kegyetlensége előtt menekülni akartak, ő felsége tartományaiba futottak s Budára, Esztergomba és Komáromba *teljesen kifosztott, mezítelen férfiak jöttek feleségeikkel és gyermekeikkel*.«¹⁹⁴

A sok téves állítás és következtetés helyreigazítására röviden elmondjuk a rácok bevándorlásának körülményeit.¹⁹⁵

Ismeretes dolog, hogy a franciák mi módon s miért izgatták a törököt I. Lipót ellen. Lipót kormánya a francia izgatások élét azzal akarta elvenni, hogy az amúgy is elégedetlen keresztény lakosságot igyekezett a török ellen fellázítani. A szerbek fejét, Brankovics Györgyöt, e célra hamar megnyerték. Maga a despota írja, hogy Lipót kormányának rendkívüli szolgálatokat tett; Kinsberg konstantinápolyi residensnek a magyar felkelők minden törekvését elárulta; az erdélyiek betörését Magyarországra megakadályozta; Csáky Lászlót konstantinápolyi börtönéből kiszabadította, s 1683-ban a török terveit és készülődéseit idejében megizente.¹⁹⁶

Az 1683. évi okt. 22-én Bécsben tanácskozást

¹⁹⁴ Csernovich levele Jaklin Balázs kancellárhoz, 1690. 'Bécsi állami levéltár: »li nostri miseri Christiani, parte ha trucidato, e paite condotti in schiavitù, e quanti hanno potuto sfuggire le crudelta, e le barbarie d' infideli, si sono ricourati nelli paesi di sua Maesta e sono venuti in Strigoma, Comora e Buda, huomini con le lore mogli e figly totalmente spogliati e nudi...« stb.

¹⁹⁵ A rendelkezésünkre álló adathalmaz alapján e kérdést később önállóan fogjuk ismertetni.

¹⁹⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.687.

tartottak, melyen résztvett Caprara Albert volt konstantinápolyi Internuntius és Kunitz residens, aki *albániai születésű* volt. Szóba került a török háború minden dolga, s egyebek közt az a hír is, hogy az albánok és a boszniaiak a nehéz török iga alól szabadulni óhajtának. Mivel a török hatalom miatt szárazföldön e népekhez el nem juthattak, Kunitz és Caprara azt ajánlották, hogy a pápa és Velence támogatását kellene megnyerni, azon a címen, hogy a katolikus vallást terjesztik. A tanácskozáson el is határozták, hogy Kunitzot leküldik Albániába.¹⁹⁷

Ez időtől kezdve a rácok szakadatlanul mozgáltak és költöztek. S minél jobban kedvezett Lipótnak a hadi szerencse, annál többen jöttek be Magyarországra. Az 1685. év nyarán a haditanács már azt jelenti, hogy Bosznia katolikus és rác vallású lakói követeik útján ajánlatot tettek, hogy Magyarországra költöznek. Ajánlatukat elfogadták s Lipót biztosította őket királyi kegyelméről.¹⁹⁸ A beköltözők a Dráva és a Száva között telepedtek le, ahol Longinus Raich nevű püspökük szakadatlanul a császár iránt való hűségre buzdította őket.¹⁹⁹

Az 1687. évben Markovics és Vidákovics 5000

¹⁹⁷ Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica. Ex consilio bellico, 1683. okt. 26. — Mellékelve van a *Progetto del viaggio in Albania*.

¹⁹⁸ Országos Levéltár: Insinuata cons. aul. bel-liéi, 1685. június 19.

¹⁹⁹ Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica. Lipót pátense 1638. márc. 30-íól, melyben Longinus Raichot megerősíti állásában: »idem primores et plebem Rascianorum sive Valachorum in dicto Syrmio habitantium,, ad nostrae majestatis devotionem inde fesse adhortando, non sive evidentissimo emolumento ...« stb.

katholikus ráccal jöttek Magyarországra.²⁰⁰ Ugyan-ez évben Peírovics Nóvák 1500 rác bevezetésére ajánlkozott.²⁰¹ *Hagya Moyses Raskovics, aki a magyarországi rác nemzet fejének mondja magát, szintén azzal szerzett érdemeket, hogy több ezer rác családot vezetett Magyarországra.*²⁰² Egyszóval a rácok beözönlése szakadatlanul folyt már 1690 előtt is. Magában Pest városában 1689-ben 1700 rác lakott, Budán meg még többen voltak.²⁰³

Az 1690. évben a török a császáriakat kiverte a Balkán államokból s ez alkalommal rémítő bosszúi állt a császáriaknak meghódolt rácokon. *Az ellenség — írja Csernovich — nem hagyott templomot, kolostort, nem falut, melyre tüzet és lángot nem vetett; a lakókat részint agyonkinozta, részint rabszolgaságra hurcolta.*²⁰⁴

A törököknek rettentő bosszúja elől a rácok menekültek, amerre tudtak. Legnagyobb részök az oláh fejedelemségekbe menekült. Ezért írta nekik I. Lipót 1690. április 6-án kelt pátensében, hogy ne hagyják el ősi házaikat és földeiket. Tehát világos, hogy I. Lipót nem csalogatta a rácokat Magyarországra, hanem ellenkezőleg, arra buzdította őket, hogy maradjanak lakóhelyeiken. A pátens-levélben levő *non* szócška

²⁰⁰ Hadilevélt. Proth. Exped.

²⁰¹ Hadilevélt. 1687. évi Proth.

²⁰² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.787.

²⁰³ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.665. A pesti rácok vizet hordtak a várba s más egyéb munkát végeztek. Az volt a terv, hogy e rácokat később falvakra telepítik.

²⁰⁴ Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica, 1690. »Interpretiertes Schreiben des Erzbischofen zu Serbien an den hungarischen Hofkanzler.« (A rác nyelven irt folyamodás olasz fordítása.)

tehát nem tévedésből került oda; mert annak itt igen is fontos jelentése van.

A menekvő rácok kisebb része Magyarországra futott. Egyes történetírók úgy adják elő a dolgot, hogy Csernovich és Monaszterly vezetése alatt 40,000 család költözött Magyarországra. Mások szerint a beköltözöttek száma csaknem 80 ezerre rúgott. Mindkét állítás távol áll az igazságtól. Ha csakugyan ily nagy tömeg jött volna hazánkba, s ha e tömeget Csernovich és Monaszterly szép rendben vezették volna be, valami pozitív bizonyítéknak okvetetlenül kellett volna maradni a Csernovich-féle beköltözésről, de legendáknál egyéb az újtokról nem maradt ránk. Valószínű, hogy nem egy tömegben jöttek, hanem futott s menekült ki merre tudott. Az is bizonyos, hogy Monaszterly nem vezette a menekvőket, mert Monaszterly nem tartozott a beköltözöttek közé. A Monaszterly-család III. Ferdinánd uralkodása elején vándorolt Ráckevidől Komáromba, hol nemesi kúriája volt²⁰⁵ s teljesen megmagyarosodott. A komáromi és a győri rácok az 1655. évi június 24-én kapott kiváltságlevelük alapján 1688-ban arra kérték a királyt, hogy adná nekik régi lakóhelyüket, Ráckevidet. A király teljesíté kérelmüket s a komáromi és győri rácok legnagyobb része 1688 őszén már Kevibe hurcolkodott,²⁰⁶ ahol a parasztok és a horvát katonák megtámadták és elverték őket. Monaszterly is a

²⁰⁵ Monostályi néven is hívták őt Komáromban. Monaszterly Péternek és Jánosnak sógora volt Vég-szendrői Pál-deák, kit azelőtt Nestorovics Pálnak hívtak.

²⁰⁶ Közös p. ü. It. A budai kamarai administratio augusztus 23-án jelenti, hogy Kevit a rácoknak átadta.

vándorlókhoz állt ugyan, de komáromi kúriáját tovább is megtartotta.

Hogy mennyi volt a Csernovich patriarchával együtt Magyarországra menekült rácok száma, azt megállapítani nem lehet. De Csernovich a magyar kancellárhoz intézett folyamodásában azt mondja, hogy *többen vannak 30.000 leieknél, akik Isten könyörületeséget és őfelsége segedelmét várják.*²⁰¹ Ezek alatt azokat is érthette, akik már az előző években költöztek be.

Ami azon széltében elterjedt állítást illeti, hogy a beköltözött rácok Komáromot és Győrt is elárasztották, arra nézve semmi bizonyítékot sem találtunk. A komáromi városi jegyzőkönyvekben minden letelepülőnek nevét megtalálhatjuk. Ha egy faluról hat ember költözött a városba, már feljegyezték; de arról, hogy a várost a rácok ellepték volna, semmit sem szólnak. A rácok beköltözésének évében, 1690-ben, Komáromba 75 családfő telepedett le, ezek között rác csak tíz volt.²⁰⁸ Az 1691. évben 90 letelepülő között 13 rác volt. Megemlítjük, hogy a jegyzőkönyv a magyar nevéknél is megmondja nemzetiségüket.²⁰⁹ Ha a győri jegyzőkönyveket vizsgáljuk, ott is ilyen kedvezőtlen eredményre jutunk.

²⁰⁷ Bécsi állami levéltár: Illyrico—Serbica. »... che in tutto saranno piu che 30 m. anime le quali stanno aspettando prima la misericordia di Dio e l'aggiuto di sua Maesta. Ces. di poter poséder ...« stb.

²⁰⁸ Komárom-városi 7. számú jegyzőkönyv.

²⁰⁹ így például: Uffalusi György (rascianus).

Megemlítjük még, hogy a rácokkal együtt igen sok *rác cigány* (rasciani zingari) jött Magyarországra és Szlavóniába, s ezek az országban szanaszét kóboroltak. Pestmegyében külön vajda alatt éltek, túl a Dunán meg Batthyány Ádám külön csapatot szervezett belőlük. A Dráva és Száva között élő cigányokat Popovics meíropolitá hatalma alá helyezték.²¹⁰

A beköltözött rácok a műveltségnek legalacsonyabb fokán állottak. Az egykorú jelentések szerint inkább hasonlítottak erdei vadakhoz, mint emberekhez. A rablásra hajló ösztön és a szőszegés volt legjellemzőbb tulajdonságuk. Nem értjük, hogy honnan hozták magukkal ez emberek a magyarok iránt érzett mély gyűlöletet. Ha a hódoltsági rácokról volna szó, azoknál még érthető volna e jelenség; mert a hódoltsági rácot a magyar egyenlőnek tartotta a törökkel. Ezért a XVI. században és a XVII. század első felében a hadfogatáskor a királyi rendeletek mindig meghagyták, hogy rácokat és hozzájuk hasonló gyanús embereket a katonák közé fogadni senki se merjen.²¹¹

A beköltözött rácok azonban az ilyes dologról aligha tudtak. S mégis vezetőik kivétel nélkül kikötötték, hogy magyar tisztek alatt nem szplgálnak. Ehhez a kikötéshez később az is hozzájárult, hogy a magyar törvényhatóságok jogait

²¹⁰ Közös p. ü. It. Hung. 14.710. 1695. »supra Faraicam vulgo Zingaricam, alias inter Dravura, Sávum, Colapim et Unnám nine inde dilapsam nationem.« A Popovicsnak adott megbízás elmondja, hogy a rác cigányok leginkább lovakkal kereskednek,

²¹¹ Természetesen e tilalom nem vonatkozott a királyi területeken élő rác alattvalókra.

el nem ismerik s a közös terhekben részt nem vesznek.²¹²

A rácok beözönlése nemcsak a magyar nemzetre volt csapás; érezték ennek súlyos következményeit Horvátország és Szlavónia lakói is. Az 1693. évben Horvát-Szlavón- és Dalmátország rendői már tiltakoznak a további betelepítések ellen. Sok kiváltsággal elhalmozták őket — írják — s mégis örökösen rettegnünk kell, mikor törnek reánk; nem őfelsége táborát, hanem ellenségeink seregét növelik. A természettől vad és ingatag rác népnek elpártolásától mindenkor félnünk kell.²¹³

És a bécsi kormányzések erre a népre akarták Magyarország védelmét bízni. Ennek a népnek akarták várainkat átadni, mely népről Savoyai Eugén azt mondotta, hogy e csöcselüket semmire sem lehet használni.

A beköltözést követő esztendőben (1691) a rácok csak bizonyos feltételek alatt voltak hajlandók a háborúban résztvenni. A többi között

²¹² A rácok feje Csernovich patriarcha, aki ui hazát talált Magyarorszáiban, aki itt uradalmakat kapott, s akinek háza Pesten állott, gyűlölte a magyarságot. Az 1694. évben már aranyakat osztatott ki, azon derék rác vitézek között, akik a magyar kurucok egy csapatát leölték. Később a Rákóczi Ferenc hadait a legmocskosabb kifejezésekkel illette s a magyar vértől szennyes *Dukelics János* és *Nikolics Száva* részére ezredesi rangot és arany nyakláncot követelt. (Közös p. ü. It. Hung. 14.701.)

²¹³ Közös p. ü. It. Hung. 1693. dec. 12. »Meiúenda veniret populi illius rasciani—valachici a natura sua ferocis ac îneonstantis a fidelitate suae majestatis deflexio ... hostium exercitum potius adaugere, quam nostri elementissimi dominĩ.... stb.

a fogoly Brankovics szabadon bocsátását, a közterhektől való mentességet, saját (nem magyar) zászlókat és a vice-despota választására engedelmet kértek.³¹⁴

E kívánságokra Lipót 1691. ápr. 3-án adta meg a választ. E szerint Brankovics szabadon bocsátásán kívül minden kérelmüket teljesítette s megígérte, hogy Brankovics pőrét újra átvizsgálhatja. A rác csapatok zászlóira (racianis vexillis caesareo regiis) nézve Lipót ezt határozta: *ex uno latere cum sanda cruce, in altero verő cum aquila imperiali signata.*²¹⁵ Eszerint a rác csapatok nem a nálunk szokásos magyar zászlók alatt harcoltak.

Valamint a Csernovich-féle beköltözésnél, úgy a rácoknak a török háborúban való részvételénél is egyes írók a számokat hallatlanul túlozzák. Olvashatunk csataleírásokat, melyekben tízezer rác vitéz küzd oroszán módjára. S ha a hivatalos kimutatásokat nézegetjük, látjuk, hogy a tízezer helyett alig kétezer vett részt az illető ütközetben. Vegyük például a beköltözést követő esztendő, mikor a rácoknak legtöbb okuk volt erejük és használhatóságuk kimutatására. Bécsben ez évben csak 1200 fegyveres rácra számítottak, s ezen 12 kompánia számára Lipót 12 zászlót küldött le Budára, a rácok gyülekező helyére.

Miután a rácok a budai várkapitánynak s a kamarai tisztviselőknek erősen megfogadták, hogy a háborúban a kincstárnak kárt nem okoznak: felolvasták előttük Lipót királynak fentemlített választát. Brankovicsra vonatkozó kérésük meg-

²¹⁴ Közös p. ü. lt. fasc. 14.679. Monaszterly kívánságai.

²¹⁵ Közös p. ü. lt. Hung. fasc. 14.680.

tagadása miatt zúgolódtak ugyan és morogtak, de azért mégis elhatározták, hogy megindulnak az északi táborba.²¹⁶ Erre a budai várparancsnok Monaszterly vice-despota és Csernovich patriarcha jelenlétében május 2-án kibontá a 12 zászlót s átadá a Gellérthegy tövében összegyűlt rácoknak. Amikor megindultak, kiszült, hogy összesen csak hétszázan vannak.²¹⁷ A hiányzó ötszáznak Eszék-nél kellett hozzájuk csatlakozni.

Ennyi emberrel természetesen valami nagy dolgot felmutatni nem lehetett. Pedig Csernovich és Zefrem Jankovics²¹⁸ püspökök ugyancsak lelkesítették híveiket. A haditanácshoz küldött katonai jelentések mind az 1691., mind az 1692. évről mégis úgy szólnak, hogy a rácoknak jelenlegi szervezetükben semmi hasznát sem vehetik.²¹⁹

Az 1693. évben ép ezért sokkal nagyobb gondot fordítottak a magyar csapatok kiállítására, mint a rác katonaság szervezésére. A birodalomban levő huszárezredek kiegészítésén kívül a Pálffy Miklós-féle hajdúezredet is kiegészítettek.

²¹⁶ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.679. Lang Ádám jelentése Budáról, 1691. ápr. 10.

²¹⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.681. A jelentés szerint 600 gyalog és 100 lovas rác indult Eszékre.

²¹⁸ Zefrem Jankovics a rácok folytonos lelkesítése fejében 1696-ban azt kérte az udvari kamarától, hogy Pécs külvárosában, a budai kapun kívül lakhassék, mint a török világban. (Közös p. ü. It. Hung. 1696. május 15.)

²¹⁹ Hadilevéltár: az 1691. és 1692. évi Kriegsraths-Proth.

szítették.³²⁰ A komáromi és a győri katonákat, akik *zsold nélkül* is készek voltak szolgálni, a portiók és a beszállásolás terhe alól felmentették.²²¹ Molnár ezredest is megbízták, hogy 16 kompániából (2400 emberből) álló új hajdúezredet állítson fel Érsekújvár, Komárom és Győr vidékén. A nehéz idők miatt a haditanács minden hajdúra (jedoch zu keiner Consequenz) 12 tallért engedélyezett.²²² A győri generalatusból az ezévi hadjáratra 17 kompánia hajdút, 12 és fél század huszárt s 32 kompánia naszádotst rendeltek.²²³ Batthyány Ádám tábori népe hat század huszárból, 17 kompánia hajdúból és egy csapat cigányból állott. Ezeknek fizetésére a pápai nuntius 8000 frtot adott Batthyáynak.²²⁴ Verőce és Pozsega megyében Makarszkói Makár András János alatt, 30 német mérföldnyi vonal őrzésére 5240 főből álló magyar, horvát és rác csapat állott. E hadinépet a mustramesterek 1693. ápr. 18-án fölötte nyomorult álla-

²²⁰ Országos levéltár: Insinuate cons. bell. 1693, jan. 2. Az ezredből megszökött és összefogdosott embereket is visszaadták Pálffyknak. A toborzáskor a pápai lakosok megtámadták a hajdúkat. Erről az esetről írja március 18-án a haditanács: »quam scandalosam et servitii praejudiciosam violentiam inciolae Papenses contra milites Palffyanos pro conseribendis hajdonibus eo missos attentaverint et actualiter exercuerint...« stb.

²²¹ Orsz. Levéltár: Insinuata cons, bellici, 1693. ápr. 4.

²²² Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.700.

²²³ Ugyanott, 1693. márc. 17.

²²⁴ Ugyanott, fasc. 14.697. Computus solutionis eampestris. A főtisztek Batthyány csapataiban ezek voltak: Nagy Ferenc vicegenerális, Eszterházy Gáspár alezredes, Drevodelics Ferenc őrnagy, ínkey Ferenc őrnagy.

pótban találták. A nemfizetés miatt sokan megszöktek, hat század huszárnak egyetlen lova sem volt, némelyik századból a mustrán alig 3-4 ember jelent meg.²²⁵ Miután e csapatokat újra szervezték, a katonák a bevett szokás szerint újra esküt tettek. *Az eskü szövege magyar, horvát- és németnyelvű volt.*²²¹ A báni katonaság ugyanekkor a szokásos számban (de hét év óta fizetetlenül) állott ki. A horvát végházakban: Wrest (Driest?) Werkevisina, Sredicsko és Pokupskoban, 200 huszár és 200 hajdú állott. Ezen csapatokhoz járultak még az előző évben felállított ezredek, meg a különféle végházakból kirendelt lovasok és hajdúk. A magyar hadinép fizetése és élelmezése 1693-ban csak olyan nyomorult volt, mint az előző években.

Az 1693. év tavaszán, tehát még a háború megkezdése előtt, az udvari kamara először vette fel azt az eszmét, hogy *a magyar végbelieket mind el kell bocsátani, s a végházakat a beözönlött és most szanaszét kóborló rácokra kell bízni.* A haditanács ekkor még egészen más véleményen volt, mint az udvari kamara, s 1693. május 31-én kimondotta, hogy a magyar végbelieket nélkülözni nem lehet. *»Die ungarische Gränitzer — írja — exercierte und obligate Leuth sein, consequenter sich auf sie ein mehrers zu verlassen ist, welches bey denen Räzen sich nit befindet«.*²²⁶

Az udvari kamara részéről felvetett eszme

²²⁵ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.694. Extractus, quot videlicet nationales milites sub commendo 111. Ioannis Andreae Makar.

²²⁶ A németnyelvű eskü a rácok számára szóit.

²²⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.695. Ex consilio bellico, 1693. május 31.

azonban ez időtől fogva állandóan kísért. S alig múlik egy-két esztendő, már a haditanács, meg a király is helyeslik, hogy a magyarok örökébe a rácokat ültessék. De a terv végrehajtását akkorra halasztották, mikor a magyar katonát könnyen nélkülözhetik. Egyelőre azonban erről még szó sem lehetett.

Az 1694. évben a magyar katonaság ha nem szaporodott is, de nem is fogyott. Ez év tavaszán Veterani tábornok a Thökölytől elpártolt Daróczyt embereivel együtt igen nyájasan fogadván, megbízta őt, hogy a volt kurucokból egy magyar ezredet állítson.²²⁸ Más újabb magyar ezred felállítására ez évben nem adtak ki rendeletet.

Mivel a török háború alatt a magyar hadinépet is jobbára ezredekbe osztották, s mivel a rác katonaság, úgy ahogy volt, semmit sem használt, 1694-ben elkerülhetetlennek látszott a rác katonaságnak kompániákba osztása és szervezése.

A rác katonaság szervezésére vonatkozó első tervet Heitersheimi Heissler Donát gróf dolgozta ki 1694-ben, s a futaki táborból október 13-án küldte fel a haditanácsnak. E háborúban — írja Heissler — ismét bebizonyult, hogy *rác katonára szükség van ugyan, de úgy ahogy vannak, alig használhatók. Most ugyanis inkább kárt okoznak, mint hasznot hajtanak; amikor legnagyobb szükség volna rájuk, egyet sem találhatni; mert az országban szanaszét rabolnak és kegyetlenül*

²²⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.702. *Veterani Frigyes* levele a haditanácshoz. Szeben; 1694. márc. 15. Megjegyezzük, hogy Veterani a Daróczty ezredének olyan fizetést biztosított, amelyet a német ezredek húztak.

*fosztogatnak.*²²⁹ Hogy tehát használhatók legyenek, kompániákba kell szorítani őket, a fölösleges rabló rácokat pedig földművelésre kell kényszeríteni. Monaszterly vicedespotát, akit semmire sem lehet használni, a szolgálatból el kell bocsátani. A használható rácokból 24 század (2400) gyalogot és öt kompánia lovast (500) lehet hadba fogadni, s a Duna, Tisza és Dráva mentén állandó őrségül elhelyezni.²³⁰ Az egész 2900 főből álló rác katonaság kenyérral és abrakkal együtt évenként 138.116 frtba jönne. Heissler *Entwurf*-ja a rác katonaság állandó elhelyezésére ezt a felosztást ajánlotta: Ti télre helyezzenek 1000 gyalogot és 100 lovast, Péterváradra 500 gyalogot és 200 lovast, Illókra 400 gyalogot és 100 lovast, Potkovárra 200 gyalogot és 50 lovast, Cerovicra (Cserevics) 200 gyalogot és 50 lovast s Kovilra 100 gyalogot.²³¹

Heissler ezen tervében szó sincs a földosztásról, meg a politikai kiváltságokról. A rác katonaság állandósítását nem a magyarok mellőzésének céljából ajánlja, hanem azért, hogy az

²²⁹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.705. »und mehr Schaden als Nutzen bringen thuen, dieweilen wan man sie am besten brauchet, keiner da ist, und nichts, als im Landt herumbvagieren und plündern thun mit aller Schärfe.«

²³⁰ A fizetést Heissler így állapítja meg: Egy gyalogkapitány havi 10 forint, hadnagy 8 fjt, zászlós 5 fjt., káplár 5 fjt, közember 1 fjt 30. Lovas kapitány havi 15 fjt, hadnagy 12 fjt, zászlós 8 fjt, őrmester 6 fjt, káplár 4 fjt, közlovas 2 fjt. Amint e számokból látható, "Heissler a Msőmagyarországi fizetést vette mintául.

²³¹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.705. »Kays. Kriegsbuchhalters Bericht die Aufrichtung der räzischen Gränitzer an der Thonau und Theyss, wie auch an der Drau und Sau.«

országot a rablóbandáktól megmentse s hogy a drága német vért kímélje.²³² A haditanács Heissler tervét melegen ajánlotta az udvari kamarának, mert remélte, hogy ennek keresztülvitelével megszűnnek a rácok elviselhetetlen rablásai. A szentendrei és a Buda körül levő rácokra nézve a haditanács azt ajánlotta, hogy ezeket, akik különben is majd mind kereskedők, a puszta és lakatlan Pest városába lehetne telepíteni.²³³

Mikor és mit hajtottak végre a tervből, nem tudjuk; de annyi bizonyos, hogy a kincstár a fenforgó körülmények között 138.000 forinttal nem rendelkezett, s így a rác katonákat nem fizethette. Valaminek azonban mégis történnie kellett, mivel már 1694-ben több rác alezreddel és főtisztal találkozzunk. Ilyen volt például Zitsch (von Zuoritsch) alezredes havi 250 frt fizetéssel; de az ő csapatai *ex hostico*, azaz rablásból éltek. Ilyen volt továbbá Brodan Stetta titeli főkapitány.²³⁴

Valószínű, hogy Heissler 1694-iki terve adta az okot a rácoknak a Duna és Tisza közé való telepítésre. Erre mutat az a körülmény is, hogy a haditanács augusztus 6-án Starhemberg Guidónak (Szlavóniában) és szeptember 9-én Schlick Lipótnak meghagyta, hogy Heisslernek katonai assistentiát adjanak a rácoknak Szlavóniában és a Bácskaságban való rendezésére.²³⁵ Schlick és Starhemberg generálisokhoz kérdést in-

²³² »Die gesunde Politik erfordert, dass deutsche Bluet so vill möglich zu spahren.«

²³³ Közös p. ü. lt. Hung. 14.705. 1694. november 5.

²³⁴ Komáromban házára salva guardiát kapott. Ex consilio bellico, 1694. július 17.

a Bácskaságban való rendezésére Azonkívül

²³⁵ Hadilevéltár: Kriegsrraths-Prothocoll.

tézett affelől, hogy mennyi rác katonát lehetne tartani?²³⁶ Heissler ekkor a Duna, Tisza, Dráva és Száva mentén felállítandó rác katonaság számát 6100 főben állapította meg.²³⁷ Heissler tervét Lipót király jóváhagyta, s 1696. április 10-én Heissler azon reményének adott kifejezést, hogy az udvari kamara a rác katonaság szervezésére elegendő költséget ad, mert hiszen őfelsége már elhatározta, hogy a mondott 6100 rác katonát állandósítani kell.²³⁸

A háború miatt Heissler tervének keresztülviteléről egyelőre szó sem lehetett. A szükséges pénz sem állott rendelkezésre, azután a rácok sem akarták eddigi helyeiket elhagyni. Amíg Heissler a rác katonaság szervezését, szaporítását és állandósítását sürgette, azalatt a magyar főtisztek is azon voltak, hogy a magyar és horvát katonaság száma ne apadjon. Az 1695. évi kimutatás szerint a Kanizsa körül fekvő végházakban 1092 huszár és 1367 hajdú volt; a balatoni öt kis végházban 190 huszár és 274 hajdú; Veszprémben, Sámbokon, Simontornyan, Esztergomban, Pápán együtt 700 huszár és 1350 hajdú. Vagyis túl a Dunán, Győr és Fehérvár kivételével, a tisztekkel együtt mintegy 5000 magyar katona volt.²³⁹ Körülbelül ilyen arány lehetett a többi kerületekben is.

Az 1696. évben őfelsége három rendes huszárezred felállítását rendelte el.²⁴⁰ Ugyanakkor

²³⁶ Hadilevéltár: Kriegsrahts-Prchoroll, 1696, febr. 20.

²³⁷ »So in lauther Räzen bestehe.«

²³⁸ Közös p. ü. It. Hung. Heissler felterjesztése az udvari kamarához.

²³⁹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.709. Entwurf stb.

²⁴⁰ Heissler jelentése, 1906. április 10. (Közös p. ü. It. Hung.)

Zichy István ajánlkozott, hogy a győri generalatusban *két hó alatt két teljes huszárezredet és négy hó alatt két naszádos ezredet állit ki a török ellen.* Egy huszárezredre 7000 frtot, a két naszádos ezred felszerelésére és toborzására pedig 6000 frtot kért. A győri generalatus katonasága — írja Zichy — egész Magyarországon a legrégebb és a legtekintélyesebb. Azért azt kívánja, hogy a felállítandó ezredeknek a már létező magyar ezredek fölött elsőbbségük és magasabb rangjuk legyen.²⁴¹

Zichy István ezen figyelemreméltó ajánlatát véleményadás végett Heisslernek adták ki. Heisslernek nem tetszett a magyar katonaság szaporítása s az udvari kamarának azt írta, hogy van elég rác, tehát nincs szükség újabb magyar ezredekre. Különben is a magyar a rác katonát, s a rác a magyart ki nem állhatja!²¹²

A Heissler generális jelzetté 6100 rác katonából még 1697-ben is igen-igen kevés lehetett együtt, de még ami együtt volt, annak nagy része is szétfutott, sőt igen sokan közülök visszamentek a török földre. A kamarai tisztviselők ugyanis nem a legjobban bántak velők, s 1697-ben a rácok mindenfelől mozgolódni kezdtek.²⁴³ A bajaiak mind szétfutottak s a délvidék-

²¹¹ Project: »Auf was Wais aus dem raaberischen General-Gubernio zwey ordentliche Regimenter khönten zu ihro Mayestät Diensten in das Veld gestellt werden.« (U. o.) Zichy azt is követelte, hogy az egyik huszárezred örökre az ő nevét viselje.

²¹² Ugyanott.

²¹³ Ez a megoldás összefüggött a délvidékre való erőszakos telepítéssel.

kiek csak a tavaszt várták, hogy török földre meneküljenek. Mikor a budai kamarai adminisztratio 1697. tavaszán kiadta a rendeletet, hogy a budai rácok szent György napjáig kötelesek a városból kiköltözni, kijelentették, hogy inkább mennek török földre, mint Pestre vagy a falvakba. Erre Gabelich János a rácok nevében *Wolf Frigyes jezsuitához fordult, mint a Magyarországba költözött rác nép egyetlen barátjához*, s arra kérte őt, hogy világosítsa fel a császárt s a kamara elnökét az ő helyzetükről. Rengeteg katonai executiókkal nyúznak bennünket — írja Gabelich —, ha előbb tudtuk volna, sohasem jöttünk volna Magyarországba; akár Török-, akár Oroszországban elég helyet találtunk volna.²⁴⁴

Wolf páter közbenjárására Lipót, csakugyan intézkedett, hogy a rácok Budán maradhassanak. Azonkívül, hogy az elszéledt katonákat is visszaterelje, 1697. június 27-én pátenst állított ki részükre. Monaszterly Jánost — írja a király — megbíztuk, hogy gyalog- és lovascsapatokat gyűjtson és szervezzen a rácokból. Mindazon rácok, akik az 1697. évi háborút végigküzdik, élelmet és lovaik számára abrakot annyit kapnak, mint a német katonák, s azonkívül minden adózástól, a beszállásolás minden terhétől mentesek lesznek.²⁴⁵

Hát bizony a magyar katonák nem voltak oly szerencsések, mint a rácok. Ugyancsak 1697-ben a hős *Kiss Balázs* felsőbb meghagyásra Bi-

²⁴⁶ Közös p. ü. lt. Hung. 1697. márc. 9.

²⁴⁵ Közös p. ü. lt. Az egyik pátenst június 27-én, a másik július 9-én kelt.

harban egy huszárezredet állított föl. Az ezred végigküzdötte az 1697-iki háborút, — s a huszárok jutalmul még téli szállást sem kaptak, annál kevésbbé ételmet vagy fizetést.²⁴⁶

Minél inkább közeledett a hosszú török háború vége, s minél kevésbbé volt szükség a magyar huszárságra, meg a kitartó hajdúságra, annál inkább előtérbe tolult az a régi gondolat, hogy a magyar katonaságot a végházakból elbocsássák s helyébe a rácokat helyezték. A hosszú török háborúban évről évre résztvett magyar csapatok még az idegen fővezérek elismerését és bizalmát is kiérdemelték. A haditanács azonban maradt a régi. Távolról s papiroson csinálta a hadügyi politikát. A szerencsétlen tokaji ribillió, melynek híre jóval nagyobb volt, mint maga a felkelés, a haditanács bizalmatlanságát a magyarság iránt még jobban növelte. S még meg sem kötötték a török békességet, még föl sem lélekzett az agyongyötört és teljesen kiélt ország, máris hangoztatták a magyar katonaság elbocsátásának szükségességét. Említők, hogy 1693-ban ezt az ideát az udvari kamara találta föl, s a haditanács ellenezte. *Most a dolog megfordítva állott; az udvari kamara ellenezte a redukciót s hévvel védte a magyar katonaságot, a haditanács meg mindenáron a magyar hadinép elbocsátása mellett harcolt.* Az erősebb természetesen a haditanács volt.

Az 1698. évben már folytak a békealkudozások. Szegény elpusztított, végső szegénységre jutott hazánkban mindenki a bekövetkező teherkönnyítésről álmodott. Az álom azonban hamar szétfoszlott. Az 1698. év tavaszán az eddigi két milliónyi hadiadót, mely alatt roskadozott az

²⁴⁶ U. o. Kiss Balázs folyamodása, 1699. nov. 2.

ország, négy millióra emelték.²⁴⁷ Mikor a nádor a Pozsonyban Összegyűlt rendeknek tudomására hozta az eddigi hadiadó megkettőztetését, *a puszta hír annyira megrendítette őket, hogy tanácskozni nem tudtak* s a nádort kérték fel közbenjárásra.²⁴⁸

Még ugyanazon évben a másik fájdalmas csapás is lesújtott az országra. Lipót király 1698. szeptember 8-án Ebersdorfban kiadta rendeletét a rác katonaság szervezése és berendezése ügyében,²⁴⁹ s meghagyta, hogy e fontos kérdésben Starhemberg Guido tanácsával éljenek.²⁵⁰ E magában véve jelentéktelennek látszó rendelettel in-

²⁴⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.726. Ersuhung an die ung. Hofkanzlei. »Cassa generalis bellica in constantem ordinem ae solidum effectum deduei debeat, ita ut eum in finem omnis tributorum pecunia ad nullás alias manus sive assignationes exsolvi, sed in cassam generalem bellicam deferri... in subsidium sumptuum bellicorum ad inclyto regno Hungáriáé contribuendi sunt quatuor railiones.«

²⁴⁸ Közös p. ü. It. Hung. Eszterházy Pál, Breiner udvari kamarai elnökhöz, 1698. márc. 13. »... quo audito, adeo consternati sunt reliqui universi status et ordines hie existentes, út consilii plane incapaces, quo se vertere debeant, penitus ignorent.« Egy másik, 1698. okt. 30-án kelt jelentés már Magyarország tökéletes romlásáról szól (total Ruin des Königreichs Ungarn). Megjegyezzük, hogy az összeírás szerint Magyarország 59 vármegyéjében a városokkal együtt 5551/2 palatinális porta volt.

²⁴⁹ Közös p. ü. It Hung. fasc. 14.727.

²⁵⁰ Starhemberg Guido 1698. április havában a rácok használhatóságáról még nem igen kedvezően Irt. (Országos Levéltár: Insinuata vohs. bellici, 1698. ápr. 26)

dúlt meg Magyarország új hadiberendezése. A rácok szervezése ugyanis maga után vonta a magyar végházak rendezését is. Megkezdődtek a hosszú tanácskozások, melyeknek éle ismét a magyar nemzet és a magyar katonaság ellen irányult. Kétszázados küzdelem után a nemzet joggal számíthatott jobb jövőre. De hamar be kellett látnia, hogy a jövő még sötétebbnek mutatkozik, mint a jelen. A bécsi tanácskozásoknak hangja olyan volt, hogy az ember azt hinné, hogy nem a törököt, hanem a magyart győzték le. Alkotmányunkat, régi törvényeinket semmibe sem vették, a rengeteg áldozat fejében, amivel ez ország több mint negyedszázad óta adózott pénzben és vérben, még csak méltányosságot sem mutattak.

A török békesség megkötése után a haditanács Magyarország katonai berendezését alaposan megvitatta. Hogy a kérdéshez a magyarországi (de nem magyar) főtisztek is hozzászólhassanak, 1699. január havában a haditanács elnöke magához hívta s *nekik előzetes információkkal szolgált*. Azután január 28-án és február 5-én Caprara, Sayoyai Eugén, Vaudémont, Starhemberg és Breiner jelenlétében közös tanácsot ültek, *A tanácskozás egyhangúlag kimondotta, hogy az ezredeket fel kell oszlatni, a magyarországi várakat erős (azaz német) hadinéppel kell megrakni. A déli határon a török ellenében erős várak kel- lenek, hogy a török e vonalat át ne törhesse s hogy azon egyetlen magyar se juthasson át?*²⁵¹ Az egyes várakba az őrségeket így osztották fel: Szolnokon 300 német, Tokajban egy szabad zászlóalj, Ungváron 200, Munkácson 300 gyalog és 100 dragonyos, Szatmárt 2000 gyalog és né-

²⁵¹ »... sondern auch von denen Hungarn niemandt hinüber gelassen werde.

hány száz dragonyos, Kassán²⁶² 2000 gyalog, Eperjesen 500, Kallón 300, Váradon 1000, Egerben 1000, Makovicán, Lipótváron 600, Trencsénben 200, Murányban 100, Nyitrán 50, Szendrőben 150, Péterváradon 2000 gyalog és 500 lovas, Titelen 600 német és néhány száz rác, Eszéken 3000 gyalog és 300 lovas, Bródban 500 gyalog, Szigeten 250, Budán 1000, Esztergomban 300 gyalog. Ehhez járul még a felállítandó határőrvidék rác katonasága. Az összes német és rác katonaság 21.254 gyalogból és 8100 lovasból állna.

A tanácskozás ezeken kívül kimondotta, hogy Gyulát, Ecsedet, Szentjobbot, Szepesvárat, Lietavát, Árvát, Lévát, Sikovát, Simontornyát, Tatát, Veszprémet, Pápát, Körmendet, Dombot és Kaposvárt, a Kanizsa körül fekvő kisebb várakkal együtt le kell rontani.²⁵³

A haditanácsnak és a meghívott generálisoknak ezen határozatai ugyan még nem nyerték meg a jóváhagyást, de már ebből is láthatjuk, hogy Magyarország védelmi berendezésében a magyar katonaságot teljesen mellőzni készültek.

A további tanácskozások folyamán a *Deputatio* megállapította az összes katonaság számát. Eszerint amíg a viszonyok nem változnak, öfelségének 20 német gyalogezredet (48.000 ember), 16 német lovasezredet (16.000 ember) és három magyar huszárezredet kell tartania. A huszárezredek ezentúl egyenkint csak 600 emberből főgnak állni, s élükön nem ezredesek, hanem

²⁵² Kassáról ezt írja a tanácskozás jegyzőkönyve: »Kaschau sei jederzeit ein Nest der Malcontenten gewesen.«

²⁵³ Közös p. o. lt. Hung. Copia Referati ex Deputatione über die Einrichtung des Status miilitaris post pacem in Hungern betreffend, 1699. március 21.

csak főkapitányok lesznek.²⁵⁴ A katonaságnak Magyarországon való berendezése és a magyar várak lerontása ügyében a tanácskozásokat folytatták. Az 1699. aug. 15-én kelt fölterjesztésben a kiküldött *deputatio* a többi között ezeket ajánlotta öfelségének: *Ami Magyarországot illeti, itt hadiberendezésben két ellenségre kell tekintettel lenni, a törökre és a rebellis magyarra.* A rebellisek formális háborút ugyan nem folytatnak, de figyelmen kívül nem szabad őket hagyni. Az új berendezésnél öfelsége legkegyelmesebb intencióját úgy lehetne legkönnyebben végrehajtani, ha a magyar és a német²⁵⁵ végbeli katonaságot teljesen megszüntetik. Ez esetben öfelsége a volt főkapitányok és főtisztek közül megtarthatja, akiket akar, vagy elbocsáthatja valamenynyit. A várak közül a *deputatio* Kanizsa lerombolását is ajánlja. Ez ajánlatot a következő gyűlöletes megjegyzéssel kíséri: »wan man auf die Rauber, und dass sie dahinein nisten können, reflectiren will, so wurde bald ganz Ungarn fortificiert müssen werden.«²⁵⁶

Ezen fölterjesztés javaslatainak legnagyobb része öfelségének helyeslésével találkozott. A magyar ezredeket már az 1699. évben kezdték fel-

²⁵⁴ Közös p. ü. It. Hung. 1699. július 15. »Referátum Deputationis den Statum militare post pacem in Hungarn betreffend.« *íme még a három ezredesi rangot is sajnálták a magyarok részére, s épért a huszárezredek létszámát 600 emberben állapították meg.*

²⁵⁶ Itt a végházakban lévő német *szabad f&nzWh aljakról,* s nem a rendes német katonaságról van szó.

²⁵⁶ Közös p. fl. It. Hung.- fasc. 14.732. 1699. aug. 15. »Referátum Deputationis die Campirung und Eintheilung, der Miliz in Hungarn in gewisse Territorien.« stb.

osztatni. A Pálffy Miklós-féle hajdúezredet, valamint a Molnár-félét is feloszlatták. Az utóbbi ezrednek a követelése feloszlátásakor 40.000 fitra rúgott. A király 1699-ben azt is elrendelte, hogy a három európai híru huszárezredet (Pálffy János, Deák Pál és Kollonics Ádám-félét) fel kell osztatni és belőlük egy huszárezredet alakítani.²⁵⁷ Szerencsére ezt a rendeletet később visszavonták. Ez évben szüntették meg véglegesen s vetették adózás alá a Szalonta vidékén lévő tizenhárom hajdúvárost, mely városoknak régi privilégiumaik alapján az volt a kötelességük, hogy Nagyváradról adott jelre (három ágyúlövésre) tízezeren táborba szálljanak. A kamara szerint ez a kötelesség csak arra való volt, hogy törvényes királyuk ellen örökösen fegyverben legyenek.²⁵⁸

Ez alatt a haditanács a katonai, a Tisza- és Maros-menti határőrvidék tervét is kidolgozta. A terv szerint 2400 gyalogot és 1850 huszárt teljesen a rác népből akartak összetoborzani. Sólymostól Szegedig 1 főkapitány és 3 kapitány, Szegedtől Zsablyáig 1 főkapitány és 3 kapitány, Titeltől a Száváig 3 főkapitány és nyolc kapitány alatt állott volna a rác katonaság. A haditanács számítása szerint a 2400 rác hajdú és az 1850 rác huszár készpénzben (a földosztáson kívül)

²⁵⁷ Közös p. ü. It. Hung. Referat die Einrichtung des Kollonicsischen Husarn-Regiments, 1699. november 11.

²⁵⁸ Közös p. ü. it. Hung. rase. 14.735. 1699. dec. 14. »... confirmationen donationalium, quae a iniquis prinicipibus populo illi collectio semper in libertates aspiranti non aŕum in finem collatae fuissent, quam ut continuo contra legitimes reges Hungariae armis suis parati manerent.«

évenként 147.948 frtba került volna.²⁵⁹ Lipót a haditanács ezen felterjesztésére 1699. augusztus 29-én e szöveget írta: »*dieses Guetachten finde ich gar wohl ausgearbeitet*«. Mivel azonban a javaslat nagyrésztben kamarai ügyeket tárgyalt, véleményadás végett kiadták az udvari kamarának.

A Breiner elnöklete alatt álló udvari kamarában többen voltak, akik a magyar politikai viszonyokat jól ismerték. Maga az elnök hosszabb ideig tartózkodott Magyarországon. Az udvari kamara tehát a haditanács javaslatán igen sok kifogásolni valót talált. *Elsősorban a leghatározottabban ellenezte a haditanácsnak azt a tervét, hogy Magyarország testéből a rácok számára külön területet (önálló politikai jogokkal) hasítanak ki; végül helytelennek, céltalannak és veszélyesnek mondta a magyarok kizárását Magyarország védelméből.*

Az udvari kamara ezen nézeteit 28 ívalakú oldalra terjedő felterjesztésben fejtette ki.²⁶⁰ A magyar katonaság teljes mellőzése ellen az udvari kamara felhossa, hogy ezen tervnek keresztülhajtása *az egész magyar nemzetet elkeserítené, mert a nemzet látná, hogy saját hazájának védelmére méltatlannak tartják, s azt olyan nemzetre bízzák, amely iránt a magyarok régi idők óta gyűlölettel és megvetéssel viseltetnek. Ha a magyar nemzetet annyira lealacsonyítják és mellőzik, a rendek ismét panaszkodhatnak az ország jogainak megsértése miatt; mert hiszen a törvények világosan kimondják, hogy a főkapitány-*

²⁵⁹ A haditanács szerint a rác gyalogság 100 főből álló kompániákra, a lovasság pedig 50 emberből álló zászlóaljakra oszlott volna.

²⁶⁰ Közös p. ü. lt. fasc. 14.735. Hofkammer-Referat, die Rascianische Miliz und Einrichtung aer Granitzen betreffend»

ságokat és a tisztségeket született magyarokra kell bízni.²⁶¹

Fölötte becsesek azok a megjegyzések is, miket az udvari kamara a magyar huszárokra mond. A haditanács azon a véleményen volt, hogyha a rácokat lóra ülteti, azok ép oly huszárok lesznek, mint a magyarok. *Az udvari kamara felmlagosítja a haditanácsot, hogy a magyar könnyű lovasságot nem az a körülmény tette európai hírűvé, hogy ezredекbe osztották, hanem nemzeti szelleme, a nemzetnek megfelelő harcmodora és gyorsasága.*²⁶² Eddig gyorsan és könnyen lehetett huszárokat kapni, mert minden magyar

²⁶¹ »Worzue noch kommt,, ob auf antragende Granitz-Linie neben denen Rascianern nicht auch Hungern in militia confiniaria gehalten sollen werden. In sonderbahrer Betrachtung, dass es die gantze hungarische Nation sehr disconsoliren wurde, wan man sie Selbsten nicht für würdig und fähig hielte, die limites ihres Vaterlandes mit verwaren zu helfen, sondern solche einer Nation, und zwar allein anvertrauen thäte, welche bei den Hungarn in antiquo odio et contemptu ist: ess dörften auch die Stände des Königreichs, wan sie sich so gar praeteriirt und vilipendirt seheten, sich wider die infractionem jurium regni beklagen, kraft welcher, wie die klare décréta et articuli reden, die supremi et inferiores capitaneatus den Hungarn zu conferiren seyn.«

²⁶² Nicht aus dem Institute, dass sie Regimenter gewest seyn, sondern ex genio populi et methodo militandi, welcher keine, als eine der Nation conforme Ordnung und darbey eine herzhaftige Geschwindigkeit und eine ohnversehene Irruption haben will« stb. A franciak eilen is — írja — ezek szerezték meg a huszároknak tekintélyét. »Wider die Franzosen in Reich diejenige Reputation erworben haben, durch welche sie so rennomirt und bei dem Feindt in zimblichem Respect gewest seyn.«

együttal katona is volt. De kérdés, hogy a békés élet beköszöntésével is így lesz-e? Azért a huszárságot nem szabad elhanyagolni, nem szabad mellőzni. A rác katonaságot ugyanis csak hajdúnak lehet használni, de ha lóra ültetik, csak jelentéktelen szolgálatot várhatni tőle.²⁶³ Az udvari kamara ezért azt ajánlja, hogy a nemzeti lovaság csak magyarokból és horvátokból álljon.

A haditanácsnak azt a tervét, hogy Erdélytől kezdve az Unnáig, két óra járásnyi szélességű darabot hasit ki az ország testéből, s azt az ország törvényei és a megyei hatóságok alól kiveszi és politikai jogokkal a rácoknak adja: az udvari kamara hevesen ellenezte.²⁶⁴ Az országot — írja — alaptörvényeiben és alkotmányában nem szabad felforgatni! Ha a jelzett területet teljesen átadják a katonának, a kincstárnak akkoça területből, mint Alsóausztria, semmi haszna sem lesz. Azonkívül a katonák a szomszédos területeket is teljesen fölélük és kipusztítják, s temérdek kellemetlenségeket okoznak. Ha a határörvidéket úgy rendezik be, ahogy a haditanács tervezi, s ha a rácoknak önálló politikai jogokat adnak, egy országban kétféle nemzet lesz egyszerre, s a két nemzet egymást annál inkább gyűlölni

²⁶³ »Weillen das rascianische Volk, wan es zu Pferdt dienen sollte, keine Reflexion eines sonderbahren Dienstes zu machen ist.« stb.

²⁶⁴ »Welches dissegno die Hofkammer für sehr importirlich, und salvis legibus» patriae für impracticabel halten thut; dan was den District anbelangt, so könnte selbiger nicht änderst, als per avuisionem a jurisdictione Regni, und mit Dismembrirung der Comitaten zu Werck gerichtet werden...« »Also dass die Einrichtung dieses Districts sowohl respectu Regni, als regnicolarum in legibus fundamentalibus et juribus privatis, seine evidente und nicht wohl zu super iren mögliche Incompatibilität haben« stb.

fogja. Ennek csak a közjó vallja majd kárát. A józan politika azt követelné, hogy a rácokat lehetőleg szétszórják, együtt egy tömegben ne hagyják.

Az udvari kamara ezután a rác papság visszaéléseit fejtegeti, s azt mondja, hogy e visszaélések még inkább növekedni fognak, ha a rácoknak külön tartományt adnak s őket külön nemzetnek elismerik.

Végül szól még a kereskedésről is. Erre — úgymond — a rácoknak igen nagy a hajlamuk, s a földművelés és katonáskodás helyett majd kereskedést fognak űzni, s mivel vámot és harmincadot nem fizetnek, a kincstár ezen a téren is sokat fog veszteni.

Az udvari kamara illetén fejtegetései a haditanácsra és a generálisokra semmi hatással sem voltak. Különösen elleneztek a kamara nézeteit azok a német generálisok, akik a rác határőrvidék megteremtésével valóságos kis királysághoz jutottak. *Schlick, Starhemberg, Löffelholz, Nehem* és *Kylba* ugyanis az 5000 frtnyi évi fizetésen kívül vám- és harmincadmentességet is élveztek, s a rajok bízott területen azt tehették, amit akartak. Korlátlan uralkodásukban csak a magyaroktól kellett tartaniok; ezért nem akartak magyart a végbeliek közé felvételni; ezért nem akartak hallani a megyei kormányzásról.

Mivel a közös tanácskozások alkalmával ez ellentéteket elsimítani nem tudták, 1699. november 15-én az udvari kamara hosszú felterjesztésben mégegyszer kifejté nézeteit.²⁶⁵ A nemzeti katonaság — írja — nem lesz rosszabb, ha eredeti szervezetében s a harcmódban, melyhez e nép hozzászokott, meghagyják. A német ezre-

²⁶⁵ »Referat die Einrichtung deren huflgarischen Granitzen der räzischen und anderer Nationalmiliz.«

dekbe való beosztás a harcképességet nem emeli, csak a tiszteket gazdagítja s a kincstárt apasztja. A huszárságból állandó hadtestet kell tartani, nehogy a viszonyok változásával a könnyű magyar lovasság régi kiváló tulajdonságaiból kivetkőzzék. Erdélytől az Unnáig négy fő és huszonkét közbeneső végház legyen. Arad, Szeged, Pétervárad és Bród váraiba erős német őrséget kell helyezni. A nemzeti katonaság egyötöde legyen rác hajdú, négyötöde pedig magyar és horvát. A magyarokra, kik oly sokáig harcoltak hazájukért, nagyon fájdalmas lenne, ha végházaikat a rácokra bíznák; *de különben is az olyan népnél, amelynek hűsége a szerencsével szokott változni, mindig félni kell, hogy a törökhöz pártol és ellenünk harcol. A katonai rác végvidék a gonosztevők menhelye lesz.*²⁶⁶ Erre nézve elég sok szomorú példa áll előttünk. Hiába esküsznek a rácok, nehéz elhinni, hogy egy természeténél fogva rablásra hajló nép²⁶⁷ megjavul, ha kezébe fegyvert adnak.

Az udvari kamara többszörös fölterjesztésének csak annyi eredménye lett, hogy a határőrvidék berendezésével megbízott egyének utasításába egyik-másik kívánságát belevették.

Miután Magyarország új hadügyi berendezésének kérdését minden részében eldöntötték, a nádort is felszólították, hogy az építendő kaszárnyák²⁶⁸ ügyében a haditanáccsal, a hadi commissariatussal és Ausztria deputatusaival tanácskozzék s a kaszárnyák építésének ügyét végre dűlőre juttassa. Közeleg a tavasz — írja

²⁶⁶ »Receptaculum aller facinorosorum sein wurde.«

²⁶⁷ »So ist doch schwehr zu glauben, dass ein von Natur auf den Raub inclinirendes Volk« stb.

²⁶⁸ A határőrvidéken emelendő állomás.

a magyar kancellária — s a közjó azt kívánja, hogy az állomásokra destinált katonaság mennél előbb elfoglalhassa helyét.²⁶⁹ Ugyanezen a napon (márc. 17.) a Kollonics elnöklete alatt álló pozsonyi *subdelegata deputatio* is megsürgette a kaszárnyák, illetőleg a katonai állomások kijelölését és építését.²⁷⁰ A következő napon meg ugyanezen deputatio elhatározta, hogy az építés ügyében minden megyéhez körlevelet intéz s abban az építés intenióját is kifejti. Azt — írja a deputatio —, hogy a kaszárnyákba mi-féle katonák jönnek, már úgylis tudják.²⁷¹

Ezalatt a határőrvidék berendezésére kijelölt biztosok számára az utasításokat elkészítették, még pedig úgy, hogy *a magyar biztosok utasítása teljesen ellenkezett a haditanács és az udvari kamara részéről kiküldött utasításával*. Az 1700. évi augusztus 6-án a nádornál tanácsot ültek a határőrvidék ügyében. Ez alkalommal szóba kerültek a különféle utasítások is. A haditanács emberei — írja a magyar kancellária — azután a kamara küldöttei, meg a magyar biztosok, más és más utasítást kaptak. Vajjon mi lesz ennek az eredménye? Más nem, mint zür-

²⁶⁹ Országos Levéltár: kancell. oszt. Concept, exped. 1700. márc. 17.

²⁷⁰ Országos Levéltár: Conclusum excelsae deputationis, 1700. márc. 17. »ac ibidem — írja a deputatio — interea, dum ipsa habitacula erecta fuerint, castra ponere queant, quod ut fieri possit, locus ante omnia oertus esse et designari debeat.«

²⁷¹ Országos Levéltár: Conclusum excelsae üeput. »Et cum idem stationum — írja a deputatio — negotium baud in alium finem statutum sit, quam ut aedes incolarum ab inhabitatione militum xnoles-tüsque ex eadem proficiscentibus immunes ac liberae réddantur.«

zavar. Ennek elkerülése céljából a kancellária azt ajánlotta, hogy az utasítások megvitatására congressust tartsanak. A kancellária ugyanez alkalommal a magyar commissariusok neveit is felsorolja. Eszerint a Maroshoz és a Tiszához Barkóczy Ferenc, Bercsényi Miklós, Benkovics Ágoston (váradi püspök), Klobusiczky Ferenc; Szlavóniába pedig Forgách Simon, Nádasdy Ferenc, Nedeczky Sándor, a kalocsai érsek vagy Kaszó István apát küldetnek ki.²⁷²

Az itt ajánlott congressust nem tartották meg. De nem is volt arra szükség, mert *a magyar biztosoknak adott utasítás csak porhintés volt a nemzet szemébe, s abból ugyan egyetlen pontot sem valósíthattak meg a kiküldöttek.*

A haditanács és az udvari kamara kiküldötteinek utasításaira is meg kell jegyeznünk, hogy azokat többször megváltoztatták. S amíg az 1700-ban kiállított utasítások a magyarságot sértő intézkedésekről csak keveset szólnak, addig az 1702-ben kiadottak már leplezetlenül feltárják a Magyarország és a magyar nemzet ellen intézett támadásokat.

A magyar biztosok részére kidolgozott utasítás²⁷³ aránylag a legrövidebb, s ebben a megyei törvényhatóságok felosztásáról egyetlen szót sem találunk. Az utasítás szól a rácok szániára kiosztandó földekről és a rác *törzs* (tehát nem *nemzet*) felosztásáról. A rácokat — írja az utasítás — három csoportra kell osztani. Az elsőbe a katonák tartoznak; ezek a megyei tör-

²⁷² Országos Levéltár: kancell. oszt. Concept, exped.

²⁷³ Közös p. ü. It. Hung. »Instructio pro deputatis ex parte Hungáriáé ad ordinanda confinia circa Marusium, Tibiscum et Savum nationali et rasciano praesidio mumenda« stb. 1700. szépet. 17. Ebersdorf.

vényhatóság alól teljesen kivételnek és minden közteherből szabadok. A második osztályba a kiszolgált (emeritus) rácok tartoznak; ezek a földeket csak éltek fogytáig bírják, de ha örökösök vannak, a földek azokra szállanak; a megyék hatósága és a közterhek alól ezek is kivételnek. A harmadik osztályba a földművelő rácok soroztatnak; ezek háromévi mentességet kapnak, de azután a megyei és az állami terheket épúgy viselik, mint az ország többi lakói. Mivel a magyar biztosok utasítása *nemzeti és rác katonaságról* szól, világos, hogy itt a magyar katonaság kizárására gondolni nem lehetett.

A magyar biztosok részére adott utasítást a bécsi udvari *suprema ministerialis deputatio* átnézte, azután őfelsége saját aláírásával megerősítette.²⁷⁴

Az udvari kamara kiküldöttei: Volkra és Thavonat²⁷⁵ részére kidolgozott utasítás már lényegesen elüt a magyarok utasításától. A felállítandó határkatonaság — mondja az utasítás — *magyar és rác legyen. A Pálffy- és a Kollonics-féle felosztott²⁷⁶ ezredek még meglévő haszárjait is ide kell helyezni, s az összes huszárság feje Kollonics Ádám gróf legyen.* Eszerint tehát a végbeli lovasság élére magyar főtiszt került volna. A hajdúság közé is bármely magyar ember beléphetett.²⁷⁷

²⁷⁴ Országos Levéltár: A magyar kancellária átirata a ministerialis deputációhoz, 1701. november.

²⁷⁵ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.739. 1700. aug. 18. Thavonat a Maros és Tisza, Volkra a Duna és Száva mentén felállítandó vevházak rendezésére küldetett ki.

²⁷⁶ A Pálffy János-féle ezredet nem oszlatták fel.

²⁷⁷ »Zumahlen dieser ganze National Status nicht allein auf di rätische Miliz, sondern auch auf die Hungarische angetragen und verstanden werde.«

A telkek kiosztására nézve a kamarai utasítás megjegyzi, hogy a telkeket portiók gyanánt kell kiosztani, azaz minden közember akkora földet kapjon, amely bármely alakban egy portiót jövedelmez. Eszerint a közhuszár $1\frac{1}{2}$, a lovas-tizedes 2, az őrmester 3, a zászlótartó $4\frac{1}{2}$, a hadnagy $5\frac{3}{4}$, a kapitány $9\frac{1}{4}$, a főkapitány $18\frac{1}{2}$, a gyalog tizedes $1\frac{1}{2}$, a gyalog strázsamester 2, a zászlótartó 3, a gyalog hadnagy $4\frac{1}{2}$ portiónak megfelelő földet kap. A kiosztandó földekről törzskönyvet (gräniz-grundbuch) kell vezetni. A katonaság a házakhoz ingyen épület-anyagot kap. *A házakat magyar módra kell építeni.* (Auf ungarische Art vom Laim oder Erden geröricht und Holz, ohne sonderbarer Zimmerarbeit.)²⁷⁸

Az utasítások közül a legfontosabb természetesen az volt, amit a haditanács küldöttel kaptak. A tényleges végrehajtás ugyanis ezen utasítás alapján történt. A Starhemberg Guido

²⁷⁸ A határ-katonaság felosztására nézve a biztosok ezt az utasítást kapták: Solymoson legyen 50 hajdú, Lippán 50 gyalog és 50 lovas, Aradon 100 gy. és 50 l., Nagylakon 50 gy. és 25 l., Fenlakon 50 gy. és 25 l., Szentmiklóson 50 gy. és 25 l., Csanádon 100 gy. és 100 l., Szegeden 150 gy. és 200 l., Martonoson 50 gy. és 25 l., Kis-Kanizsán 100 gy. és 100 l., Zentán 100 gy. és 100 l., Becsén 50 gy. és 50 l., Zsablyán 100 gy. és 100 l., Titelen 200 gy. és 50 l., Szalánkéménben 100 gy. és 100 l., Péterváradon 100 gy. és 100 l., Vernichken 100 gy. és 50 l., Moravicán 100 gy. és 50 l., Racskán 100 gy. és 50 l., Bereskán 100 gy. és 50 l., Sabinblatán 100 gy. és 50 l., Babinagredán 100 gy. és 50 l., Bródban 100 gy. és 100 l., Kobason 100 gy. és 100 l., Oradiskán 100 gy. és 100 l., Gravila-Velkán 100 gy. és 100 l. A további végházakról az utasítás még nem szól. Az összes katonaságot zászlóaljakra kellett osztani, tehát 24 gyalog (2400 ember) és 37 lovas zászlóaljra (1850 ember).

és Schlick generálisok részére kiadott utasítás²⁷⁹ már világosan kimondja, hogy *Erdélytől kezdve az Unnáig az összes véghelyek és csardakok hadinépe a fő- és az altisztekkel együtt a rác nemzetből vétessék.*²⁸⁰ Egyéb katonaságról itt szó sincs. Mindössze csak annyit enged meg az utasítás, hogy a felosztott huszárezredekben maradt katonákat a többiek közé be lehet sorozni.

Amint láthatjuk, az utasítások egymástól lényegesen különböztek. A későbbi eredmények azt bizonyítják, hogy az utasítások ilyenét kidolgozása célzatosan történt.

Amikor a különféle biztosok a délvidékre értek s a tanácskozásokat megkezdették, az utasítások különfélesége miatt hamar összetűztek. A generálisok a magyar biztosok ellenvetéseit figyelemre sem méltatták, s ezeknek nem volt más választásuk, mint otthagyni az egész munkálatot.²⁸¹ A generálisok tehát zavartalanul folytathatták munkájukat.

A következő (1701) évben a magyar biztosok újra lementek a határra. A kancellária meghagyta nekik, hogy ragaszkodjanak tavalyi utasításukhoz s ne engedjék a megyéket felforgatni, hanem azon legyenek, hogy a megyei tisztikar tényleg gyakorolhassa jurisdictióját. Az újonnan visszaállított megyékbe a szomszéd vármegyékből népet telepítsenek s részükre földet osszanak.²⁸²

Ez évben ugyanaz történt ami tavaly. A

²⁷⁹ Közös p. ü. It. Hung. 1700. július 15.

²⁸⁰ »... mithin dieser miles confiniarius ex tota massa der rätzischen Nation sambt Ober- und Unter-officiern auch Gemainen genommen werden miws.«

²⁸¹ Országos Levéltár: 1701. nov. A magyar kancellária a ministerialis deputatióhoz.

²⁸² Országos Levéltár: 1701. aug. 2. A magyar biztosokhoz.

haditanács kiküldöttei: Schlichting és Lamberg ugyanis újabb utasítást kaptak,²⁸³ melyben a magyarokéval homlokegyenest ellenkező rendeletek voltak. Így Schlichting utasításának 7-ik pontja ezeket mondja: A magyarok és a rácok között született antipathia és bizalmatlanság uralkodik, tehát a rácokat már csak ezért is meg kell tartani s a magyarok részéről praetendált uralomtól teljesen megszabadítani.²⁸⁴ Az összes magasabb tisztségeket a németeknek, a kisebbeket pedig a rácoknak kell adni. *A rácokat minden megyében mint külön nemzetet kell rendezni és a magyaroktól függetlenné tenni.*²⁸⁵ Tervezték — mondja az utasítás 14-ik pontja —, hogy Monaszterlynek Gyula táján kiváltságos uradalmat adnak; mert kívánatosnak látszott, hogy a végházaktól és a rác patriarchiától mennél távolabb legyen, s hogy még több rácot hozzon az országba. De már Tolna megyében kapott birtokot, s így e terv végrehajtására nincs szükség.

Lamberg utasításának legtöbb pontja szoruló szóra megegyezik Schlichting utasításával. Csak a 4-ik pontban találunk némi elütő dolgot. E szerint Lambergnek meghagyták, hogy a *Szabadkán és Zomborban letelepedett katolikus*

²⁸³ Bécsi állami levéltár: 1701. szept. 3. derneuerte Instruction für unsern Hofkriegsrath etc. Dietrich Freyherrn Schlichting über Einrichtung der Gränitzen in Sclavonien an der Donau und Sau, auch Besetzung derselben mit Rätzischen national Miliz.« Ugyanily utasítást kapott Lamberg is a Tisza és a Maros mellékére.

²⁸⁴ »... von dem über sie praetendirenden Dominatu der Hungarn gänzlich zu befreyen.«

²⁸⁵ »... als ein besonderes Corpus Nationis in jedem Comitatu eingerichtet und independent von denen Hungarn tractirt werden sollen.«

dalmátokat, akik Buda visszafoglalásánál és a rablók kiirtásában nagy érdemeket szereztek, számítsa össze s telepítse máshova.²⁸⁶

Ismervén ezen utasítások tartalmát, gondolhatjuk, hogy a magyar biztosok megint nem mehetek semmire. A magyar kancellária 1701. november havában a ministerialis deputatio előtt, majd december 2-án²⁸⁷ az udvari kamara előtt keservesen panaszkodott. A rác nemzetet — úgy mond — kiveszik a megyék joghatósága alól, fölmentik az adózástól, s a megyéktől független *rác királyi bíró alá helyezik.*²⁸⁷ Vajjon mi lesz mindennek a vége?

Miután a haditanács kiküldöttei elegendő rác katonát gyűjtöttek, s miután a meghagyott magyar végházakat német katonákkal megrakták, *a magyar végházak felosztásának ideje is elérkezett!* Amíg délen az aradi várat s a többi erősségeket sürgősen építették, azalatt bent az országban a régi magyar végházakat egymásután rombolták. A végházak rontásával együtt járt a végbeliek elbocsátása is. A haditanács az elbocsátásokat már 1700-ban megkezdte s a magyar kancelláriának a teendőket megírta. A kancellária viszont a megyékkel és a volt magyar generálisokkal tudatta, hogy a magyar végbeliek ezentúl fegyvert nem viselhetnek, hanem gazdagsággal kell foglalkozniuk és adót fizetniök.²⁸⁹

²⁸⁶ Bécsi állami levéltár: 1701. szept. 3. »Verneuerte Instruction für undern Lamberg« stb.

²⁸⁷ Országos Levéltár: kancell. osztály.

²⁸⁸ Az első ilyen rác bíró *Gracsics Jakab volt, aki nevét ig y írta: Jacobus Sempronius Grachus patricius Romanus.* (!!)

²⁸⁹ Országos Levéltár: 1701. márcz. 3. A kancellária válasza a haditanácsnak »ratione certorum praesidiorum sublationis.«

*A magyar és horvát végbeliek szégyenteljes elbocsátása viharos jelenetekre adott okot. A régi vitézek sok véghelyen semmi áron sem akartak helyükről távozni. Sok helyen fegyveres beavatkozásra volt szükség. A haditanácsnak tehát többször ismételnie kellett rendeletét. Így 1701 november 7-én harmadszor írja a kancelláriának, hogy a végházak, miket eddig magyar hadinép őrzött, nem lévén rajok többé szükség, a magyar generalatusokkal, főkapitányságokkal és egyéb tisztségekkel, valamint a végbeliekkel együtt már régen eltöröltettek, s ezt a dolgot a magyar kancelláriával már többször tudatta. Itt az ideje, hogy a kancellária is intézkedjék. Most a volt magyar katonaság és a nép között nincs már semmi különbség. A végbeliek menjenek mesterségre, vagy fogjanak földműveléshez. A várakban nincs többé rájuk szükség.*²⁹⁰

Az 1701. év november 9-én Lipót király a nádorral, a mágnásokkal és a megyékkel ismételtén tudatta,²⁹¹ hogy *a magyar katonáktól őrzött végházakat — cessante quippe causa, necessitate et ratione — megszünteti. A végbeliek ezentúl egyenlők lesznek a polgárokkal, s földműveléssel vagy kereskedéssel kell foglalkozniok. Akik polgári foglalatosságok egyikéhez sem értenek s tovább is katonáskodni akarnak, azok a felállítandó mezei csapatokba beállhatnak. Azokat, akik kóborlásra adják fejöket, a megyék és a*

²⁹⁰ Országos Levéltár: *Insinuata cons, aul bel-liéi ... »cessante quippe causa, necessitate et ratione instituí, unacum generalatibus, capitaneatibus supremis ac subalternis, aliisque quibusvis eiusmodi officiiis, nec non gregariorum militari conditione ac statu, ac ipso etiam confiniorum nomine, iam pridem sublata fuerint« stb.*

²⁹¹ Országos Levéltár: kancell. osztály.

német katonaság üldözze. Az elbocsátott végbeliek Kékkőnél és Korponánál ismét nagy zavart okoztak. Az ilyes dolgot nem szabad túrni. *Tartsátok magatokat* — írja Lipót — *szigorúan a császári rendeletekhez!* A magyar végházak őrségeiből csakis a győri és a komáromi leszálított (uti nunc reductus) őrség marad meg, de ez is csak a további intézkedésig.²⁹²

Íme a szegény magyar katona sorsa! Hosszú küzdelmei és nélkülözései jutalmául szégyennel elbocsátották s kezébe koldusbotot adtak. Lent a határon emelt véghelyekre nem fogadták be; itthon csak német katonaságot tartottak; a jelzett magyar ezredekét még nem állították fel, mert ezekre csak az örökösödési háborúban volt szükség. A magyar végbeli vitézeknek tehát csak egy választásuk volt: a bujdosás és szegény - legénykedés!

Meg kell jegyeznünk, hogy az elbocsátáskor még régi követeléseiket sem kapták meg. Pedig voltak őrségek, melyek zsoldot évek óta nem kaptak. így a szatmári magyar hajdúk és huszárok a haditanácshoz intézett közös folyamodásukban amiatt panaszkodnak, hogy fizetést már *tíz éve* nem kaptak.²⁹³ Mondanunk sem kell, hogy a magyarokkal együtt szolgált horvát vitézek is osztoztak a közös sorsban.

A magyar végházak lerontását már az 1701. évben megkezdték ugyan, de az igazi munka csak 1702 tavaszán kezdődött. Az elrendelt rom-

²⁹² ... »pro interim tantum, donee ulterior benignissima resolutio nostra subsequatur.«

²⁹³ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.730. 1702. febr. 23. ... »quod iam decimus labitur annus, ex quo absque ullo penitus stipendio hic pènes praesidium fideliter servimus.«

bolások rendkívül sok pénzbe és munkába kerültek. A pénzt a magyarországi kamaráknak, a munkásokat a megyéknek kellett adniok. Hogy egy vár lerontásának költségeiről fogalmunk legyen, adjuk itt Dumont Miklós mérnök alezredes számításaiból²⁹⁴ az Egerre és Fehérvárra vonatkozó adatokat. Eger lerontásához kell 6 aknamester, 12 kőfejtő és 2 kovács 3-3 óra, 3000 paraszt és ezek részére 3000 lapát. Fehérvár, melybe csak nemrég kétszázezer forintot épített be De l'Vigne, hét hatalmas bástyájával a mocsarak tengeréből emelkedett ki. Ezek a mocsarak — írja Dumont — Fehérvártól egészen Mohácsig terjednek, és Stájerország felé az egyetlen »passus« Fehérvárnál van. A falak csupa hatalmas kockakövekből készültek.²⁹⁵ Vannak 9-12 láb vastag kőkockák is. A lerontáshoz kell 2000 paraszt, 80 kőműves, 24 kőfejtő, 12 aknamester, 6 ács, 12 hajó és 24 hajós.²⁹⁶

A lerontandó várakat 1702. február 7-én hat csoportba osztották; minden csoporthoz egy mérnököt és egy német várparancsnokot rendeltek a robbantások és a lerontás vezetésére. A robbantásokat azért alkalmazták, hogy a várarkokat az omladékkal betömjék. Az 1702. év tavaszán a következő csoportokat vették munkába: 1. Szendrő, Patak, Ecsed és Szepesvár; 2. Eger, Fehérvár, Palota és Simontornya; 3. Nyitra és Léva; 4. Tata, Pápa és Veszprém; 5. Kanizsa, Zalavár,

²⁹⁴ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.749.

²⁹⁵ vigné ugyanis a fehérvári műemlékeket mind felhasználta fa várépítésnél.

²⁹⁶ Ugyanezen jelentés szerint Palota négyszögű vár volt öt rondellával. Simontornya szintén régi négyszögű vár volt, közepén egy hatalmas négyszögű toronnyal.

Körmend és a balatoni öt kisebb végház, mint Tihany, Szigliget stb.; 6. Kapuvár és Dombó.²⁹⁷ Eközben az 1702. évi tavasz beálltával a biztosokat újra leküldték a határőrvidék további rendezésére. Ez alkalommal a biztosok ismét új utasításokat kaptak. Schlichting és Lamberg gróf részére²⁹⁸ 1702. május 23-án, Volkra és Caraffa részére pedig²⁹⁹ május 31-én állították ki a terjedelmes utasítást. A két utasításban lényegesebb eltérés nincsen. *A magyar biztosok kiküldéséről ez évben Bécsben hallani sem akartak!* A magyar kancellária 1702. május 3-án még arra kérte a *ministerialis deputatiót*, hogy a biztosok utasításaiban levő ellentéteket simítsa el, mert a magyar biztosoknak legutóbb is sok veszekedés után »re infecta« kellett visszatérniük.³⁰⁰ E fölterjesztésre a válasz valószínűleg az volt, hogy magyar biztosokra ezúttal szükség nincsen. A kancellária ugyanis a haditanácshoz intézett június 20-iki felterjesztésében azt írja, hogy a határőrvidék munkálataiból a magyar biztosokat kizárni nem lehet. *Magyarország területéről van szó — úgy mond — sa magyar commissariusokat akarják kizárni! Hallatlan eljárás ez, melyre példa alig akad, mely Magyarország nyílt meggyaláztatására.*³⁰¹ A kancellária arra kéri a haditanácsot,

²⁹⁷ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.749. Über die resolvirte und nechstens zubewürken anbefohlene Demolitionen.

²⁹⁸ Bécsi állami levéltár: Illyrico-Serbica.

²⁹⁹ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 1475.

³⁰⁰ Országos Levéltár. Ex cancell. Hung. aul.

³⁰¹ ... inaudito etiam exemplo et cum evidenti prostitutione« intra regnum regni commissarios provinciales excludi« stb. (Országos Levéltár: 1702. jun. 20.)

hagyja meg a kiküldötteknek, hogy a magyar commissariusok nélkül semmit se tegyenek.

Amíg a magyar kancellária, szinte szokatlan hévvel, Magyarország érdekeiért küzdött, azalatt a leküldött hadi és kamarai biztosok lázasan folytatták a rendezés munkáját. Utasításuk meghagyta, hogy akár rác, akár magyar a megye lakossága, a tisztviselőknek semmi közük se legyen a rácokhoz. Legjobb lenne — mondja az utasítás 3-ik pontja —, ha megyei tisztviselők egyáltalán nem lennének. De hogy Magyarország ne panaszkodhassék az ország jogainak teljes kiirtása miatt, a *Liber Regius*-ban levő megyék neveit szabad használni s a címzetes (saltem ad honores) megyei tisztviselőket is meg lehet hagyni, de ezeknek a rác nemzet fölött semminemű joguk sem lehet.³⁰² Éppen ezért helyezték a rácok élére a *judex regius*-t

Ami a szlavón végvidék berendezését illeti, itt is végbeli katonaságra és a csardakok őrségére kell osztani a rác hadinépet. A kettő között csak annyi a különbség, hogy a végbelieket (graniz-miliz) mint rendes tábori katonaságot a külföldre is ki lehet vezetni, a csardakok őrsége pedig csak helyi szolgálatra (ad beneplacitum) való. A csardakok egyenes vonalban félórányira legyenek egymástól. Struggatól a Száva mentén Bácskáig, innét (an der Bossut) egész Nemeséig 90 csardakot, azután a Despotáncon és Illókon át Titelig 11 csardakot kell felállítani. Eszerint a szlavóniai generalatusban 101 csárdák lesz, mindegyik csárdákban 30 em-

³⁰² .. »ohne Entgelt der rascianischen Nation und ohne Abbruch deren Exemption nominetenus bestellen möge, aber weder in realibus noch personalibus aut collectis das geringste mit den räzisch Volk zu disponiren oder zu schaffen haben sollen«.

ber, minden hat csárdák élén egy kapitány és egy vajda. A csardakok összes népe tehát Szlavóniában 3199 főre, a rendes végbeli katonaság pedig 2450 főre rug. A három rác főkapitánynak székhelye: Illók, Perszka (Preseka?) és Kobas.

A Tisza és a Maros mentén a rác katonaság összes száma — a bolgár katonaságon kívül — 2525 fő. A bolgár katonaság ugyanott három kompánia (egyenként 75 ember) lovasból és 300 gyalogból áll. Minden katona földet és 7_3 -ban fizetést kap. A földosztás ilyen arányban történt: a közgyalog 18 holdat, a közlovas 24, a gyalog tizedes 24, a lovas 31, a gyalog őrmester 31, a lovas 46, a gyalog zászlós 61, a lovas 96, a vajda 92, a lovas hadnagy 112, a kapitány 192, a főkapitány 384 holdat kapott. Egy hold alatt 220 lépés hosszú és 50 lépés széles területet értettek, Minden közgyalog 4 kaszásra való rétet, a lovas pedig 5 kaszásra valót is kapott. A magasabb rangúak arányosan több rét-
hez jutottak. Bár a haditanács a megyékkel kényekedve szerint intézkedett,³⁰³ a földosztás mégis ezernyi akadályba ütközött. Lamberg és Volkra grófok is azt jelentették a haditanácsnak, hogy a földosztás körül leküzdhetetlen akadályok állják útjokat.³⁰⁴ A munkát azonban 1705 tavaszáig mégis folytatták, s a rác katonaságot úgy ahogy szervezték. A megyékből kihaló területek

³⁰³ Országos Levéltár: Bács megye 1702. okt. 29-én Batthyány kérvén fel ügyeinek támogatására, a többi között így irt: »kihez való képest a tempore illatarum maximarum injuriarum nostrarum, ekkoráig semmi gyűlést nem lehetett tartanunk.«

³⁰⁴ Közös p. ü. It. Hung. Ex consilio bellico, 1702. jul. 4.

politikai berendezésére Lipót 1703. április 18-án congressus összehívását rendelte el.³⁰⁵

Herdegg szegedi kamarai praefectus még az 1702. év nyarán beküldte a Tisza és Maros mentén lévő rácok pontos összeírását. A fegyverfogható férfiak számát a bolgárokkal együtt mintegy nyolcezerre tette, s az udvari kamarának azt ajánlotta, hogy ezekkel a rácokkal formális szerződést kössenek s élükre a királyi fiskus képe gyanánt rác királyi bírót helyezzenek.³⁰⁶ Az udvari kamara helyeselte Herdegg terveit s a kimutatással együtt megküldötte Lamberg grófnak.³⁰⁷

Amíg a bécsi kormányzések és küldötteik a rácok érdekében lázasan dolgoztak, Magyarország s az elbocsátott magyar és horvát végbeliek sérelmeit egyedül a magyar kancellária hangoztatta. Már 1701-ben két felterjesztésben is kifejté, minő veszedelemmel jár a katonai uralom megalapítása.³⁰⁸ Ha a Zaránd, Békés, Arad, Csanád, Csongrád, Bács és Bodrog megyéket magában foglaló területet az ország testéből kihasítják, egy fejedelemséggel felérő, végtelenül termékeny területet vészit el az ország. Ha a katonai és hadi jurisdiciót egyszer ide bevezetik, azt többé soha ki nem lehet onnan ir-

³⁰⁵ Országos Levéltár: 1703. ápr. 18. Insinuate Cons. aul. bellici.

³⁰⁶ Közös p. ü. It. Hung. 1702. aug. 10.

³⁰⁷ Ugyanott. 1702. aug. 17.

³⁰⁸ Közös p. ü. It. Hung. fasc. 14.744. Considerationes circa excisionem mētarum et confiriiorum, ac in iisdem collocandae militiae, proüt et jurisdictionis per consilium bellicum ac generalatus in partibus iisdem sibi vināicandae stb.

tani.³⁰⁹ Példa rá a varasdi és a károlyvárosi generalatus, ahol a katonáknak abszolút uralmuk van, s nem tűrik, hogy az országtól, a bántól, vagy a kamarától csak egy talpalatnyi föld is függjön. A főtiszték tizedet szednek, minden települőtől egy aranyat követelnek, s még a papi jószágok tizedét is ők szedik. Ha a katonai uralom és az ingyen földosztás megkezdődik, a nép seregesen tódul oda!

Egy másik felterjesztésben³¹⁰ elmondja a kancellária, hogy *a haditanács terveiben egy betű sincs a magyar nemzeti katonaságról, hanem csak rác és német hadinépről van szó. Kimondhatatlanul aggódik az egész ország, mikor a fegyverre termett és a törököt gyűlölő magyar nemzet örökébe a magyar törvény által³¹¹ gyanúsnak és megbízhatatlannak mondott rác népet léptetik.* Az egész világon nevetséges lesz a magyar, ha mint hűtlent és megbízhatatlant, saját hazája védelméből kizárják s a rác nép mögé helyezik.

A rácokat — írja a kancellária — szét kellene osztani, mint régente, mikor Komáromban, Győrött és Szatmárban magyar kapitányok alatt álltak és megmagyarosodtak.

A kancellária tiltakozik a megyék megszüntetése ellen is. A török kiverése után a megyéket helyreállították, s őfelsége a Liber Regius

³⁰⁹ .. »in quo sí militaris ét bellica jurisdictio semel subintrare admissa fuerit,, eandem amplius excutere ob manum militarem impossibile videtur.«

³¹⁰ Országos Levéltár: 1703. jun. 28. A felterjesztéshez van csatolva a még 1702-ben készült ily című irat: »Considerationes circa projectum excelsi consilii bellici, regiae huic Cane. Hung, aulicae de ordinandis Tibiscano-Marusianis confiniis communicatum.«

³¹¹ 1567: 30. törvénycikkely.

tanúsága szerint, Bács, Bodrog, Csongrád, Csánád, Arad, Zaránd, Békés és Torontál megyékbe főispánokat nevezett ki s azokat be is iktatták.³¹² Ezen megyék közül a katonai biztosok csakis Bácsban túrték meg a megyei kormányzást.

A kancellária az ilyen és ezekhez hasonló súlyos sérelmeket s azoknak előrelátható következményeit meggyőző argumentumokkal tárta föl a haditanács előtt. Szava azonban a pusztában kiáltóként hangzott el. A magyart kizárták a határok védelméből, s a délvidék gazdag földeit a nemrég beköltözött s még ki sem ismert rá-cok között osztották fel. Az ország belsejében sem kellett a magyar, mert a meghagyott várakba német katonaságot helyeztek. Csoda-e, ha az egykori végbeliek ilyen viszonyok között a szegénylegénységre vetették fejőket?

A spanyol örökösödési háború kitörése azonban egyszerre megváltoztatta a viszonyokat. Ha itthon nem is akartak hallani a magyar katonáról, a külföldön nagyon szívesen látták. Sőt a huszárságot nem is nélkülözhatték. Az 1702. év őszén már lázas sietséggel szervezik a magyar ezredeket. A *Batthyány*-, *Bagossy*- és *Andrássy*-féle hajdúezredek,³¹³ meg a két batallion (1200 fő) horvát 1703 január havában már útra készen álltak. Az Olaszországban lévő *Ebergényi*- és *Deák Pál-íele* ezredeket³¹⁴ kiegészítik, *Forgách Simont*, *Gombos Imrét*, *Loósy Pétert*, *Eszterházy Gábort* és *Csonkabéget* egy-egy ezer főből álló huszárezred szervezésével bízzák meg.

³¹² A kalocsai érseket, Turnon János Henrik grófot, Bertóthy Istvánt, Dolny Istvánt, Jósika Gábort, Klobusiczky Ferenczet, Száva Mihályt, Lövenburg Jakobot és Jósika Zsigmondot.

³¹³ Egy-egy ezredben 2000 ember volt.

³¹⁴ Csak 400 emberből áll.

S míg a megszegyenített és mellőzött magyar katonaság imígyen siet a harcmezőre, addig a dédelgetett rác határőrök szöktön szöknek. Rabutin lovassági tábornoknak 1702. szept. 13-án kelt jelentése szerint, a rác katonák egymásután desertálnak. Ezek a rácok — írja Rabutin — még sok kárt okozhatnak, mert Törökország felé minden utat ismernek.³¹⁵ A magyar haderő megszüntetése, a magyar katonaság megszegyenítő mellőzése érthetővé teszi ránk nézve II. Rákóczi Ferenc felkelését s a felkelés sikereit.

³¹⁵ Közös p. ü. lt. fasc. 14.755. Rabutin jelentése és a haditanács tudósítása 1702. okt. 29-ről.